

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

MONGUŞ KENİN LOPSAN'IN HAYATI VE ŞİİR SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Züleyha DURAK ÖZEN

Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı

ARALIK

2023

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

MONGUŞ KENİN LOPSAN'IN HAYATI VE ŞİİR SANATI

Yüksek Lisans Tezi

Züleyha DURAK ÖZEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muvaffak DURANLI

Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı
Türk Dünyası Edebiyatları Yüksek Lisans Programı

ETİK KURALLARA UYGUNLUK BEYANI

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum MONGUŞ KENİN LOPSAN'IN HAYATI VE ŞİİR SANATI adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlâk ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Züleyha DURAK ÖZEN

ÖN SÖZ

Tuva edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Monguş Kenin-Lopsan, Tuva milletinin hafızasında önemli bir yere sahiptir. Bu tezin konusu Tuva şairi Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmak ve Kenin-Lopsan'ın “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adlı eserindeki şiirlerini tematik açıdan incelemektir. “Monguş Kenin-Lopsan'ın Hayatı ve Şiir Sanatı” adlı bu çalışma, Monguş Kenin-Lopsan'ın şiir sanatını merkeze almaktadır. Türkiye’de Monguş Kenin-Lopsan'ın şiir sanatı üzerine, akademik düzeyde böyle bütüncül bir çalışma yapılmamıştır.

Tezimizin temel amacı Türk Dünyası edebiyatları alanında yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır. Ülkemizde çok az tanınan Tuva şiir sanatının temsilcisi Monguş Kenin-Lopsan'ın Tuva kültür ve geleneklerini yansıttığı ve Tuva Türkçesi ile yazdığı şiirler tezimizde kaynak olarak yer almıştır.

Çalışmamızın Giriş bölümünde, ilk olarak tezin amacı ve konusu, tezin kapsamı ve sınırlılıklar ve tezin yöntemi ve kuramı ele alınmış, ardından Tuva edebiyatı ve kültürü üzerine yapılan çalışmalar “Kitaplar”, “Makaleler”, “Tezler” başlığı altında verilmiştir.

Çalışmanın Birinci bölümünde Monguş Kenin-Lopsan'ın çocukluğu, öğrenim hayatı, ailesi, edebî zevkinin olduğu dönemler hakkında bilgi verilmiş; şairin eserleri, sanatsal ve bilimsel çalışmaları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, şairin şiir sanatındaki belirleyici motifler belirlenerek, şiirlerin içinde tespit edilen başlıca temalar, “Toplum ve Birey”, “Din ve İnanç”, “Doğa”, “Zaman”, “Cansız Varlıklar”, “Hayvanlar”, “Bitkiler”, “Madenler”, “Sayılar ve Renkler” başlıkları altında ayrıntılı olarak incelenmiş, sosyo-kültürel unsurlar ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde, Monguş Kenin-Lopsan'ın yüz on dokuz şiirinin transkripsiyon alfabetiyle birlikte Türkiye Türkçesine aktarılmasına yer verilmiştir. Çalışmamızda temel kaynak olarak kullanılan yüz on dokuz şiir, Monguş Kenin-Lopsan'ın 2010 yılında Kızıl'da yayımlanmış olduğu “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adlı eserinden temin edilmiştir. Bu kitapta şairin 1960 ve 1990 yılları arasında yayımlanmış şiirleri bulunmaktadır.

Son bölümde, tezi hazırlarken kullanılan kitap, makale ve internet kaynakları alfabetik sıralama ile verilmiştir. Ekler başlığı altında ise Monguş Kenin-Lopsan'ın şiirlerindeki söz varlığı ele alınarak 1409 kelimeden oluşan sözlük çalışması yer almaktadır. Bu sözlük oluşturulurken D.A Monguş'un “Tuvaca-Türkçe Sözlüğü” ve Ekrem Arıkoğlu ve Klara Kuular'ın “Tuva Türkçesi Sözlüğü” kaynak olarak kullanılmış ve Vildan Koçoğlu Gündoğdu'nun “Tuva Türkçesi Grameri” adlı çalışmasında yer alan dizinden faydalanılmıştır. Aynı zamanda Ekler başlığında Monguş Kenin-Lopsan'ın temsili resimleri yer almaktadır.

Züleyha Durak Özen

2023, İzmir

ÖZET

DURAK ÖZEN, Züleyha. Monguş Kenin Lopsan'ın Hayatı ve Şiir Sanatı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2023.

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Muvaffak DURANLI

Güney Sibirya Türk topluluklarından olan Tuva Türklerinin şiir sanatının yakın zamandaki en önemli temsilcisi Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatının ve sanatının ele alındığı bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Türkiye’de Tuva Edebiyatı Çalışmaları üzerinde genel bir değerlendirme yapılarak yayımlanmış kitaplar, tezler ve makaleler ele alınmıştır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatı ele alınarak şiir sanatı dışındaki bilimsel ve sanatsal üretimlerine yer verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde Monguş Kenin-Lopsan'ın şiir sanatındaki belirleyici motifler belirlenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde Monguş Kenin-Lopsan'ın tez çalışmamız kapsamında incelediğimiz “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) isimli eserindeki şiirlere yansıyan temaların incelemesi yapılmıştır. İnceleme malzemesi olarak seçtiğimiz şiirler, hem Tuva edebiyat tarihi hem de Türk Dünyası için önemlidir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde metin aktarımı kısmıyla ilgili alanda Tuva şiir sanatının temsilcisi ve kültür adamı Monguş Kenin-Lopsan'ın Tuva Türkçesi ile yazılan yüz on dokuz şiiri transkribe edilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Kenin-Lopsan'ın şiirlerindeki söz varlığı ile ilgili olarak bir sözlük çalışması hazırlanmıştır. Çalışmamız Giriş kısmıyla başlayıp Sonuç ve Kaynakça kısımlarıyla son bulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tuva Edebiyatı, Tuva Şiir Sanatı, Monguş Kenin-Lopsan, Şiir, Şair

ABSTRACT

DURAK ÖZEN, Züleyha. “Mongush Kenin Lopsan'ın Hayatı ve Şiir Sanatı” (The Life and Poetry Art of Mongush Kenin-Lopsan), Master’s Thesis, İzmir, 2023.

Master Thesis, Department of Turkish World Literatures

Thesis Advisor: Prof. Dr. Muvaffak DURANLI

This research, focusing on the life and artistic contributions of Mongush Kenin-Lopsan, a prominent figure within the realm of Tuva Turk poetry, a constituent of the Turkic communities situated in Southern Siberia, is structured into four primary sections. Entails a comprehensive appraisal of the state of Tuva Literature Studies in Turkey, encompassing a discussion of published books, theses, and scholarly articles.

The introductory segment of our study entails an examination of Mongush Kenin-Lopsan's life and an exploration of his intellectual and creative endeavors, extending beyond the realm of poetry. In the initial section of our research, we delineate the salient motifs that underpin Mongush Kenin-Lopsan's poetic oeuvre. Subsequently, in the second section of our study, we undertake a meticulous analysis of the thematic elements inherent in the verses of Kenin-Lopsan's work, "*Meen Çüreem*" (My Heart), which has been scrutinized within the purview of our thesis. The poems selected for our analytical framework bear profound significance, both within the context of the history of Tuva Literature and in the broader landscape of the Turkic World.

The third part of our study is designated as the "text transfer" component, encompasses the transcription and translation of one hundred and nineteen poems originally composed in Tuva Turkish by Mongush Kenin-Lopsan, a prominent exponent of Tuva poetry and a revered cultural figure within this domain, into the Turkish language as spoken in Turkey. We present a comprehensive analysis comprising focusing on the lexicon employed within Kenin-Lopsan's poetic compositions. Commencing with the Introduction, our study culminates with a comprehensive Conclusion and an exhaustive Bibliography.

Key Words: Tuva Literature, Tuva Poetry Art, Mongush Kenin-Lopsan, Poetry, Poet

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
G.1. Tezin Amacı ve Konu	1
G.2. Tezin Kapsamı ve Sınırlılıklar.....	1
G.3. Tezin Yöntemi ve Kuram.....	2
G.4. Türkiye’de Tuva Edebiyatı Çalışmalarına Genel Bakış.....	2
G.4.1. Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Kitaplar.....	3
G.4.2. Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Makaleler.....	6
G.4.3. Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Tezler.....	16
G.4.3.1. Doktora Tezleri	16
G.4.3.2. Yüksek Lisans Tezleri	17
BİRİNCİ BÖLÜM	22
1. MONGUŞ KENİN LOPSAN’IN HAYATI VE ÇALIŞMALARI	22
1.1. Monguş Kenin-Lopsan’ın Hayatı.....	22
1.2. Monguş Kenin-Lopsan’ın Çalışmaları.....	27
1.2.1. Monguş Kenin-Lopsan’ın Sanatsal Çalışmaları	27
1.2.2. Monguş Kenin-Lopsan’ın Bilimsel Çalışmaları	32
İKİNCİ BÖLÜM.....	37
2. MONGUŞ KENİN LOPSAN’IN ŞİİR SANATI	37
2.1. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiir Sanatındaki Belirleyici Motifler.....	37
2.2. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Toplum ve Birey.....	41
2.2.1. Kadın	42

2.2.2. Erkek	43
2.2.3. Çocuk	43
2.2.4. Aile	45
2.2.5. Devlet.....	46
2.2.6. Toplum	47
2.2.7. Eğitim	48
2.2.8. Özel Adlar	49
2.3. Monguş Kenin-Lopsan'ın Hayatında Yer Edinmiş Arkadaş ve Sanatçıların Onun Şiirine Yansıması	50
2.4. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Dine ve İnanca Bakış	52
2.4.1. Şamanizm.....	52
2.5. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Doğa ve Doğa İle Bağlantılı Kavramlar.....	54
2.5.1. Gökyüzü	55
2.5.2. Güneş	56
2.5.3. Ay.....	57
2.5.4. Yıldız, Yıldızlar	57
2.6. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Zaman	59
2.6.1. Gece ve Gündüz	59
2.6.2. Sabah	60
2.6.3. Mevsimler	61
2.6.4. Aylar ve Yıllar	62
2.7. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Cansız Varlıklar.....	63
2.7.1. Su, Nehir, Deniz, Yağmur ve Kar	63
2.7.2. Toprak, Dağ, Tepe ve Ova	69
2.8. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Hayvanlar.....	73
2.8.1. Kuşlar	74
2.8.2. Diğer Hayvanlar	76
2.8.3. Böcekler	86
2.9. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Bitkiler	87

2.9.1. Ağaçlar	88
2.9.2. Otlar.....	94
2.9.3.Çiçekler.....	96
2.10. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Madenler	97
2.10.1. Kömür ve Petrol	98
2.10.2. Bakır	99
2.10.3. Gümüş	100
2.11. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Sayılar ve Renkler.....	101
2.11.1. En Çok Kullanılan Sayılar	101
2.11.2. En Az Kullanılan Sayılar	101
2.11.3. En Çok Kullanılan Renkler	102
2.11.4. En Az Kullanılan Renkler	104
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	106
3.METİNLER	106
3.1. Transkribe Edilmiş Tuva Türkçesi Şiirler.....	106
3.2. Türkiye Türkçesine Aktarılmış Şiirler.....	166
SONUÇ.....	219
KAYNAKLAR.....	222
EKLER	233
Ek A: Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirlerindeki Söz Varlığı.....	233
Ek B: Monguş Kenin-Lopsan'ın Fotoğrafları	256
TEŞEKKÜR	263
ÖZGEÇMİŞ	264

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo -1:	Monguş Kenin-Lopsan'ın Őirlerinde Sayıların Kullanım Tablosu.....	102
Tablo -2:	Monguş Kenin-Lopsan'ın Őirlerinde Renklerin Kullanım Tablosu.....	105

GİRİŞ

G.1. Tezin Amacı ve Konu

Tez çalışmamızın amacı, Tuva şairi Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunmak ve Kenin-Lopsan'ın “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adlı eserinde yer alan şiirleri tematik açıdan incelemektir.

Çalışmamızın temel hedefi, ülkemizden binlerce kilometre uzaktaki Tuva Türk topluluğunun sanatının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Tez konumuz Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatının ve şiir sanatının incelenmesi niteliğinde olacaktır. Bu açıdan çalışmamızın ülkemizde çağdaş Tuva şiiri üzerine yapılmış ilk tez olması açısından önem taşıyacağı ve Tuva edebiyatı üzerine ileriki yıllarda yapılacak olan çalışmalarda önemli bir örnek teşkil edeceği kanaatindeyiz. Ülkemizde çok az tanınan Tuva şiir sanatının temsilcisi, kültür adamı Monguş Kenin-Lopsan'ın hayatı, Tuva kültürüne katkıları ve onun farklı yıllarda Tuva Türkçesi ile yazdığı şiirler ele alınıp incelenecektir. Bu doğrultuda çalışmanın konusu “**Monguş Kenin Lopsan'ın Hayatı ve Şiir Sanatı**” adıyla belirlenmiştir.

G.2. Tezin Kapsamı ve Sınırlılıklar

Monguş Kenin-Lopsan'ın farklı tarihlerde yazdığı şiirler, en son 2010 tarihinde Tuva Cumhuriyeti'nin başkenti Kızıl'da “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adıyla Tuva Basımevi tarafından basılmıştır. Bu kitapta şairin 1960-1990 yılları arasında yayımlanmış şiirleri bir araya getirilmiştir. Kitapta şiirlerle ilgili herhangi bir incelemenin bulunmadığı görülmüştür. Kitapta yer alan şiirler tematik bakımdan incelenmiştir ve Monguş Kenin-Lopsan'ın şiirlerindeki söz varlığı ele alınmıştır. Tezimizde temel kaynak olarak bu çalışma kullanılacaktır.

Ülkemizde bugüne kadar Tuva Türklerinin şiir sanatı üzerine yeterli yayının yapılmamış olması böyle bir sınırlılığı gerektirmiştir. Birbirinden kilometrelerce uzakta

yaşayan toplumların birbirlerini çok yönlü tanınmasında sanatın her alanının etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle günümüz Tuva şiirinin tanınıp anlaşılmasında temel olarak çok yönlü bir araştırmacı olan Monguş Kenin-Lopsan'ın şiir sanatı kullanılacaktır.

G.3. Tezin Yöntemi ve Kuram

Tezimizde metin merkezli inceleme yapılmıştır. Şairin yakın bir tarihte ölmüş olması kendisi ile görüşme olanağını ortadan kaldırdığı için “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adlı eserindeki yüz on dokuz şiir temel alınarak tez hazırlanmıştır.

Tezde ilk olarak Kenin-Lopsan'ın çocukluğu, hayatı, eğitimi, bilimsel ve sanatsal çalışmaları ayrıntılı olarak ele alınarak biyografi kısmı oluşturulmuştur.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Şiirlerin içerik analizinin yapılabilmesi için Türkiye Türkçesine aktarılan şiirler, temel motifler göz önünde tutularak toplumsal ve bireysel temalar şeklinde sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada oluşturulan maddelere göre tematik inceleme yapılmıştır.

Çalışmamızın temelini oluşturan bu tematik incelemenin yanı sıra şairin şiir sanatında kullandığı mecaz ifadeler, bazı kalıp ifadeler tespit edilmiş ve açıklanmıştır. Kenin-Lopsan'ın şiir sanatında ele aldığı motif ve temaların detaylı bir şekilde incelenmesinde yararlı olabilecek kuram ve yöntemler belirlenmiştir. Monguş Kenin-Lopsan'ın şiirlerindeki söz varlığını içeren sözlük hazırlanmıştır.

Bu amaçla konuyla ilgili hazırlanmış makaleler, çalışmalar ve tezlere ulaşmaya çalışılmıştır. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Prof.Dr. Fikret Türkmen İhtisas Kütüphanesindeki zengin materyallerden ve yurt dışı kütüphanelerin dijital kaynaklarından da yararlanılmıştır.

G.4. Türkiye’de Tuva Edebiyatı Çalışmalarına Genel Bakış

Ülkemizde son yirmi yıl içinde Türkiye dışı Türk halkları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda belirgin bir artış görülmektedir. Tezin bu bölümünde Tuva edebiyatı ve kültürü

ile ilgili yazılan eserler “Kitaplar”, “Makaleler”, “Tezler” başlıkları altında tasnif edilerek, eserler hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

G.4.1 Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Kitaplar

Türkiye’de Tuva Türkçesi ile ilgili yazılmış kitapların genel olarak sözlük ve dilbilgisi çalışmaları üzerine olduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde Tuva dilbilgisi üzerine ilk çalışmalar 1995 yılında yayımlanmıştır.

Ölmez, Mehmet (1995). **Tuvaca Dilbilgisi**, Metinler, Sözlük. Ankara: Simurg Yayınları.

Ölmez, kitabında Tuva dilinin gramer yapısını ayrıntılarıyla ele almaktadır. Kitapta örnek metinler üzerinde dilbilgisi çalışmaları incelenmiştir.

Türkiye’de ilk sözlük çalışması 2003 yılında yayımlanmıştır.

Arıkoğlu, Ekrem; Kuular, Klara (2003). **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arıkoğlu, 1968 yılında baş redaktör Tenişev’in başkanlığında bir komisyon tarafından basılan (22.000 kelimelik) Tuvaca-Rusça sözlüğün 8.250 kelimelik özet bir çalışmasını Klara Kuular ile birlikte yayına hazırlamıştır.

2004 yılında Tuva destanları üzerine kapsamlı çalışmalar yayımlanmıştır.

Ergun, Metin; Aça, Mehmet (2004). **Tıva Kahramanlık Destanları**, I. Ankara: Akçağ Yayını.

Ergun, Metin; Aça, Mehmet (2005). **Tıva Kahramanlık Destanları**, II. Ankara: Akçağ Yayını.

Aça ve Ergun tarafından hazırlanan iki ciltlik bu çalışma, Tuva Türklerinin destanları hakkında yapılan çalışmaları ve destanların motif yapısı ile ilgili konuları ele almaktadır.

Aça, Mehmet (2007). **Tıva Halk Masalları**, Konya: KömenYayınları.

Aça’nın bu çalışması Tuva sözlü edebiyatındaki masal türü üzerine yapılan ilk çalışmalardan biridir. Tuva’daki masal geleneği üzerine dikkat çekmek üzere oluşturulmuştur. Masal üzerine kısıtlı kaynaklar etrafında oluşturulmuştur.

Arıkoğlu, Ekrem; Buyan, Borbaanay (2007). **Tuva Destanları**, Ankara: TDK Yayınları.

Arıkoğlu ve Borbaanay tarafından hazırlanan bu eser “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi” kapsamında hazırlanarak yayımlanmıştır. Proje sorumlusu Prof. Dr. Fikret Türkmen’in kaleme aldığı sunuş yazısı da kitapta yer almaktadır. Tuva Destanları hakkında geniş bilgilerin verildiği bu kitapta destanların kısa özetlerini görmek mümkündür.

Arıkoğlu, Ekrem (2007). “**Tuva Türkçesi**” **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Arıkoğlu, Tuva lehçesinin ses özelliklerini, yapım ekleri, isim ve fiil çekimlerini bu eserde örneklerle açıklamaktadır. Kitapta Türk dünyasında yazı dili olarak kullanılan 20 lehçenin her birinin gramerleri ele alınmıştır. Tuva Türkçesi üzerine beşer onar sayfalık metin örnekleri de verilmiştir.

Tuva Türklerine ait eserlerde Şamanizm inancının hakim olduğu bilinmektedir. Bu konuda kapsamlı çalışmalardan biri de 2013 yılında yayımlanmıştır.

Bapaeva, Janyl Myrza (2013). **Tuva Şamanizmi**, İstanbul: Kömen Yayınları.

Bapaeva, Sibirya Şamanizmi içinde yer alan Tuva Şamanizminin özelliklerine değinmektedir. Monguş Kenin-Lopsan’ın “Algışı Tuvinskih Şamanov Tuva Hamnarnın Algıştarı” adlı kitabında yer alan kam alkışları örneklerini, Tuva kamlarının dünyayı algılayış ve yorumlayış tarzını bu kitapta Türk okuyucusuna aktarmaktadır.

Son yıllarda Tuva gramer yapısı üzerine en kapsamlı kitap 2018 yılında yayımlanmıştır.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan (2018). **Tuva Türkçesi Grameri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koçoğlu, “Günümüz Tuva Türkçesi, Giriş-Dil Özellikleri-Metinler-Söz Dizini” başlıklı doktora çalışmasını kitap haline getirmiştir. Tuva Türklerinin tarihi, din ve inanışları ile ilgili bilgilerin verildiği bu kitabında Tuva Türkçesinin diğer Türk lehçeleri arasındaki yerini, kullandıkları alfabeleri ve edebî dil olma sürecini anlatmaktadır. Tuva

Türkçesindeki ünlü ve ünsüzlerin özellikleri, ses olayları, yapım ve çekim ekleri metinlerden örnekler verilerek ayrıntılı olarak ortaya konmaktadır.

Tuvacanın 1930 yılında yazı dili olarak kullanılması kararından sonra yazılan kitaplar Ekrem Arıkoğlu sayesinde Türkiye’de tanınmaya başlamıştır.

İshakov, Fazil. Garifoviç; Aleksandr, Adolfoviç Palmbah (2019). **Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi**, (Ekrem Arıkoğlu, çev.) Ankara: Bengü Yayınları.

Arıkoğlu tarafından çevrilen Tuvaca üzerinde en çok çalışma yapan iki bilim insanı Palmbah ve İshakov tarafından yazılan bu kitapta Sibirya Türk yazı dilleri mukayeseli olarak ele alınmaktadır. Geçmişten günümüze kadar ses ve şekillerin çağdaş lehçelerdeki durumu bu kitapta ayrıntılı bir şekilde kaynaklarla anlatılır. Bu kitap bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

Türkiye’de az tanınan Monguş Kenin-Lopsan’ın Tuva gelenekleri üzerine yazmış olduğu eserleri son yıllarda Türkçeye çeviren yazarlar sayesinde okumak mümkündür.

Kenin-Lopsan, Monguş (2019). **Tuvaların Gelenekleri**, (İlker Tosun, Akt.) Ankara: Bengü Yayınları.

İlker Tosun tarafından aktarılan bu kitap Monguş Kenin-Lopsan’ın “Tıva Çançıl” adlı çalışmasının Türkiye Türkçesine tanıtılmasıdır. Tuva Türklerinin dil ve kültürleri bu eser sayesinde dikkat çekmekte ve Sibirya Türklüğü ile ilgili çalışmalara bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde Tuva edebiyat metinlerinin çevirileri dikkat çekmektedir.

Aras Toktaş, Hayat (2020). **Tuvaca ‘Alday-Buuçu’ Destanı**, (Metin-Çeviri-Adlar-Sözvarlığı), İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık.

Toktaş, bu kitabında Güney Sibirya’da yaşayan Tuva Türklerinin tarihine, kültürüne, töresine, inancına değinmektedir. Önemli bir sözlü gelenek eseri olan Alday-Buuçu destanı, bu kitapta Türkiye Türkçesine çevrilmiş, metin üzerinde Tuvaca “ad” konusu ele alınıp incelenmiş ve metnin sözvarlığı çalışması yapılmıştır. Tuva Türkçesinde isim konusu araştırmacılar tarafından da incelenmiş bir konudur.

Tosun, İlker (2021). **Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı**, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Tosun, Türk dilinin tarihi dönemlerini çağdaş sahalarıyla karşılaştırmaktadır. Genel Türkçe ile Tuva Türkçesindeki yapıların benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Tosun, bu kitabında Tuva Türkçesinde ekleme yoluyla isim yapımını ele almaktadır.

G.4.2.Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Makaleler

Tuva edebiyatı ve kültürü hakkında kapsamlı bilgiler makale çalışmalarında yer almaktadır.

Ölmez, Mehmet. (1996). “Tuvalar ve Tuvaca”. Çağdaş Türk Dili, S.95, ss. 10-17.

Ölmez, bu çalışmasında Tuvaların kısaca tarihinden bahsederek, Tuva alfabesi, ses bilgisi ve yapı bilgisi hakkında açıklamalar yapmaktadır.

En kapsamlı çalışmaları hazırlayan Ekrem Arıkoğlu’nun Tuva Türkçesi üzerine pek çok makalesi yer almaktadır.

Arıkoğlu, Ekrem. (1997). “Tuvaca, Dilbilgisi, Metinler, Sözlük”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (3), ss. 227-236.

Arıkoğlu, Türk toplulukları üzerine yapılacak araştırmaların çok önemli olduğunu bu makalesinde açıklamaktadır. Sovyetler Birliği’nin çöküşüyle birlikte, üniversitelerimizde çeşitli Türk lehçeleri üzerine yapılan araştırmalarda belirgin bir artış görüldüğünü ve bu durumun çok olumlu fakat yetersiz olduğuna bu çalışmasında değinmektedir.

Arıkoğlu, Ekrem. (1997). “Tuva Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar”.Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (4), ss. 152-161.

Arıkoğlu, bu makalesinde Köktürk yazılı taşlarının yer aldığı Tuva’daki çalışmaları öncelikli olarak ele alarak, Tuva Türkçesinin tarihi gelişimi üzerine yapılan tüm çalışmalara örnekler vermiştir.

Arıkoğlu, Ekrem. (1997). “Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri”. Türk Dünyası Özel Sayısı II, S. 16, ss. 1561-1569.

Arıkoğlu, bu çalışmasında Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri hakkında kapsamlı bilgilerin olduğu kaynak niteliğinde bir çalışma ortaya koymaktadır.

Demir, Nurettin. (1997). “Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması”. Sibirya Araştırmaları, ss. 379-389.

Erika Taube'nin altmışlı yıllardan günümüze kadar Batı Moğolistan'da yaşayan Tuvalar hakkında yaptığı araştırmalar ve Tuvadaki saha çalışmasıyla elde ettiği malzeme bu çalışmada ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Arıkoğlu, Ekrem. (1998). “Tuva Türkleri Edebiyatı”. Türk Dünyası El Kitabı (Cilt IV). Ankara: (TKAE) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, ss. 491-500

Tuva Türkleri Edebiyatı hakkında önemli bilgiler veren Arıkoğlu, bu alana ait kaynak bir çalışma ortaya koymuştur.

Kenin, M.B. ; Arıkoğlu, Ekrem (Akt.). (1998). “Tuvaların Eski Gelenekleri”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.5, ss. 288-308.

Arıkoğlu tarafından yapılan derlemelere dayanan bu çalışmada Tuva kültürünün ve eski geleneklerinin ülkemizde tanıtılması amaçlanmıştır.

Aça, Mehmet. (1999). “Tuva Türklerinin Destancılık Geleneği Hakkında Birkaç Söz”, Türk Kültürü, 434, ss. 53-57.

Aça, Tuva Türklerinin destan ve masallarıyla ilgili araştırmalarda karşılaşılan tür sorunu ele alınarak bu sorunun çözümüyle ilgili görüşler aktarmıştır.

Ölmez, Mehmet. (2000). “Tuvacanın Eskiliği Üzerine”. Türk Dilleri Araştırmaları, S.10, ss. 133-138.

Ölmez, makalesinde Türk dillerine göre eskicil kimi özellikler taşıyan Tuvacayı, Eski Türkçede görülmeyen sözcük kökleriyle de karşılaştırmalar yaparak ele almaktadır.

Arıkoğlu, Ekrem. (2000). “Tuva Türkçe'sinde Gırtlaksı Ünlüler”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S.10, ss. 543-547.

Arıkoğlu, Tuva Türkçesinin ilk alfabesinin yapıldığı yıllarda keşfedilen gırtlaksı ünlüleri bu çalışmasında örneklerle açıklamaktadır.

Aça, Mehmet. (2002). “Tıva Türklerinin Alkışları (Algış-Yöreel) Üzerine Notlar”, Millî Folklor, C.7, S.56, ss. 166-178.

Aça, Tuva Türklerinin alkış (algış-yöreel) söyleme geleneğini yansıtan bazı alkışlara örnekler vererek Türk sözlü geleneğinin bir bütün halinde ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Arıkoğlu, Ekrem. (2002). “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”. Türkler Ansiklopedisi, C. 20, Ankara: Yeni Türkiye Araştırmaları.

Arıkoğlu, Tuva Cumhuriyeti hakkında kapsamlı bilgilere değinmektedir. Tuvada 20.yüzyıla kadar olan tarihi ve siyasi durum ile ilgili ayrıntılar bu makalede ele alınmaktadır.

Somuncuoğlu, Anar. (2002). “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”, Türkler Ansiklopedisi, C. 20, Yeni Türkiye Yay., ss.160-172.

Somuncuoğlu, bu çalışmasında Tuva Cumhuriyeti’nin kuruluşuna, Sovyet etkisindeki Tuvalarda başlayan millî uyanış konusuna yer vermiştir.

Şahin, H. İbrahim. (2005). “Tıva Kahramanlık Destanları I-II”, Millî Folklor, C. 9, S.68, ss. 235-236.

Şahin, Tuva destanları üzerine yapılan çalışmaları bu makalesinde tanıtmaktadır. Destan metinleri üzerinde destanların şekil, muhteva ve motif yapıları tespit edilmiştir.

Çetintaş, Mesut. (2008). “Tuva Destanları”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (25), ss.109-113 .

Çetintaş, bu çalışmada özellikle Sovyetler Birliği döneminde yayımlanmış ancak içeriklerinden millî ve dinî unsurlar çıkartılıp orijinali bozulmuş metinler yerine, çeşitli boyların yarattığı otantik metinler olan destanların yayımlanmasına ağırlık vermiştir.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2008). “Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler Ve Bazı İmla Özellikleri”. Journal of Turkish Studies, 3(7), ss. 442 - 446

Koçoğlu, Tuva destanları hakkında genel bilgiler verdiği bu çalışmasında sözlü gelenek ürünlerinin söz varlığı ile yazı dili arasındaki ilişkiye değinmektedir. Destanlarda tespit edilen bu sözler alfabetik olarak sıralanarak değerlendirilmiştir.

Biçeldey, Kaadır-ool A; Koçoğlu, Vildan. (2008). “Tuva Yazısını Ve İmlasını Geliştirme Teklifleri”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 8 (1), ss. 197-201 .

Biçeldey ve Koçoğlu, günümüz Tuva yazısının ve imlasının düzenlenmesi gerektiğine bu çalışmalarında yer vermektedirler. Tuva halkının ve kültürünün gelişimine

katkı sağlamak için alfabe ve imla kurallarından faydalanmak gerektiği üzerinde durmaktadırlar.

Ölmez, Mehmet. (2009). “Tuva Atasözlerinden Seçmeler”. Sibirya İncelemeleri, 4(1), ss. 51-128.

Ölmez, bu çalışmasında başlangıçtan günümüze kadarki Türk dillerindeki atasözü örneklerini incelemiştir. Türkçe denkları ile birlikte ilk Tuvaca atasözü kitabının tamamı çevrilmiştir.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2010). “Tuva Türkçesindeki Ünlü Uzunluklarına Dair. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 10 (1), ss. 73-80 .

Koçoğlu, Tuva Türkçesindeki uzun ünlülerin imlada iki ünlünün yan yana yazılmasıyla gösterildiğini açıklamaktadır. Bu çalışmada Tuva Türkçesindeki ünlü uzunlukları üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır.

Aça, Mehmet. (2011). “Tıva Atasözleri”. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (12), ss. 29-50.

Aça, Tuvalardaki atasözü kavramı hakkında bilgi vererek, Tuva atasözleri üzerine yapılan bazı çalışmaları tanıtmıştır. Tuva atasözleri örneklerinden yola çıkılarak kısa bir konu (tema), yapı ve işlev değerlendirmesi yapılmıştır.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2012). “Tuva Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekli Kelime Gruplarında İyelik Eki”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (34), ss. 23-29.

Koçoğlu’nun bu çalışmasında Tuva Türkçesindeki sıfat-fiilli kelime gruplarındaki çeşitlilikler örnekler üzerinde gösterilmiştir.

Arıkoğlu, Ekrem. (2012). “Tuva Türkçesinde Moğolcadan Alınan Unsurların Ses Bilgisi Açısından Durumu”. Dil Araştırmaları, 11 (11), ss. 17-36.

Arıkoğlu, bu makalesinde Tuvaca-Moğolca sözlükleri tarayarak benzer kelimeler bulmuş ve bu kelimelerin Moğolcadan Tuva Türkçesine geçtiğini belirterek kelimelerdeki ses değişimleri üzerinde durmuştur.

Aça, Mehmet. (2013). “Tıva Bilmeceleri”, Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı, Ankara: TKAE Yay., ss. 121-139.

Aça, Tuvaların sözlü geleneklerine yönelik araştırmalara ağırlık vermiştir. Bu çalışmasında Tuva bilmecelerinden örnekler bulunmaktadır.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2014). “Tuva Türkçesinin Diyalektleri”. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 14(2), ss. 17-28.

Koçoğlu, Tuva diyalektleriyle ilgili ilk ve son çalışmaları ele almaktadır. Tuva diyalektlerinin ayırıcı özelliklerini ve bunların sınıflandırılması üzerine yeni düşüncelerini de bu çalışmasında belirtmektedir.

Usta , Ayşe Şeyma. (2014). “Tuvaca "İyi Ösküs Ool" (İki Öksüz Çocuk) Hikâyesi” [Tuvan Story "İyi Ösküs Ool"(Two Orphan Childeren]. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (38). S. 79-125.

Usta , İki Öksüz Çocuk isimli hikâyenin Kiril alfabesinden aktarılan transkripsiyonlu metnine ve Türkçeye çevirisine yer vermiştir. Sözlük bölümünde söz bağlamı üzerinden sözleri, kelimeleri incelemiş ve ayrıntılı olarak ele almıştır.

Aça, Mehmet. (2015). “Tıva Halk Masallarında Ham ve Başkı-Lamalar”. Aydın Türklük Bilgisi, 1(1), ss.1-14.

Aça, bu makalesinde Tuvadaki ham ve başkı-lamaların inanç sisteminde ve toplum hayatındaki yerleri üzerinde durmaktadır. Tuva halk masallarındaki ham ve başkı-lamaların statülerini ve işlevlerini ele almaktadır.

Tosun, İlker. (2015). “Etnopedagoji Açısından Monguş Kenin-Lopsan’ın Tıva Çançıl Adlı Eseri”, Turkish Studies, C. 10, S. 8, ss. 2017-2038.

Tosun, Tıva Çançıl adlı eseri etnopedagojik olarak ulusal kimlik ve eğitim bilimleri ile olan ilişkisi bakımından incelemiştir. Bu etnopedagojik çalışmada amaç Tuvalı ailelerin ve eğitimcilerin Tuva geleneksel kültürünü öğrenmeleridir.

Türker, Ferah; Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2016). “Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm”. Türkbilig, (32), ss. 141-154.

Türker ve Koçoğlu bu çalışmalarında Tuvaların “doğum”, “düğün” ve “ölüm” ritüellerini incelemiştir. Bu çalışmada kültürel alt yapılar ve yaşanan değişiklikler değerlendirilmiştir.

İpek, Birol. (2016). “Tuva Türkçesinde Pekiştirme Edatları”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5 (4). S.1627-1650.

İpek, Tuva Türkçesinde özellikle dilciler tarafından kabul edilen pekiştirme edatlarını bu çalışmada ayrıntılı olarak ele almıştır.

Ödemiş, Zeynel. (2017). “Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı (teklik-çokluk) kategorisine bir bakış”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 6(3), ss.1443-1457.

Ödemiş, Tuva Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı kategorisini ‘sözlüksel, söz dizim ve morfolojik’ olmak üzere çeşitli kategorilerde mukayeseli olarak incelemiştir.

Özbek, Emin Erdem. (2018). “Tuva Destanlarında Kullanılıp Tuvaca Sözlüklerde Bulunmayan Sözcükler”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 11 (23), ss. 227-242 .

Özbek, Tuva destanları hakkında genel bir bilgi vermekte söz varlığı ile yazı dili arasındaki ilişki ele almaktadır. Destanlardan tespit edilen bu sözler alfabetik olarak sıralanarak açıklanmıştır.

Teziç, Mustafa Can. (2018). “Sovyet Döneminde Tuva‘Yüksek Kültürü’nün İnşası”. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, (29), ss. 141-168.

Teziç, makalesinde Sovyetler Birliği ile kurulan ikili anlaşmaları ve etkileri incelemiştir. 1921 yılında kurulan Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti’nde ulusallaşma sürecinde yazı dili, okullaşma, basın yayın ve müzecilik gibi alanlarda yapılan farklı politikaları ele almıştır.

Kulmanova, Aidana. (2018). “Üstü-Hüre Festivali: Tuvaların Dinî İnanışları ve Halk Müziği”. Asya Studies, 3 (3), ss. 8-19.

Kulmanova, Tuva ve Rusya araştırmacıları hariç batılı gezginler tarafından SSCB sonrası dönemde yeniden canlandırılan Üstü-Hüre Festival’i ile ilgili yapılan çalışmalara yer vermiştir.

Arıkoğlu, Ekrem. (2019). “Eski Türkçeden Tuvacaya. Eski Türkçenin İzinde”. Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları. Ankara: Akçağ Yayınları, ss. 113-118.

Arıkoğlu, Tuva'da Moğolcanın yazı dili olarak kullanıldığı dönemlerde özellikle siyaset, tarih ve basın yayın ile ilgili Moğolca terimlerin Tuvacaya girdiğinden bahsetmektedir. Özellikle 20. yüzyılın başlarında Rusçanın Tuvacayı yoğun olarak etkilediğinden bahsederek örneklerle bu durumu ele almaktadır.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2019). "Tuvacada Sıfat ve Zarfların Pekiştirilmesinde Yeni Bir Tasnif ve Renk Adlarının Pekiştirmede Kullanılması". *Türkbilig*, (37), ss. 99-112.

Koçoğlu, Tuvacada renk adlarıyla yapılan pekiştirmeleri, lehçenin kapsamlı sözlüklerini tarayarak, Edebî eserlerden fişlemeler yaparak ve bilimsel yazılardan faydalanarak incelemiştir.

Khabtagaeva, Baiarma. (2019). "Tuvacadaki Türkçe Kökenli Moğolca Alıntılar". (İ.İpek, Çev.). *Türkoloji*, (97), ss. 144-151.

Khabtagaeva, Tuva Türkçesindeki Moğolca alıntılarının Türkçe kökenli olanlarının fonetik, morfolojik ve semantik incelemelerini yapmıştır. Bu çalışmasında Tuva Türkçesindeki Moğolca unsurları da tespit etmiştir.

İpek, İbrahim. (2019). "Türkiye'de Tuvaca Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezler". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 9 (14), ss. 151-165.

İpek, bu makalesinde 1996 yılından 2018 yılına kadar Türkiye'de Tuvaca üzerine yapılan lisansüstü tezlerin ayrıntılı olarak tanıtımını yapmıştır.

Duranlı, Muvaffak. (2019). "Folklor Obryad Tuvintsev Kitaya V Naçale XXI Veka: Yapı. Anlambilim. Edimbilim". *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 9 (14), ss. 145-149.

Duranlı, bu çalışmasında Bilimler Akademisi Sibiry Bölümü, Filoloji Enstitüsü Sibiry halkları folklor sektörü akademisyenlerinden Prof. Dr. Janna Mongeyevna Yuşa'nın "XXI.yüzyılın başında Tuvaların Folklor ve Törenleri. Yapı. Semantik. Uygulamalar" başlıklı çalışmasının incelemesini yapmıştır.

Özbek, Emin Erdem. (2019). "Tuva Türkçesinde Yansıma Sözler". *Türkbilig*, (38), ss. 11-30.

Özbek, Tuvacadaki yansıma sözleri anlam ayrıntılarına göre sınıflandırmakta ve ses ve yapı özellikleri bakımından değerlendirilmesini yapmaktadır.

Yıldırım, Gamze. (2019). “Tuva Türkçesinde Bulunan Gırtlaksı (Faringal) Ünlülerin Fonemik Özelliği Hakkında”. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 8 (3), ss.1467-1478.

Yıldırım, Tuva Türkçesinde gırtlaklaşan birincil uzun ünlülerin karşılaştırmalı bir listesini sunmakta ve ünlüleri fonetik açıdan değerlendirmektedir.

Tosun, İlker. (2020). “Tuva Türkçesinde Hayvanlara Yaşlarına Göre Verilen İsimler. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13 (32), ss. 1570-1592.

Tosun, Tuvaların hayvanların yaşına göre verdikleri isimleri inceleyerek, bu isimlerin Eski Türkçe dönemi ile karşılaştırılmasını ve etimolojik incelemesini yapmaktadır.

Duranlı, Muvaffak. (2020). “Tuva Çalışmaları Alanında Bir Kadın Araştırmacı: Ekaterina Dmitriyevna Prokofyeva”. Folklor Akademi Dergisi, 3 (3), ss. 479-498.

Duranlı, Ekaterina Dmitriyevna’nın zor yaşamını ve onun Tuva Türk kültürünün incelenmesine yaptığı katkıyı ele almaktadır. Bu çalışmada Dmitriyevna’nın Tuva kültürü ile ilgili çok yönlü çalışmaları tanıtılmaktadır.

Malkoç, Tülün. ; Çelik, Sibel. (2020). “Tuva Türkleri'nde Höömey Söyleme Biçimi”. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 8 (23), ss.58-74.

Malkoç ve Çelik, bu çalışmada Höömeyin Tuva folkloru açısından, farklı söyleme türlerini inceleyerek bu söyleme biçimleri ile farklılıkları üzerinde durmuştur.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2021). “Tuva Edebiyatının Önemli Şahsiyeti Oleg Karlamoviç Sagan-Ool ve Ujurajışkın ‘Karşılaşma’ Adlı Hikâyesi Üzerine”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (52), ss. 311-334.

Koçoğlu, Oleg Karlamoviç Sagan-ool’un hayatı, edebî kişiliği, eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Tuva edebiyatında hikâye türünün ilk örneklerinden kabul edilen “Ujurajışkın” (Karşılaşma) adlı hikâyeyi Türkiye Türkçesine aktararak hikâyenin kısa bir değerlendirmesini yapmıştır.

Karadağ Toprak, Fatoş. (2021). “Tuvacada Çokluk Anlamı Veren Sözcükler İle Bu Sözcüklerin Kullanım Özellikleri”. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (23), ss. 187-198.

Karadağ, çokluk bildiren kelimeleri sıfat, zamir ya da zarflar yoluyla inceleyerek, eksik olarak çokluk anlamını taşıyan sözcüklerin sentaktik kullanım özellikleri üzerinde durmuştur.

Karadağ Toprak, Fatoş. (2021). “Tuva Atasözlerinde Geçen Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme”. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 6 (1), ss. 125-145.

Karadağ, bu çalışmasında Tuvaların atasözlerindeki akrabalık adlarını inceleyerek, atasözlerinde akrabalık adlarının ne şekilde ve ne sıklıkla kullanıldığını ortaya koymuştur.

Karadağ Toprak, Fatoş. (2021). “Tuvacanın “Kadın” İle İlgili Söz Varlığı”. Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature, Prof. Dr. İ. Çetin Derdiyok Armağan sayısı, ss. 1329-1339.

Toprak, Tuvacanın kadın söz varlığını tespit etmeye çalışırken Tatarintsev tarafından hazırlanan etimolojik sözlüğü ve Tenişev redaktörlüğünde hazırlanan sözlükleri kaynak almıştır.

Sarıkaya Aksoy, Tuğba. (2021). “Bir Tuva Masalının Vladimir Y. Propp’un Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemine Göre İncelenmesi: Ak-Sağış Kara-Sağış İyi Alışkı”. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (25), ss. 378-393.

Sarıkaya, bu çalışmasında Vladimir Y. Propp’un yapısal anlatı çözümleme yöntemine göre Tuva Türklerinin “Ak-Sağış Kara-Sağış İyi Alışkı” (Ak Sağış Kara Sağış İki Kardeşler) adlı masalını incelemiştir.

Sarıkaya Aksoy, Tuğba. (2021). “Tuva Türkçesinde İşlevsel Dilbilgisine Göre İşteşliğin Anlambilimsel Yönü”. Dil Araştırmaları, 15 (29), ss. 197-210.

Sarıkaya, Tuva Türkçesi edebî metinlerinden seçilen örneklem doğrultusunda işteşliğin anlambilimsel düzlemde tespit edilen işlevlerini olay durumu değişkenlerine göre ele almıştır.

Altundaş, Uğur. (2021). “Tuvacanın Biçimsel Ses Bilimi Üzerine”. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (25), ss. 223-335.

Altundaş, bu çalışmasında biçimsel ses değişimlerini eş zamanlı olduğu kadar art zamanlı olarak da analiz ederek , biçimsel ses bilim kaynaklı söz yapımının betimlenmesini yapmıştır.

Altundaş, Uğur. (2022). “Tuva Gırtlak Müziği:Höömey”. Millî Folklor(17). ss.79-91.

Altundaş, Tuva halkının kültürel mirasını korumaya katkı sağlamak amacı ile Tuva gırtlak müziği Höömeyin farklı stillerinin oluşum sürecini incelemiştir.

Tosun, İlker. (2022). “Tuva Türklerinin Tamam Bilicisi Bilge Şaman Monguş Kenin-Lopsan”, Kardeş Kalemler Dergisi, (32), ss. 76-88.

Tosun, bu makalesinde sadece Tuvaların değil aynı zamanda tüm Türk dünyasının bir ak sakallısı, bir tamam bilicisi olan Monguş Kenin-Lopsan’ın hayatını ele almaktadır.

Arçın, Salih Mehmet. (2022). “Tuva Türkçesindeki Arapça Alıntılar Üzerine Notlar”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 15 (38), ss. 591-603.

Arçın, Tuva Türkçesindeki Arapça alıntı sözcüklerin durumunu incelerken araştırma nesnesi olarak Tuva Türkçesindeki “esty-ı, esty-ıı, esty-ııı, esty-ıv, tsty-ı, tsty-ıı, tuvs, tw” adlı eserleri kaynak almıştır. Arapça olduğu tespit edilen sözcükler ve Tuva Türkçesine doğrudan giren alıntılar bu çalışmada tahlil edilmiştir.

Arçın, Salih Mehmet. (2022). “Tuva Türkçesinde At Donları”. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 62 (2), ss. 265-292.

Arçın, bu çalışmasında Tuva Türkçesindeki at donlarının görünümünü art ve eş zamanlı bir bakış açısıyla incelemiştir.18 ana madde altındaki Tuva Türkçesine mahsus at donları tetkik edilerek, tespit edilen at donu adlarının anlamları ve yapısı ortaya konmuştur.

Arçın, Salih Mehmet. (2022). “Dr. Moŋuş Bora-Höö Oglu Kenin-Lopsań Vefat Etti.” Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2 (1), ss.163-170.

Arçın, bu çalışmasında bilim insanı, araştırmacı, etnograf, tarih bilimleri doktoru, yazar, şair, tercüman yönleriyle bilinen Tuva’nın meşhur şamanı Dr. Moŋuş Bora-Höö Oglu Kenin-Lopsan’ın hayatından ve eserlerinden bahsetmektedir.

Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. (2022). “Monguş Kenin-Lopsan’ın Çitken Urug Adlı Romanında Tuvalara Dair Bilgiler (Dilleri ve Kültürlerini Koruma Bağlamında)”, Sohreniye i razvitiye yazıkov i kul’tur korennıx naradov Sibiri, ss. 242-247.

Koçoğlu, bu çalışmasında “Çitken Urug Kayıp Kız” adlı romanda Tuvaların dillerine, kültürlerine, inançlarına, mitolojisine ait öğeleri romanın kurgusu içinde yer alan örneklerle açıklamaktadır.

Tosun, İlker. (2023). “Tuva Şamanizmi’nde Döngör’e Dair Notlar, Sibirya Çalışmaları”. İzmir: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 305-331

Tosun, Tuva Şamanizmi merkezli olarak döngör adı verilen şaman tefinin, birincil kaynaklardan ve saha gözlemlerinden yola çıkarak özelliklerini ele almaktadır.

G.4.3. Tuva Edebiyatı ve Kültürü ile ilgili Yazılmış Tezler

Türk dilinin kuzeydoğu alanı içinde yer alan Türk lehçelerinden biri olan Tuva Türkçesi üzerine yazılan tezler araştırmacılar için önemli birer kaynak niteliğindedir. Bu çalışmamızda YÖK Ulusal Tez Merkezindeki (tez.yok.gov.tr) erişime açık tezlerin bilgilerini derleyerek “Doktora” ve “Yüksek Lisans” tezleri olarak tasnifledik.

G.4.3.1.Doktora Tezleri

Arıkoğlu, Ekrem. **Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 1996.

Arıkoğlu, Güney Sibirya'da birbirine komşu iki Türk topluluğu tarafından konuşulan Tuva ve Hakas lehçelerinin fiil yapılarını incelemiştir. Bu iki lehçenin ses yapısı açısından farklılıklarının oldukça fazla olduğu bu tezde tespit edilmiştir.

Tosun, İlker. **Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi**, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Dilbilim, Türk Dili ve Edebiyatı, 2011.

Tosun, Tuva Türkçesinin şekil bilgisi özellikleri incelemiştir. İnceleme yapılırken Türk dilinin tarihi dönemleri ve çağdaş Türk lehçeleri ile kıyaslamalar yapmıştır.

Erdem Özbek, Emin. **Tuva Destanlarının Söz Varlığı**, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2016.

Özbek, Tuva destanlarının söz varlığı üzerine kapsamlı bir inceleme yapmıştır. Tuva destanlarının ve Tuva Türkçesinin söz varlığı özellikleri bu çalışmada ortaya konmuştur.

Altundaş, Uğur. **Tuvacada Söz Öbekleri**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2022.

Altundaş, Tuvacada söz öbeklerini evrensel dil bilgisi bakış açısıyla ele almıştır. Evrensel dil bilgisi yaklaşımına göre kaynaklarda söz öbeklerinin farklı ve özgün yönleri incelenerek söz öbeklerinin sınıflandırması yapılmıştır.

G.1.3.2.Yüksek Lisans Tezleri

Simçit, Kızıl Maadır. **Tuva Türkçesinin Şekilbilgisi**, (Türkçenin tarihsel dönemleri ile karşılaştırmalı olarak), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2002.

Simçit, Tuva Türkçesinin şekilbilgisinden yapım ve çekim biçimlerini genel Türk dilinin tarihsel dönem metinlerinde ve çağdaş kollarında bulunan yapım ve çekim biçimleri ile karşılaştırılmalı olarak incelemiştir.

Aras Toktaş, Hayat. **Tuvaca Alday-Buuçu Destanının Dil Yönünden İncelenmesi: Metin-Çeviri-Açıklamalı Sözlük**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2006.

Toktaş, Türkiye Türkçesi ve Tuvaca arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyarak özellikle Moğolca'nın etkisinden ve Eski Türkçenin devamından kaynaklanan öğeleri gözler önüne sermiştir.

Bapaeva, Janyl Myrza. **Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Dilbilim, Türk Dili ve Edebiyatı, 2008.

Bapaeva, Tuva toplumunda eskiden beri özel statüye sahip şamanlar (kamlar) hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu çalışmasında Rus, Türk ve yabancı bilim adamlarının kaydettikleri bilgileri kaynak olarak almıştır.

Arçın, Salih Mehmet. **Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2009.

Arçın, Tuva Türklerinin tarihini, inançlarını, kültürünü, dilini ve Türkiye'de az bilinen ve coğrafya olarak bizden çok uzak olan Tuvalıların Haan-Tögüldür destanını ele almıştır. Bu destandan hareketle ayrıntılı bir dil incelemesi (giriş-metin-çeviri-dizin) yapmıştır.

Kaba, Ali. **Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme**, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2011.

Altay, Tuva, Hakas ve Şor destanları at motifi açısından incelenmiştir. İncelenen destanların meydana geldikleri sahalar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türk kültüründe at üzerine yapılan çalışmaların bir dökümü yapılmıştır.

Serin, Selda. **Kızıl, Tuva Müzesi Yenisey Yazıtları: Metin-Dizin**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2012.

Serin, Tuva Cumhuriyetinin başkenti Kızıl Müzesi'nde anıt mezar taşları üzerinde yer alan ve Yenisey Yazıtları içinde değerlendirilen yazıtları toplu ve düzenli bir şekilde ele almaya çalışmıştır.

Baran, Buket. **Tuva Türkçesinde Fiil Söz Yapımı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Dilbilim, 2015.

Baran, Tuva Türkçesinde türetme yoluyla yapılan fiil söz yapımını bu tezde ele almıştır. Fiilde çatı, görünüş/kılınış ve olumsuzluk hakkındaki görüşlere yer vererek, sözcükleşme işlevinde kullanılan söz yapımını değerlendirmiştir.

Teke, Sümeyye. **Sibirya Türk Lehçelerinde Bitki Adları (Saha-Tuva)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Dilbilim, 2015.

Teke, Tuva ve Saha Türk lehçelerinde bulunan bitki adlarını tespit ederek, bitki adlarının etimolojik ve morfolojik yapılarını incelemiştir.

Karadağ, Fatoş. **Tuvacada Tasvir Fiilleri**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Dilbilim, 2015.

Karadağ, Tuva Türkçesindeki tasvir fiillerinin durumunu ortaya koyarak bu fiillerin Tuva Türkçesindeki kullanımlarını örneklendirmiştir.

Malkoç, Hakan. **Tuva Destanlarının Tipolojisi**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2016.

Malkoç, Tuva destanlarında yer alan tiplerin (tipoloji yöntemi kullanarak) tipik özelliklerini incelemiştir. On yedi özelliğe bağlı olarak “Türk Destan Kahramanı Kalıbı” başlığı altında Türk destanlarında yer alan merkezî kahraman tiplerini ele almıştır.

Chuldum-Ool, Aygulya. **Tuva Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözler**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2016.

Chuldum-Ool, Tuva Türkçesine ait tabu ve örtmece sözlerin ortaya çıkış sebeplerini bu tezde incelemiştir. Bu sözlerin gelenek, görenek, inançla ilişkisini ve anlamsal özelliklerini belirlemiştir.

Fındık, Ayşe Şeyma. **Tuvaca Kiji-Bürüs Adlı Hikâyenin Yazı Çevirimi, Türkçe Çevirisi ve Sözlüğü**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2016.

Fındık, bu tezde Şaŋgır-ool Suvaŋ'ın yazmış olduğu Kiji-Bürüs adlı hikâyenin incelemesini yapmıştır. Türkçesi "Kocaayak" olan eser 2010 yılında basılan Tuvacaya ait bir çocuk hikâyesidir.

Demirbaş, Dicle. **Tuva Destanlarında Maddi Kültür**, Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2017.

Demirbaş, Tuvaca ve Türkiye Türkçesi çevirileriyle birlikte (Metin Ergun-Mehmet Aça, Ekrem Arıkoğlu-Buyan Borbaanay ve Salih Mehmet Arçın tarafından) yayımlanmış olan toplam on yedi destanın maddi kültür unsurları bakımından incelemesini yaparak, eşyanın insan hayatındaki yerini tahlil etmiştir.

Metin, Göksal. **Tuva-Türk Destanlarında Şekil Değiştirmeler**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Halk Bilimi (Folklor), Türk Dili ve Edebiyatı, 2018.

Metin, bu tezde şekil değiştirme motifi açısından (Metin Ergun-Mehmet Aça, Ekrem Arıkoğlu-Buyan Borbaanay ve Salih Mehmet Arçın tarafından yayımlanmış olan) toplam on yedi destanın şekil değiştirmelerinin destanın seyrini nasıl değiştirdiğini değerlendirmiştir.

Oral, Melek. **Tuva Türklerinin Destanlarında Kadın Kahramanlar**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2018.

Oral, Tuva Türklerine ait destanlarda yer alan kadın karakterlerini incelemiştir. Tuva Türklerine ait on beş destan metni tahlil edilerek bu metinlerde yer alan kadın karakterler sınıflandırılmış ve örneklerle özellikleri ortaya konmuştur.

Sılamu, Shanatı. **Çin'de Kazakça-Tuvaca Dil İlişkisi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2018.

Sılamu, Çin'de konuşulan iki Türkçe varyant olan Kazakça ve Jungar Tuvacası arasındaki dil ilişkisini ele almıştır. Bu iki dil ilişkisi, Lars Johanson'un Kod Kopyalama Modeli temelinde eşzamanlı bakış açısıyla incelenmiştir.

Aydın, Sevil. **Tuva Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler (Türkiye Türkçesi ağızları bağlamında)**, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Çağdaş Türk Dilleri ve Edebiyatı Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2018.

Aydın, ölçünlü Türkiye Türkçesi ile ölçünlü Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yalancı eş değerli sözcükleri tespit ederek sınıflandırılmasını yapmıştır.

Kulmanova, Aidana. **SSCB Sonrası Dönemde Tuva Halk Müziğinin Modernleşmesi**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı, Halk Bilimi (Folklor), Müzik, 2019.

Kulmanova, SSCB sonrası dönemde, Tuva halk müziğinin modern müzik olarak gelişimini incelemiş ve antropolojik, kültürel, tarihsel çalışmalarda sözü edilen "modernleşme" kavramını ve Tuva halk müziğinin modernleşme sürecini ele almıştır.

Başpınar, Yasemin. **Tuva Türkçesinde Lamaizm ve Şamanizm'e Ait Söz Varlığı**, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Dilbilim, 2019.

Başpınar, Tuva Türkçesindeki Lamaizm ve Şamanizm'e ait terimler tespit etmiştir. Bu tezde terimlerin sözlük anlamları verilerek, örneklerle genişletilmiştir.

Sarıkaya Aksoy, Tuğba. **Tuva Türkçesinde Çatı**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri Bilim Dalı, Dilbilim, 2021.

Aksoy, İşlevsel Dilbilgisi doğrultusunda Çatı kategorisini ele almıştır. Çatıları incelerken sözlükleri ve Tuva Türkçesi ile yazılmış edebî metinleri kullanılmıştır.

Yıldız, Havva. **Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Tabiat Kültleri**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2022.

Yıldız, Altay. Tuva ve Hakas Türklerine ait destanları inceleyerek tespit ettiği tabiat kültürlerini niteliklerine, özelliklerine, amaç ve işlevlerine göre isimlendirerek tasnif etmiştir.

Örücü, Kezban. **Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi**, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı, 2022.

Örücü, “ölüp dirilme” motifinin destan kahramanı ile şamanın arasındaki tipolojik benzerlik yönlerini ve destanın seyrine olan etkisini göstermeye çalışmıştır.

İğit, Çağla. **Tuva Türkçesindeki Ses Yansımali Sözcükler**, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Dilbilim, 2023.

İğit, Tuva Türkçesinde yer alan yansıma sözcükleri, teorik altyapı yönünden inceleyerek, yansıma sözcükleri, ses ve şekil bilgisi bakımından örneklendirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MONGUŞ KENİN-LOPSAN'IN HAYATI VE ÇALIŞMALARI

1.1.MONGUŞ KENİN-LOPSAN'IN HAYATI

Tuva geleneksel kültürünü araştıran, yeni kuşaklara bu kültürü öğretmeye kendini adayan ve çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Monguş Kenin-Lopsan'ı¹ tanımlayacak pek çok sıfat söyleyebiliriz: Tuva şamanlarının başkanı, Kızıl şehrinin fahri vatandaşı, yerel tarihçi, sanat tarihçisi, yayıncı, etnograf, arkeolog, folklorcu, Tuva halk geleneklerinin koruyucusu, şair, hikâye anlatıcısı, yazar, bilim insanı, şaman, etnopedagog, filozof ...

“Kenin-Lopsan, 10 Nisan 1925'te Tuva Halk Cumhuriyeti'nin Çöön-Hemçik bölgesinin Höndergey köyünde, şimdi Rusya Federasyonu'nun bir parçası olarak Tuva Cumhuriyeti'nde, bir avcı ailesinde doğdu. Babası Monguş Bora-Höö Keldegey, çiftçi, avcı ve masalcıdır. Okuma yazma bilmez ancak akıcı Moğolca ve Çince konuşur. Harika bir zanaatkar ve hikâye anlatıcısı olan annesi Monguş Sendinmaa, kahramanın gerçek annesidir - 15 çocuk doğurdu ve büyüttü: dokuz kız ve altı erkek - ve ailesi büyük ve arkadaş canlısıydı.”²

Kenin-Lopsan babasından çok şey öğrenir. Babasından ve annesinden hikâyeler dinler. Annesi Monguş Sendinmaa Şijiekovna'nın soyunda (Sat klanı) pek çok şaman vardır. Halk arasında Kam-Urug diye hitap edilen “Kuular Handijap”, Kenin-Lopsan'ın büyükannesidir. Kenin-Lopsan, dokuz yaşında şamanlarda sıkça görülen bir hastalığa yakalandığında büyükannesi onun başını okşar: “Göksel bir şaman olacak ve ayak izlerimi takip edeceksin, benden sonra şaman olarak kalacaksın” ifadesini kullanır.³ Kenin-Lopsan'ın kaderini de aslında babaannesi tayin etmiştir.

¹ Şairin uzun adı burada kullanılmış olup bundan sonra karışıklığa neden olmamak için tezde şairin adı sıklıkla şu şekilde kullanılacaktır : “Monguş”, “ Kenin-Lopsan”, “Lopsan”, “M.K.Lopsan”.

² Monguş Kenin-Lopsan, Meen Çüreem (Benim Yüreğim), Kızıl, 2010, s. 6–7.

³ <https://www.livelib.ru/author/358851-mongush-keninlopsan/> (03.06.2023)

Kenin-Lopsan, Ekrem Arıkoğlu ile 1995 yılında gerçekleştirilen bir röportajda⁴ okuma yazmayı kendi kendine öğrendiğini şöyle aktarmıştır: “Ben çocukken ne okul ne de kağıt kalem vardı. Bir defasında okur-yazarlık kursu açılmış. Büyükler toplanmış harfleri öğreniyorlar. Büyükleri taklit ederek adımı yazdım “Tas” çubuk kalemim, kar kağıdım oldu.”

Kenin-Lopsan’ın üç yaşına kadar kafasında tek bir saç dahi çıkmayınca ona “Tas” adı ile hitap edilir. Asıl ismi olan “Kenin-Lopsan” Tibet’ten gelen gezgin bir keşiş tarafından kendisine verilmiştir. Bir röportajında ad konulma hikâyesini şöyle anlatmaktadır: *“Bu çok garipti. Üç ya da dört yaşındayken yalnızken Tibetli bir keşiş geldi. “Ona Kenin-Lopsan adını veriyorum. Tibetçe Kenin -"aptal", Lopsan - "bilge" olarak çevrildi. Aptal-bilge. O zamandan beri adım Kenin-Lopsan oldu. Ve sonra bana şöyle bir tahminde bulundu: "Bu çocuk bilgili bir adam olacak, okuryazarlıkta anlayacak, bir kâtip olarak (yani bir yazar), bırakın kendi yoluna gitsin.”*⁵

Monguş’un ebeveynleri, yetenekli masal anlatıcılarıdır. Ailesi ona her gece bir Tuva masalı anlatır. Onların anlattıkları bu masallar ile yetişen Monguş, eserlerinde Tuva kültürünü ele almaya özen göstermiştir. Kenin-Lopsan’ın çok iyi bir hafızası var ve anlatılanları ertesi gün baştan sona eksiksiz anlatır bu durum herkesi şaşkına çevirir. İlk öğretmeni çocuklara okuma yazmayı öğreten Hevek Doğak Mıdık-ool olmuştur. 1938 sonbaharında, Monguş, Bedy Tay’da yeni açılan Sumy Höndergei İlkokulunda gösterdiği başarıdan dolayı ikinci sınıfa kaydolur. Üçüncü sınıftan yedinci sınıfa kadar Monguş, Çadanaa’da eğitim görür.⁶ Sonrasında Kızıl’a gitti ve 2 Numaralı V.İ.İlyiç Ortaokulu’na devam eder.

Kenin-Lopsan şiirler ve öyküler yazmaya çocuk yaşta başlar. On üç yaşındayken ilk yazısı yerel bir gazetede yayımlanır. İki dil bilen başarılı bir yazar olan Monguş, hem Rusça hem de Tuva dilini akıcı bir şekilde konuşur.

⁴ Ekrem Arıkoğlu, Tuva’da Şamanizm’in Dünü, Bugünü, TKAE, 1995, Cilt XXXIII, Sayı 385, s. 289.

⁵ <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html>, (04.01.2022)

⁶ https://www.wikiwand.com/uk/Кенін-Лопсан_Монгуш#/overview,(12.01.2022)

Kenin-Lopsan'ın doğup büyüdüğü yıllar, Tuva'da bir taraftan modern eğitim kurumlarının açılmaya başladığı, diğer taraftan da geleneksel eğitimin göreceli olarak devam ettiği yıllardır. Bu yüzden yazarın ilk öğretmeni de Tuvalar için şamanlarla birlikte kutsal kişi olarak kabul edilen ve saygı gören bir Tibet laması (Kambı-Lama) olur.⁷

Kenin-Lopsan lise yıllarına Leningrad'da devam eder. Çalışkanlığı ile dikkat çeken Kenin-Lopsan, onuncu sınıf öğrencileri için yapılan sınavda başarılı olarak Leningrad Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesinde (bugünkü adı St. Petersburg) okumak üzere seçilen Kenin-Lopsan, Leningrad Üniversitesi'nde filoloji okur ve buradan 1952 yılında mezun olur. SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Etnografya Enstitüsü'nde 'Doğu Bilimleri' alanında yüksek lisans derecesi kazanır. Tuva'ya döndüğünde, Tuva dili öğretmenliği ve cumhuriyetin kırsal okullarında Rusça öğretmenliği ve daha sonra Kızıl Pedagoji Kolejinde öğretmenlik yapar.

1966 yılında Aldan Maadır Müzesinde (günümüzde Tuva Ulusal Müzesi) görev alana kadar bir taraftan da "Tıvanın Nom Ündürer Çeri" (Tuva Basımevi) ismiyle bilinen devlet yayınevinde redaktörlük yapmıştır.⁸

"Aldan Maadır" müzesinde ölümüne kadar dersler vermeye devam eder. Bu müze Tuva halkı ve Monguş için çok kıymetlidir. Tuva geleneksel kültürüne en büyük destek bu müzede yaptığı çalışmalar ve araştırmalar sayesinde olmuştur.

1977'de Kenin-Lopsan "İkiz Şamanların Kategorisi Üzerine" bir araştırma yapar ve 1982'de SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Etnografya Enstitüsünde "Syuzhety Poetika Tuvinskogo Şamanstva" (Tuva Şamanizminin Konuları ve Poetikası) başlıklı tezini sunar. Bu teziyle kandidat (doçent) unvanını almaya hak kazanır.⁹ Doksanlı yılların başlarından itibaren bilimsel faaliyetlere kendini adar, sayısız monografiler yayımlar, makaleler yazar ve özellikle Tuva kültürünü tanıtmak için uluslararası etkinliklerde aktif olarak yer alır. Tuva şamanlarının katılımıyla Tuva Cumhuriyeti'nin ilk şaman merkezi olan Döngür'ü (Şaman davulu) Kasım 1993'te kurar.

⁷ S.S.Kombu, Tuvinskaya Literatura. Slovar, Pod Red. D. A. Monguş, M.L.Trifonovoy. Novosibirsk, 2012, s.83.

⁸ İlker Tosun, Tuva Türklerinin Tamam Bilicisi Bilge Şaman M.K.Lopsan, Kardeş Kalem Dergisi, 2022

⁹ Salih Mehmet Arçın, "Dr. Monguş Bora-Höö Oğlu Kenin-Lopsan Vefat Etti." Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2 (1), (2022), ss.163-170.

Kenin-Lopsan, Tuva'da Şamanizmin gelişmesi için bir çok çalışma yapar. 1993'te onun önderliğinde Kızıl'da Uluslararası Şamanlar semineri düzenlenir. Aynı zamanda Kenin-Lopsan "Tuvaların Ruhunun Koordinatları" raporunu sunmaktadır. Lopsan, Tuva Şamanizmini incelemek ve teşvik etmek için Tuva Cumhuriyet Yerel İlim Müzesi'nde Tuva Şamanizmi araştırmaları için bir bilim merkezi kurmaya karar vererek bilim insanlarının çabalarını destekler. 1993 yılında Tuva Şaman Cemiyeti'nin başkanlığını yapar.

1997 yılında St.Petersburg'da Antropoloji ve Etnografya Müzesi'nde "Problemı Etnografiçeskogo İzuçeniya Tuvinskogo Şamanizma Po Materialam Şamanskogo Folkloru" (Şaman Folkloruna Dayalı Tuva Şamanizminin Etnografik İnceleme Sorunları) başlıklı doktora tezini savunur.

Kenin-Lopsan, Tuva'da Şamanizmin gelişmesi için yaptığı çalışmalar ile Tuva dışında da tanınan, pek çok eserin sahibidir. Tuva folklor ve etnografyasının tanıtılmasına öncülük eden önemli bir isim olarak tanınmaktadır.

Kenin- Lopsan, Tuva'nın tarih, etnografya, dinî çalışmalar, kültürel ve beşeri bilimler, mantık, folkloristik alanına katkı sunan başarılı bir bilim insanıdır. Monguş'un bilimsel çalışmalarını genç bilim insanlarının anlamaları zor gelebilir.¹⁰

Yaşamı boyunca Tuva kültürüne ait her bilgiyi hazine gibi saklar ve bunları koruyucusu olduğu müzede sergiler. Tuva halkının yaşam biçimi, kültürel örf ve adetleri ve kültürel hazinelerini eserlerinde ele elmaya özen gösterir. Monguş, yaratıcı ruhuyla icra ettiği sanatında bu duyguları en güzel şekliyle ifade eder. Kenin-Lopsan için Tuva sanat tarihinin yaratıcısı diyebiliriz. Etnografik olarak ele aldığı yazılarında kendine özgü bir dil ile romantik bir anlatım ortaya koymuştur.

"M.Kenin-Lopsan'ın bilimsel faaliyetleri tüm dünyada bilinmektedir. Tuva Şamanizmine adanmış konferans ve sergileriyle Avusturya, İsviçre, Belçika, Almanya, İtalya ve ABD'yi ziyaret etti. Araştırmasıyla, insanlığın ilk dini olan Şamanizmin orijinal haliyle

¹⁰ A.K. Kuzhuget, "M.B. Kenin-Lopsan Bilimsel Çalışmalarının Kültürel Yönü", 2020, ss. 454-461.

yalnızca büyük Sibiry Yenisey Nehri'nin doğduğu Asya'nın merkezi olan Tuva Cumhuriyeti'nde korunduğunu açıkça kanıtladı.”¹¹

Sibiry Türk Şamanlığının yayılması için Batı'da verdiği konferanslar Monguş'un Neo-şamanlık çalışmalarının başlangıcıdır. Tuvalı Kenin-Lopsan'ın, Amerika da dahil birçok batı ülkesinde verdiği konferanslar ve şaman uygulamaları buna örnektir.¹²

Kenin-Lopsan, 10.02.2022 tarihinde 97 yaşında Kızıl'da vefat eder. Lopsan'ın iki kızı ve bir torunu vardır. Karısı Larisa Petrovna Çetverikova, Kenin-Lopsan'ın yazdığı eserlerin ilk okuyucusu olmuş ve kitaplarının editörlük görevini yürütmüştür.

Tuva şamanlarının yüzyıllar boyunca miras olarak sahip çıktıkları kültürlerinin koruyucusu olan Kenin-Lopsan yazdığı kitaplar ve makaleler ile Tuva Edebiyatı ve dili için önemli eserler ortaya koymuştur.

Bu yaptığı çalışmalar ile unutulma girdabına girmeyeceğini düşünen şair, bir şiirinde şöyle yazar:

*Nefesim önceden kesilse bile
Adım halkım tarafından unutulmayacak
İş yerinde oturduğum o kulübede
Aynı yerde ortaya çıkan kağıtlarım olacak
Ve sadece küçük bir yazıt
"Tuva Şamanizminin koruyucusu Kenin-Lopsan"
Altın gibi parlayacak, hatırlatacak.¹³*

Bu dizeler onun şamanlıktan ne derecede beslendiğini ortaya koymaktadır.

¹¹ Monguş Kenin-Lopsan, s. 14.

¹² Fuzuli Bayat, Türk Kültüründe Geleneksel Şamandan Neo-Şamana, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 2021, 9 (24), s. 33.

¹³ https://www.tuvaonline.ru/2009/04/10/5900_shaman.html (10.03 2022)

1.2.MONGUŞ KENİN-LOPSAN’IN ÇALIŞMALARI

1.2.1. Monguş Kenin-Lopsan’ın Sanatsal Çalışmaları

Tuva halkının yazarı olarak tanınan Kenin-Lopsan, Tuva’da halk hikâyelerini, masallarını ve destanlarını dinlemiş ve çocukken karda adını yazmayı öğrendiği günden başlayarak yaşlılığına kadar yazmayı hiç bırakmamıştır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Kenin-Lopsan’ın bütün özelliklerinin yanında en dikkat çeken özelliği sanatsal kişiliğidir. Tuvalıların gelenekleri, folklor ürünleri Kenin-Lopsan’ın sanat eserleri aracılığıyla ortaya konmaktadır.

Küçük yaşta başlayan okuma merakı ile ilgili Kenin-Lopsan bu konuda şu cümleleri yazmıştır: *"1938 sonbaharında Bedik-Tey Höndergey kasabasında bir okul açılmamış olsaydı, iyi bir avcı olarak kalırdım. Öğretmen Dulus Orlanmay, ikinci sınıfa gitmemi söyledi. Öğrenmenin gerçek yolu, bilim oradan başladı. Bir keresinde Orlanmay, Çadan'ı ziyaret ettikten sonra, mavi kapaklı bir kitap getirdi. Aleksandr Puşkin "Yüzbaşının Kızı" defalarca okudum ve her gece yatmadan önce bu kitabın bölümlerini yaşadığımız odadaki arkadaşlarıma tekrar tekrar anlattım."*¹⁴

Kenin-Lopsan , Tuvalı atalarından gelen genetik bir hafızaya sahiptir. İlk defa Rusça öğrendiği fakülte yıllarında bile “Yevgeni Onegin ” A.S. Puşkin’in anlatı şiiri kitabını alır, okur ve ezberler. O zaman hem öğretmenler hem de öğrenciler çok şaşırır.

Kenin-Lopsan’ın babası yetenekli bir hikâye anlatıcısı olduğundan ondan çok şey öğrenmiştir. Babası gibi, ustaca masallar, efsaneler anlatmıştır. Okula giderken şiirler yazmıştır.

Leningrad’da almış olduğu Türkoloji eğitimi sayesinde Tuva kültürünü araştırmaya yönelmiştir. Prof. Malov’un “Üniversiteyi bitirdin. Tuva’ya dön şamanların dualarını derle. Zaman gelecek bunlar çok kıymetli hazineler olacak” sözleri onun bu yolda ilerlemesinde etkili olmuştur.¹⁵ Kenin-Lopsan'ın yazma yeteneği zaman içerisinde daha da gelişecektir.

¹⁴ Monguş Kenin-Lopsan, Çogaaldar Çıındızı, Kızıl, 1975.

¹⁵ Ekrem Arıkoğlu, Tuva’da Şamanizm’in Dünü, Bugünü , s.286.

İlk romanını Doğu Dilleri Fakültesinde öğrenciyken Neva kıyılarında yazar. Kenin-Lopsan'ın yazma yeteneği zaman içerisinde daha da gelişecektir. Yazdığı ilk roman "Çügürüg Sarala" yazarlık alanında ilk başarısı olarak değerlendirilmektedir. "Çügürüg Sarala" (Yügrük Sarı Ala) adlı bu roman, Tuva edebiyatının ilk romanıdır. Doğal ögeler, yaratıcı düşünme M.Kenin-Lopsan'ın yazılarının ana özellikleridir. "Çügürüg Sarala" romanında, M.Kenin-Lopsan'ın sonraki romanlarında geliştirilen çalışmalarının ana ideolojik ve sanatsal özellikleri belirlenir.¹⁶ Yazdığı romanları ile çağdaş Tuva edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Yazmak çocukluğundan beri onun için büyük bir tutkudur.

Kenin-Lopsan,"Çügürüg Sarala" eserine yönelik yapılan tüm engellemelere rağmen eserinin basılması için çok uğraş verir. Eserinden vazgeçmeyen Kenin-Lopsan, 1965 yılında romanın ismini Ulug Hemniş Şapkını "Büyük Nehrin Coşkun Akışı" olarak değiştirerek yayımlayabilmiş; sonraki yıllarda ise söz konusu eser 1970 yılında Viktor Malyugin tarafından Stremnina velikom reki; S.Kozlova tarafından 1977 ve 1987 yıllarında "Nastigayuşçiy Ptitsu" adıyla Rusça basılmıştır.¹⁷

Kenin-Lopsan sözlü kültürü en iyi koruyanlardandır. Ulusal kimliğine olan ilgisi sayesinde roman türüne yönelmiştir. Yazarlık yolunda güçlü üslubuyla başarılı eserler ortaya koymayı başarmıştır. Tuva'nın tarihi ve kültürel mirasının en önemli temsilcisi olarak Kenin-Lopsan'ı söyleyebiliriz.

Yaptığı sanatsal çalışmalar ile Rusya'da ve Tuva'da sanatçılara verilen önemli ödülleri kazanmıştır. Edeb-eleştirel türde eserler yazmıştır.Tuva yazarları arasında tarihi destan türünde de öncü bir isim kabul edilmiştir. Yazdığı pek çok nesir koleksiyonları mevcuttur.

Kenin-Lopsan'ın yukarıda belirttiğimiz kendi yazdığı eserler dışında çeviri çalışmaları da bulunmaktadır. Kenin-Lopsan'ın çevirilerinde orijinalerin ruhunu hissetmek mümkün olmaktadır. Rus, yabancı yazar ve şairlerin (G.Byron, H.Heine, A.Puşkin,

¹⁶ S.S.Kombu, "Çügürük Sarala" M.Kenin-Lopsan: ön ve arka birliği teması Tuva'nın yeni çalışmaları, 2015, No.2.

¹⁷ İlker Tosun, Tuva Türklerinin Tamam Bilicisi Bilge Şaman Monguş Kenin-Lopsan, Kardeş Kalemler Dergisi, 2022, s. 81.

M.Lermontov, N.Nekrosov, T.Şevçenko, N.Hikmet, L.Ukrainka, V. Mayakovskiy, A.Tvardovskiy, N. Tikjonova) ünlü şiirlerini Tuvacaya çevirmiştir.

Kenin-Lopsan, hem Rusça hem de Tuvaca konuşan iki dilli bir yazar ve şairdir. Gerçekten romantik bir şair, bir hikâye anlatıcısı, romancı ve bilgili bir mitologdur.¹⁸

Kenin-Lopsan'ın Tuva halkının kıymetli bir sanat tarihçisi olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bir mitolog olarak epik roman türünde de eserler vermiştir. Sanat hayatında çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Monguş, çok çeşitli eserler ortaya koymaktadır.

Kenin-Lopsan, birbirini bağlam açısından tamamlayan “Tıva Ulustuñ Burungu Ujurları” (Tuva Halkının Eski Gelenekleri) (1994) ve “Tıva Çançıl” (Tuva Gelenekleri) (2003) adlı iki çalışmasını yine Tıva Çançıl (2010) adı altında birleştirerek yeniden yayımlamıştır. Bu eser Tuva Cumhuriyeti Eğitim, Bilim ve Gençlik Politikaları Bakanlığının (Tıva Respublikanın ööredilge, ertem bolgaş anyaktar politikazının yaamızı) “öğretmenlere, öğrencilere, anne-babalara” tavsiye ettiği çok yönlü halkbilimi çalışması ve etnopedagojik bir kaynaktır.¹⁹ Kenin-Lopsan'ın Tuva folkloruna ait bu derlemelerinden başka “Oytulaaş²⁰”(Kutlama) (2004) ve “Kara Deerniñ Tınıjı” (Kara Göğün Nefesi) (2010) adlı çalışmaları da mevcuttur.

Onun sanatçı kişiliğinin oluşmasında yaşadığı dönem çok etkili olmuştur. Kenin-Lopsan'ın kökleri Tuva folkloruna dayanmaktadır. Tuva mitolojik mirasının araştırılması alanında monografiler yazmıştır. Kenin-Lopsan, aynı zamanda Şaman folklorunun koleksiyoncusu ve araştırmacısıdır. Çalışmaları ve halk tarihini anlatan ulusal eserleri ile Tuva edebiyatında öncü bir kişilik olmuştur.

Monguş, şair ve yazar olarak bilinmekte ancak yaratıcılığı sayesinde tüm dünyada pek çok eserleriyle tanınmaktadır. Yazdığı tüm eserler Tuva edebiyatında onun adının daha da kalıcı olmasını sağlamıştır. Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz:²¹

¹⁸ Monguş Kenin-Lopsan, Meen Çüreem(Benim Yüreğim), Tuva Basımevi, Kızıl, 2010, s. 6–7.

¹⁹ İlker Tosun, Etnopedagoji Açısından Monguş Kenin-Lopsan'ın Tıva Çançıl Adlı Eseri, Turkish Studies, 10/8, 2015, s. 2027.

²⁰ 2004 yılında yayımlanan Oytulaaş, Tuvaların SSCB döneminde yasaklanan oytulaaş geleneğini anlatır.

²¹ M. B. Kenin-Lopsan, “Tuvinskaya Literatura. Slovar”. Novosibirsk: “Nauka”, 2012, ss. 83-91

1947 yılında "Çügürüg Sarala" romanını yazmaya başladı ve 22 Mart 1952'de bitirdi. Bu roman ile Tuva edebiyatının ilk romancısı olarak adlandırılmıştır. Böylece 1965 yılında Tuva edebiyatının ilk romanı ortaya çıkmıştır.

Leningrad'da üniversitede okurken yazmaya başladığı ilk romanını 1965 yılında "Ulug Hemniñ Şapkını" (Büyük Nehrin Coşkun Akışı) ismiyle yayımlamıştır. Lopsan, roman türünde pek çok eser vermiştir. 1976 yılında "Teniñ Samı "(Oğlak Dansı) adlı romanı yayımlanmıştır.

Kenin-Lopsan "Tuvinka" (Tuvalı Kadın) isimli romanı 1971 yılında yayımlanır. Bu roman Tuva edebiyatında kadınların kaderini anlatır.

Monguş eserlerini 1975 yılında iki ciltlik antoloji olarak "Çogaaldar Çıındızı" adıyla yayımlamıştır. 2015 yılında "Setkilderniñ Çeçen Söñü, Tıva Prozanıñ Antologiyazı" adlı nesir antolojisiinde mensur eserleri yer almıştır. "Buyan-Badırgı" adlı romanı Tuva edebiyatında biyografik ve tarihi bir roman örneği kabul edilir.²²

2016 yılında "Sud'ba Şamankı" (Bir Kadın Şamanın Kaderi) romanını büyükannesi Handıjap Kuular'ın anısına yayımlamıştır.

Monguş Kenin-Lopsan'ın Romanları:

Ulug Hemniñ Şapkını "Büyük Nehrin Coşkun Akışı", Kızıl:Tuva Basımevi, 1965.

Hereejenniñ Çorgaaralı "Kadının Gururu", Kızıl: Tuva Basımevi, 1971.

Teniñ Samı "Oğlak Dansı", Kızıl: Tuva Basımevi, 1976.

Çılgıçınıñ Öö "Çobanın Evi", Kızıl : Tuva Basımevi, 1980.²³

Kırgan-avay Öpey Irı "Ninenin Ninnisi", Kızıl: Tuva Basımevi,1984.

Tanaa-Herel "Tanaa-Herel", Kızıl: Tuva Basımevi, 1986.

Azanıñ Biçezi Konçug "Küçük Şeytan", Kızıl: Tuva Basımevi, 1989.

²² Birinci cildi 2000, ikincisi 2010 yılında yayımlanır.

²³ Dört ciltlik roman olarak yazılmıştır "Çılgıçınıñ Öö (1980), Kırgan-Avay Öpey Irı (1984), AzanıñBiçezi Konçug (1989), Aldın Çürek (1993)"

Aldın Çürek “Altın Kalp”, Kızıl: Tuva Basımevi, 1993.

Buyan-Badırgı “Buyan-Badırgı”, Kızıl: Tuva Basımevi, 2000.

Çitken Urug “Kayıp Kız, Kızıl: Tuva Basımevi, 2001.

Rusça Yayınlanan Romanlar:

“Stremnina Veliköy Reki” (Büyük Nehrin Coşkun Akışı), 1970

“Gordost’ Jenşini” (Bir Kadının Gururu), 1973

“Nastigayuşçiy ptitsu” (Kuşu Yakalamak), 1977

“Tanets Kozeroğa” (Oğlak'ın Dansı), 1981

“Tuvinka” (Tuvalı Kadın) , 1990.

Monguş Kenin-Lopsan’ın Hikâyeleri:

Deerniñ Körünçüü “Gökyüzünün Aynası”, 1974.

Hayıralıg Kalçan-Şilgi “Alnı Akıtmalı Güzel Kızıl Sarı At”, 1978.

Kaldar-Ak “Alacalı”, 1985.

Tanaa-Herel “Tanaa-Herel”, 1986.

Rusça Yayınlanan Hikâyeleri:

Nebesnoye Zerkalo, “Deerniñ Körünçüü” (Gökyüzünün Aynası), 1985.

Kaldar-Ak, (Alacalı), 1985.

Kenin-Lopsan şiir yazmaya çocuk yaşlarında başlamıştır. İlk olarak henüz on üç yaşındayken 1947 yılında “Radost’ Tuvı” (Tuva'nın Sevinci) adlı şiiri yerel gençlik gazetelerinden birinde yayımlanmıştır. Lopsan’ın ilk şiiri “Gitlerge Kileñ” (Hitler'in Nefreti) 1943'te “Dayınçı Kıyğı” (Savaş Çılgılığı) şiirleri koleksiyonunda yayımlanmıştır. 1956 yılında “Ulug Oruk” (Büyük Yol) adlı ilk şiir koleksiyonunu yayımlamıştır.

Tuva halkının şiir kültürünün temelini oluşturan şaman şarkıları, sanatsal olarak bir hazine kabul edilir ve Tuva şamanlarının aslında birer şair olduğuna inanılmaktadır. Kenin-Lopsan şaman şarkılarının okullarda, üniversitelerde çalışılması gerektiğine inanmıştır ve

pek çok hikâye, roman ve şiirlerinde Şamanizmin şiirselliği hissedilmiştir. 1984 yılında “Sesler” adlı şiir kitabında şaman alkışları yer almıştır. Lopsan, Şamanist dünya görüşünü son eserlerinden biri olan Tölge’de ifade etmiştir. Kenin-Lopsan’ın tüm şiirleri 2014 yılında “Tıva Şülük Çogaalının Antologiyazı” Tuva Şiir Antolojisi’nde derlenmiştir.

Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiir Kitapları:

Ulug Oruk , "Büyük Yol", Kızıl: Tuva Basımevi, 1956.

Oktyabr’nın ogludur men, "Ekim'in oğluyum", Kızıl: Tuva Basımevi, 1959.

Biçii Başkı, "Küçük öğretmen", Kızıl: Tuva Basımevi, 1963.

Çalgınım, “Kanadım”, Kızıl: Tuva Basımevi, 1967.

Tölge, “Kader”, Kızıl: Tuva Basımevi, 2003.

Meen Çüreem, “Benim Yüreğim”, Kızıl: Tuva Basımevi, 2010.

Rusça Yayınlanan Şiir Kitapları:

“ Kinovar” (Zincifre)²⁴, 1972.

“ Golosa” (Sesler), 1984.

“ Sledi” (İzler), 1989.

1.2.2 Monguş Kenin-Lopsan’ın Bilimsel Çalışmaları

Kenin-Lopsan, çocukluğundan beri çok meraklı biri olarak bilinir. Leningrad'daki öğrencilik yıllarında okumaya heveslenen Kenin-Lopsan, yapacağı bilimsel çalışmalarını burada planlamaya başlamıştır. Lopsan, makaleleri, çalışmaları ve eserleriyle tanınan bir bilim insanıdır.

1965'ten 1996'ya kadar Aldan Maadır Tuva Ulusal Yerel Bilim Müzesi'nde araştırmacı olarak çalışan Kenin-Lopsan, yaşadığı süre boyunca bu müzeye çok değer vermiştir. Tuva’nın kültürünün gelişmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Bilimsel çalışma

²⁴ Zincifre: Kırmızı renkli cıva sülfür (<https://tr.wiktionary.org/wiki/zincifre>)(18.09.2022)

için kendisi şunları söylemiştir: “Ben çok gizli ve yalnız bir insanım. Müzede kimse ne üzerinde çalıştığımı bilmiyordu ya da sormadı. Benim her zaman aklımda düşüncelerim var. Bilimsel düşünce, sanatsal bir dünya görüşüyle birlikte var olur.”²⁵

Yazar “Zoya Şamdan” Kenin-Lopsan’ın Tuva kültüründeki yerini şu şekilde değerlendirmektedir: “İnsanların manevi mirasını koruyan ve ebedi olmasını sağlayan bir kişi, maddi zenginlik gibi imkansız olan değerlerin koruyucusudur”

*Onun hayatımızdaki misyonu, herkesin müzeye gelip cumhuriyetimizin eşsiz tarihini hatırlayabildiği bir zamanda edebiyatta, bilimde ve gerçekliğimizde halk bilgeliğinin koruyucusu olmaktır. Tuva edebiyatı ve biliminin büyüğü M. Kenin-Lopsan, büyük bir Tuva aydın ordusu ve Tuva yaşamı ve maneviyatı üzerine halk uzmanlarıyla birlikte, yaratıcılığı, hafızası, konuşmasıyla bizleri başka bir dünyada bırakan ve yanımızda yaşayan Tuvalıların gelecek nesillere anadili, edebiyatı, sözlü sanatı, halk bilgisi ile paha biçilmez bir miras bırakıyor. Yazar bize anadiline bağlılık dersleri, değişen yeni bir gerçeklik karşısında onu korumak için azim dersleri, dünya toplumuna açıklık dersleri öğretiyor.*²⁶

1966'dan sonra Tuva Halk Cumhuriyeti tarih bölümüne başkanlık yapan Kenin-Lopsan aynı zamanda halkbilimci ve bir bilim insanıdır ve kültürüne ait anlattığı bilimsel gerçekler, kuşkusuz zamanla daha iyi anlaşılmıştır. Bilim insanı olarak hem Rusya’da hem de dünyada Şaman çalışmaları alanında uzman biri olarak kabul edilmektedir. Kenin-Lopsan’ın bilimsel etkinlikleri doğrudan insanların manevi ihtiyaçlarına yöneliktir.

Kenin-Lopsan’ın bilimsel faaliyeti tüm dünyada bilinmektedir. Araştırmasıyla, insanlığın ilk dininin - şamanizmin - orijinal haliyle yalnızca büyük Sibirya Yenisey Nehri’nin doğduğu Asya’nın merkezi olan Tuva Cumhuriyeti’nde korunduğunu açıkça kanıtlamıştır.²⁷ Ünlü yazar ve bilim adamları onun hakkında yazılar yazmaktadır. Lopsan’ın bilime ve edebiyata katkısı bilim insanları tarafından takdir edilmiştir. 1993 yılında onun liderliğinde “Şamanizm Çalışmaları Bilimsel Merkezi” kurulmuştur. Şamanist folklorun

²⁵ <https://asiarussia.ru/persons/6811/> (1.02.2022)

²⁶ <https://tuvappravda.ru/novosti/mongushu-kenin-lopsanu-96-poklon-tiurkologov-mira/> (10.02.2022)

²⁷ Monguş Kenin-Lopsan, “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim), Kızııl, 2010.

korunmasına katkısı ve Tuva şamanizmi üzerine yaptığı çalışmalarından dolayı Lopsan, dünyada sadece üç kişinin sahip olduğu Amerika Şamanlar Derneği'nin(American Shamans Foundation) "Şamanizmin Yaşayan Hazinesi" (Living Treasure of Shamanism) unvanını 1994 yılında almıştır.

Kenin-Lopsan'ın araştırmacı yönü onun bilimsel yönünü de güçlendirmiştir. Kenin-Lopsan çok yönlü çalışmaya inanmaktadır. *Kenin-Lopsan, geleneksel dünya görüşünü bilimsel ve sanatsal olarak yaratan ve koruyan bir yazar ve akademisyendir. Tuva halkı yazarının ve bilim adamının çalışmalarının birçok yönü var gibi görünse de, gerçekte organik olarak tek bir düğüm halinde iç içe geçmiş ve tek bir amaca hizmet ediyor. Tuvaların geleneksel dünya görüşünü yeniden yaratmak.*²⁸

1995 yılından itibaren uluslararası bilimsel arenaya giren Lopsan, Avusturya ve İsviçre (1996), ABD (1998), Almanya (2000), İtalya (2001) gibi bir çok Avrupa ülkesinde Şamanizm üzerine düzenli konferanslar vermiştir. "Asya Merkezinin Şamanları" gezici sergisiyle uluslararası sergilere ve sunumlara katılmıştır. Şamanizm konusunda tutkulu bir koleksiyoncu ve araştırmacıdır. Şamanizm ve Tuva mitolojik mirasının araştırılması alanında şu monografileri yazmıştır: "Tuva Hamnarının Huvularu" (Tuva Şamanlarının Büyüsü) ve "Tuvan Shamans" (Tuva Şamanları).

Yazmış olduğu kitaplar pedagojik yaşamda olağanüstü bir olay haline gelmiş ve Tuva okulları için eğitim literatürü listesine dahil edilmiştir. Lopsan, sadece Rusya'da değil dünyada da en yetkili Şamanbilim uzmanı olarak kabul edilmiştir. Tuva şamanlarının başkanı olarak onursal unvana sahiptir. 1991 yılında Rusya Federasyonu Başkanı B.N. Yeltsin, Kenin-Lopsan'a "Tuva Cumhuriyeti Halk Yazarı"²⁹ unvanını vermiştir.

Kenin-Lopsan, 1992 yılında Tuva Cumhuriyeti'nin ilk şaman merkezi olan Dügür (Şaman Davulu) birliğini kurmuş, zaman içerisinde Dügür, Sibiry Şamanizm merkezi kabul edilmiştir. Lopsan, Tuva'nın dört bir yanında konaklamış, eski şamanlarla tanışmış,

²⁸ M.Devlet, Z.Samdan, <https://en.tuvaonline.ru/2011/04/10/kenin-lopsan.html> (12.01.2022)

²⁹ Salih Mehmet Arçın, "Dr. Moңuş Bora-Höö Oglu Kenin-Lopsan Vefat Etti." Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2 (1), (2022), s.164

eski Tuva geleneklerini hatırlayan insanlarla arkadaş olmuş, Tuva Şamanizm dünyasına giden zorlu bir yolda yürümüştür.

Kenin-Lopsan, 1995 yılında New York Bilimler Akademisi'nin tam üyesi olmuştur. 1997 yılında St.Petersburg'daki Büyük Petro Rus Bilimler Akademisi Antropoloji ve Etnografya Müzesi'nde "Problemı Etnografiçeskogo İzuçeniya Tuvinskogo Şamanizma Po Materialam Şamanskogo Folkloru" (Şamanlığa İlişkin Folklor Materyalleri Üzerine Tuva Şamanizminin Etnografik İncelemesinin Sorunları) konulu teziyle Tarih Bilimleri Doktoru unvanını almıştır. 2000 yılında " Центр Азии " (Asya'nın Merkezi) adlı gazete tarafından düzenlenen yarışmada "20. Yüzyılın Adamı" seçilmiştir.³⁰ 2006 yılında Tuva Cumhuriyeti Hükümet Başkanlığı Kararnamesi ile Kenin-Lopsan'a Tuva Cumhuriyeti Onurlu Bilim Adamı unvanı verilmiştir. 2012 yılında "Buyan Badırgı Nişanı" alan ilk kişi unvanına sahiptir.³¹

Çok yönlü bir kişi olduğundan pek çok ödül ve unvanın sahibi olmuştur. Monguş'un almış olduğu unvan ve ödüller:

Tuva ASSR Yüksek Sovyet Liyakat Belgesi, SSCB Madalyası "V.İ. Lenin'in doğumunun 100. Yıldönümü anısına, askeri cesaret için", Bronz Madalya "SSCB'nin ulusal ekonomisinin gelişimindeki başarılarından dolayı", Kızıl Şehrinin Fahri Vatandaşı, Tuva ASSR'nin Onursal Kültür İşçisi (1980) , RSFSR'nin Onursal Kültür İşçisi (1985), Tuva Cumhuriyeti Halk Yazarı (1991), Halkların Dostluk Nişanı "Rusya Federasyonu'nun çok uluslu edebiyatının gelişimine yaptığı büyük katkılardan dolayı" (1993), Şamanizmin Yaşayan Hazinesi (1994), New York Bilimler Akademisi'nin Tam Üyesi (1995), Tuva Cumhuriyeti Nişanı (2000), S. Sargu-Ooola Edebiyat Ödülü sahibi (2003), Anavatana Liyakat İçin" Nişan Madalyası II Derece (2004), Tuva Cumhuriyeti Onurlu Bilim İnsanı (2004) , M.A.Şolohov'un 100. Yıldönümü Madalyası (2005), Jübile Madalyası "1941-1945

³⁰ Salih Mehmet Arçın, "Dr. Moñguş Bora-Höö Oglu Kenin-Lopsan Vefat Etti." Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2 (1), (2022), s.164

³¹<https://www.tuvaonline.ru/2014/01/31/pervym-kavalerom-ordena-buyan-badyrgy-stal-uchenyy-pisatel-shamanoved-mongush-kenin-lopsan.html> (08.06.2022)

Büyük Vatanseverlik Savaşında zaferin 65.yılı” (2010), "Buyan-Badırgı Nişanı" I derece “Tuva biliminin, edebiyatının ve kültürünün gelişimine paha biçilmez bir katkı için” (2012), Rusya ve Tuva'nın Birliğinin 100. yıldönümü ve Kızıl Şehrinin Kuruluşunun 100. Yıldönümü Anısına Tuva Cumhuriyeti'nin Anma Yıldönümü Madalyası “Uzun yıllar süren vicdani çalışmaları ve başarıları için” (2014), Tuva Cumhuriyeti fahri vatandaşı (2016).

Monguş Kenin-Lopsan’ın Bilimsel Eserleri: ³²

Konets Şamana, Legenda O Nebesnom Şamane, “Şamanın Sonu, Göksel Şamanın Efsanesi”, Kızıl, 1972.

Tıva Hamnarnıñ Alğıştarı, “Tuva Şamanlarının Alkışları”, Kızıl, 1992; 1995.

Tıva Çonnuñ Burungu Ujurları, “Tuvaların Geleneksel Ahlakı”, Kızıl, 1994.

Tuvinskie Şamanı, “Tuva Şamanları”, M, Kızıl, 1999.

Tıva Çañçıl : Tıva Çonnuñ Idıktıg Çañçıldarı, “Tuva Gelenekleri:Tuva Halkının Kutsal Gelenekleri”, M , Kızıl, 1999.

Tıva Çañçıl: Tıva Çonnuñ Idıktıg Çañçıldarı, “Tuva Gelenekleri:Tuva Halkının Kutsal Gelenekleri”, Kızıl, 2000.

Tıva Hamnarnın Torulgaları, “Tuva Şamanlarının Mitleri”, Kızıl, 2002.

Traditsionnaya Kul’tura Tuvintsev, “Tuvaların Geleneksel Kültürü”, Kızıl, 2006.

Alğışı Tuvinskih Şamanov, “Tuva Şamanlarının Alkışları”, Yakutsk, 2007.

Dorogoy moy učitel , “Sevgili Öğretmenim”, Kızıl, 2008.

Kara Deerniñ Tınıjı, “Kara Gökyüzünün Nefesi”, Kızıl, 2008.

³² <https://tuvacheleesh.ru/633> (05.04.2022)

İKİNCİ BÖLÜM

MONGUŞ KENİN-LOPSAN'IN ŞİİR SANATI

2.1. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiir Sanatındaki Belirleyici Motifler

Araştırmacılar motifi bir sanatçı tarafından özellikle belirlenen ve tekrarlanan öğeler olarak tanımlamaktadırlar. Edebî eserdeki bir ses, bir söz ya da bağımsız bir ibare bazen bir motif olmaya yeter. Motiflerin bir düzen içinde bileşkesinden edebî eser oluşur.³³

Monguş'un tez çalışmamız kapsamında incelediğimiz “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) isimli eserindeki şiirlerde Tuva toplum geleneğinden izler taşıyan pek çok kavramı tekrar ettiği tespit edilmiştir. Motifin de etkili olmasını sağlayan aslında bu tekrarlardır. Tezimizde incelediğimiz şiirlerde şairin sürekli tekrar ettiği kavramları birer motif olarak değerlendirdik. Motifler, şairin bireysel duygularını yansıttığı gibi kültürel ve toplumsal değerleri de ifade etmektedir. Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde ortak kültürün göstergesi olan motifleri fazlasıyla görebiliriz. Dünyayı oluşturan yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü kavramlarına ait birçok motif yer almaktadır. Genel olarak toplumsal motifler ön plandadır. Monguş, şiirlerinde insan ve doğa arasındaki özel ilişkiye belirgin bir yer vermektedir.

Monguş'un şiir anlayışının temelinde Tuva halkının gelenekleri ön plandadır. Bu ana motifi laytmotif³⁴ olarak değerlendirebiliriz. Onun şiir sanatında Tuva halkının mitolojik mirasına adanan şiirler yer almaktadır. Tuva'nın zengin kültüründen etkilenen Kenin-Lopsan bu zenginliği eserlerine yansıtmaktadır. Onun şiir sanatında “toplum, yurt, vatan sevgisi, aile, anne, baba, yağmur, kar, gökyüzü, güneş, yıldızlar, toprak, dağ, güneş, hayvanlar, sayılar, renkler, insan ve doğa” motifleri yer almaktadır.

³³ Turan Karataş, “Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü”, Yedi Gece Kitapları, İstanbul, 2001, s. 292.

³⁴ Laytmotif, bir eserde, ana duyguyu, düşüncüyü göstermek için kullanılan ana motif şeklinde tanımlanabilir. (Ö.Faruk Huyugüzel, Eleştiri Terimleri Sözlüğü, Dergâh Yayınları. İstanbul, 2018.)

Tabiat güzelliğine hayran olan ve Tuva topraklarının güzelliğini anlatan Monguş'un şiirlerinde "yurt" motifi belirgindir. Yurt motifini vatan sevgisi ile birlikte kullanan Monguş bunu şiirlerine aktarmaya özen gösterir:

*"Tuva yurdunun nehirleri, dağları
Canım, kaderim, alınyazım benim"*³⁵

Şairin toplum teması etrafında yazdığı şiirlerde anne ve baba motifi öne çıkmaktadır:

*"Baba ölür-oğlu geride kalır
At ölür direk geride kalır"*

Kenin-Lopsan'ın üslubundaki samimiyet anne motifinde belirginleşir:

*"Annemin gözü çok kara
Annemim yüreği çok güçlü"*

Kenin-Lopsan'ın şiir sanatında belirleyici olan doğa teması gökyüzü, güneş ve yıldızlar motifiyle karşımıza çıkar:

*"Işıldayan Venüs gökyüzünde yükselir.
Gökyüzünde yıldız çok parlak."*

Gökyüzü ve ona yüklenen insani özellikler aslında Tuva Şamanizminde önemli inanç motifleridir ve Monguş'un şiirlerinde de Şamanizm etkisiyle ortaya çıkan bu inanç motiflerini görmek mümkündür:

*"Uzak gökyüzünde yıldız parlak
Kişinin yüreğini sızlatır."*

³⁵ Bu ve diğer tüm şiirlerde kaynak olarak Monguş Kenin-Lopsan'ın kitabındaki şiirler kaynak olarak kullanılmıştır. (Monguş Kenin-Lopsan, Meen Çüreem (Benim Yüreğim), Tuva Basımevi, Kızıl, 2010.)

Bu mısralarda gökyüzünün insana olan etkisi göze çarpmaktadır. Kenin-Lopsan’a göre doğa ile insan arasında ruhsal bir ilişki söz konusudur. Eskiden beri Tuva halkı için güneş kutsal olarak değerlendirilir ve bir motif özelliği taşımaktadır:

“Hayırlı güneş yüksek dağdan bakıp gelmiş”

Monguş’un incelediğimiz şiirlerinde cansız varlıklar teması ile bağlantılı olarak “toprak, dağ, yağmur, kar, su” motifleri şiirler üzerinden örnekler verilerek ele alınmıştır:

*“Dağlar hemen donar bulutsuz,
Çiçeksiz çıplak toprak sertleşir”*

*“Suyu katarım buğdaylara
Su olur yağış gibi inerim”*

*“Kulübeyi açtım
Geceleyin kar fırtınası”*

“Yüksek dağın başını yurt yaptık”

*“Atan gibi kayanın önü yerden çıkar
Kaplıca sularını yükler tepelerden alırım”*

Türklerin sosyal, kültürel ve dinî hayatlarında da oldukça etkili olan hayvanları Monguş’un şiir sanatında belirleyici motif olarak değerlendirmek mümkündür. Birçok halk inanışının kaynağı olan hayvan motifleri “kuş, geyik, at, kurt” Kenin-Lopsan’ın şiir sanatında belirgin olarak yer almaktadır. Tuvalılar tarafından çok değer verilen at motifi önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde Türk halkının göçebe kültürünün büyük etkisi bulunmaktadır.

*“Atalarım avcı gider, malcı gider
Atalarım çoğunlukla ata özenir gider”*

Tuva efsanelerinde kutsal olarak görülen “geyik” motifi Monguş’un şu mısralarında ele alınmaktadır:

*“Sıcak otlı kırdan telaşlanan
Ren geyiği ilaç yiyecek.”*

Türkler için yol gösterici konumunda olan “kurt” motifi şu mısralarda yer almaktadır:

*“Korkak kişi gördüğünde
Vahşi bir kurt olurum ben.”*

Türk dünyası efsanelerinde hayvanlarla ilgili motiflerin ağırlık noktasını oluşturan kuşlar, Motif İndeks³⁶ çalışması ile çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Tuva masallarında ve şiirlerinde de pek çok kuş türüne rastlanmaktadır. Monguş’un tez çalışmamızda yer alan şiirlerini incelediğimizde hayvanlarla ilgili olarak “kuş” motifine ağırlık verdiğini söyleyebiliriz:

*“Atın kaderi dürüstlükse nerede o zaman
Atlı halk, kartal kuşu gibi saldırır”*

*“İyi atın hızlı yürümesi
Kartalın uçuşu gibi”*

Motifleri ele alırken onu destekleyen kültleri de unutmamak gerekir. Aslında kültler toplumların kutsadığı olağanüstü kavramlardır. Kültler, doğal güçlerin tanrısal özelliklerle bağımsızlaşması veya bu dünyaya ait bir unsuru tanrısalılaştırmak yoluyla donanıp ortaya çıkmışlardır. Birçok inanış, âdet, gelenek ve halk inançlarında kültler etkin bir güçle karşımıza çıkar.³⁷

³⁶ Motif Index of Folk Literature (Halk Edebiyatının Motif İndeksi), anlatmaya dayalı türlerdeki motiflerin belirlenmesinde yararlanılan önemli bir çalışmadır. (Stith Thompson, Motif Index of Folk Literature, C.1. United States of America, 1955, Indiana University Press.)

³⁷ İbrahim Dilek, Kült Kavramı ve Söz Kültü, bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,(95), 2020, s.52.

*“Atan gibi kayanın önü yerden çıkar
Kaplıca sularını yükler tepelerden alırım”*

Tezimizde yer alan şiirlerde belirgin sayı (yedi) ve renkleri (kara, kızıl) motif olarak görmekteyiz:

*“Yedi şamanın en küçük çocuğuyum
Yedi şaman tefine sahibim”*

*“Hafif kara bulut,
Nasıl yerden seslendin?”
“Kızıl ılık gecelerdeyken
Kızıl ellere koşuver”*

Sonuç olarak tez çalışmamızda Kenin-Lopsan’ın seçtiğimiz şiirleri ölçüt alınarak, tespit edilen motifler ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. İncelediğimiz şiirler çerçevesinde, pek çok motifin olduğu görülmüştür. Kenin-Lopsan’ın sanatında ele alınan motifler, aslında Tuva toplumunun yaşama biçimini yansıtmaktadır.

2.2. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Toplum ve Birey

Monguş, bir şair olarak halka bir şeyler anlatmayı şiirlerinde her zaman önemsemektedir. Onun sanatında en önemli tema her zaman toplum olmuştur. Tuva toplumunun her bireyi onun için kıymetlidir ve özellikle toplumsal şiirlerinde bunu belirgin olarak görmekteyiz. Şiirlerinde Tuva toplumunun geleneklerini, kültürünü anlatmaktan yaşamının sonuna kadar hiç vazgeçmemiştir. Toplum ve birey teması “Kadın, Erkek, Çocuk, Aile, Devlet, Toplum, Eğitim, Özel Adlar” alt başlıkları ile incelenmiştir.

2.2.1. Kadın

Monguş'un şiirlerinde kadın kimi zaman anne kimi zaman eş olarak karşımıza çıkar. Özellikle kadının toplumdaki en önemli rollerinden olan annelik, Türk kültüründe her birey için çok önemlidir. Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde anne kavramı "ava", "ie" kelimeleri ile adlandırılmıştır. Şairin "Avam Çüree" (Annemin Yüreği) isimli şiiri anne temalı şiirlere güzel bir örnektir:

*"Annemin gözü çok kara
Annemin kolu çok yumuşak
Annemin huyu çok sevimli
Annemim yüreği çok güçlü"*

Görüldüğü gibi şair annesinin gözü karalığından ve yüreğinin güçlülüğünden bahseder. Anne Kenin-Lopsan için tartışmasız en değerli varlıktır. Tuva kadınlarını eş olarak şefkatli bir birey olarak değerlendiren Kenin-Lopsan için kadın her şeydir, o evin huzurudur. Bu çerçevede erkeklerin eşlerine değer vermeleri gerektiğine inanır.

"Ava Hünü" (Anne Güneşi) şiirinde şair bu duygularını şöyle dile getirmiştir:

*"Eşine sert davranıverdiğinde
Kayaya-taşa yıldırım düşer
Eşine kıymetle sokulduğunda
Kayalık gün ışığını sızdırır."*

Erkeklerin eşlerine sert davranmamasını ve eşlerine kıymet vermeleri gerektiğini güzel bir benzetme ile ifade etmiştir.

Kadının güzelliği üzerine yazdığı "Çoduraanını Salbaktarı" (Kuş Kirazının Salkımları) şiirinde "Kıs" kelimesi ile kızların güzelliğini şiirinde şöyle ifade eder:

*"Genç kızın yumuşak ve kara saçlarının yoğunluğu
Yüreğim izindedir yakacak olur"*

2.2.2. Erkek

Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde erkek kavramına “Ool” olarak adlandırdığı bir mısra da rastlamaktayız:

“Kızlar, erkekler şarkı söyler neşelenir”

Bu mısra da görüldüğü gibi erkeğin kadınlar ile birlikte eğlenmekte olduğu belirtilmiştir. Kenin-Lopsan'ın erkek kavramını en çok ailedeki baba motifi ile ifade ettiğini görebiliriz. Aile temasında baba motifi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Çocuk, yavru, oğul manasında kullanılan “Ogul” kavramı ,“ *Oglun Manaan İe*” isimli şiirinde aşağıdaki mısralarda ortaya çıkmıştır. Erkek çocuklar anne için her zaman kıymetli olmuştur:

*“Savaş meydanında ölmüş
Tek bir oğlunu bekler”*

Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde erkek rolündeki kişiler genelde genç, cesur ve eğlencelidir. “*Çalının Balızı*” (Gencin Balosu) isimli şiirinde aşağıdaki mısralarda “Çalı” kelimesi ile anlatılan o genç yürekleri görebilmekteyiz:

*“Kutlamanın gecesinde
Maskeli baloda rastladık biz
Neşeli, genç yüreklere
Orkestra şarkı söyleyerek davet ederdi.”*

2.2.3. Çocuk

Monguş, doğduğu memlekette çocukluğunun geçtiği yerleri ve oradaki çocukları aşağıdaki mısralarda içten ve lirik bir şekilde anlatır. Küçük yaşlarına rağmen çocuklar, dağlık yerlerde büyüdükleri için cesur olarak ifade edilmiştir.

“Dağlık yerlerin çocuklarının yürekleri cesur”

“ H nn  Alangan Algij m” (G ne i Yücelten Duam) isimli  irinde “Aj -t l” ,
“ aj ” kelimeleri ile çocukluk kavramını ele almaktadır. Kendi çocukluğunu da hatırlayan
Şair ya ad ı toplumdaki çocuğa karşı iyi niyetli bakış açısını gözler önüne sermektedir:

*“ Dua-alkı  salar durur, k   kl   m, gen li im
Çoluk  ocuk sağlığı bol, büyümüş olsun ”*

Kenin-Lopsan başka bir  iirinde “Urug” (kız çocuğu) sevimli, güzel bir kız
 ocu undan bahsetmektedir:

*“Sevimli,güzel kız çocuğu
Birlikte kom ularla durur”*

 ocuk kavramını ele alırken bebek temalı “D   n Duası” şiirini örnek olarak
gösterebiliriz:

*“Tekrar isteyin
Be ikte bebek büyüsün
Tekrar da yağmur ya sın
Be ikteki bebek ko sun ”*

Şair, “D   n Duası” (Kuda Y reeli)  iirinin dizelerinde be ikteki bebekten
bahsetmektedir:

*“ Sevimli güneş ı ı ını
Kara bulut kapatır
Be ikteki bebek güçlü olsun
Korusun dualarındayım ben ”*

Şair için be ikteki bebek her zaman kutsaldır ve korunmalıdır. Şair, bebeğin
büyümesini, güçlenmesini temenni etmektedir.

2.2.4. Aile

Kenin-Lopsan'ın aile yaşamını anlatan şiirlerine oldukça fazla rastlamaktayız. Özellikle kadınların ailede anne olarak çok önemli bir yeri vardır.

Şair, annesi ile yaşadığı güzel anıları, unutulmaz günleri “Evin Övgüsü” şiirinde ele almaktadır:

*“Annem beni boş evimi
Annem beni öperdi evimde
Annem şarkı dinler evinde
İhtiyarlar var , dua eder.”*

Monguş'un “Çaş-Tal” şiirindeki duygusal anlatım ve benzetmeler annesiyle olan kutsal ilişkisini göstermektedir:

*“Annem beni doğurup doğuran
Merhametli memleketimsin
İnanan yolculuk nehrimsin
Yüreğimin nabzısın”*

Baba misyonu Türk aile yapısında çok önemli bir yerdedir. Şair de babasına olan hayranlığını, ona karşı duyduğu sevgiyi şiirlerinde lirik bir anlatım ile dile getirmektedir. “Baba” temalı şiirlerin çok fazla ele alındığını söyleyemeyiz. Ailede baba en büyük misyonu yüklenmiş ve evin direği olarak görülmektedir. Özellikle Kenin-Lopsan'ın yazmış olduğu “Ertine” (Hazine) şiiri babasına karşı duygu ve düşüncelerini anlatan en güzel örnektir. Şair tarafından babası bir hazine olarak değerlendirilmiştir:

*“Baba ölür-oğlu geride kalır
At ölür direk geride kalır
Geçmişinin açık evi
Düşünceme girer acıtır
Babam çok düzgün gidiyor*

*Şamanlık edenlerin arasından
Kara şimşek, şamanlık eder galiba
Babamın ulusu akar konuşur.”*

Birinci dörtlükte anlatılan babasının ölümü ile geride bıraktığı oğlu aslında kendi yaşamından izler taşımaktadır. Kenin-Lopsan da babasının yokluğunu her zaman hissetmiştir. İkinci dörtlükte Şamanist olan babasının hayata vedasıyla Tuva halkının onu düzgün bir karakter olarak adlandırdığını görebilmekteyiz.

2.2.5. Devlet

Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde millî duyguların yoğun olarak işlendiği yurt teması büyük bir öneme sahiptir. Geleneksel konulardan biri olan doğduğu yer hakkında şiir yazmak şairler için önemlidir. Şair vatan sevgisinin tümünü şiirlerine aktararak halka sunmuştur. Şair Tuva topraklarının güzelliğini samimiyetle anlatarak bizim gözümüzde canlandırır. “Kızıl-Hörek ” şiirinde Monguş duygularını şöyle ifade etmektedir:

*“Tuva yurdunun nehirlerine, dağlarına
Canımla birlikte alınyazım benim
Genç servi ağacı tepe yere çivilenir kokar
Korkudan siner, uyan yüreğim sallandı”*

Şairin heyecanlı ve şiirsel bir anlatım ile yüreğinde hissettiği halk ve yurt sevgisi bu şiirinde de açıkça ifade edilmektedir:

“Karlı sırtlı Tuva yurdum açık-mavi gök”

Kenin-Lopsan heyecanla vatanının güzelliklerini anlatarak, Tuva yurdunun karlı dağlarından bahsetmektedir. “Adım Sös” (Adım Söz) şiirinde “Çurt” kelimesi kullanılarak yurt teması öne çıkarılmıştır:

*“Halkım, ulusum isim verdi, adım sözmüş.
Acıkmam, yorulmam. Rüzgârcık ol
Yurdumun sözümü dinleyen insanlarına
Söyleyeceklerimi yapmaya çalışırım.”*

Bu dörtlükte Tuva yurdunun güvenilen insanların Monguş’un sözünü tutacağına olan inancı vurgulanmaktadır.

2.2.6. Toplum

İnsan, toplumun bir bireyi olarak ona karşı sorumluluk taşır. Kenin-Lopsan’ın da şair olarak öncelikli amacı halka bir şeyler anlatabilmek, onları eğitmek olmuştur. Tuva toplumuna ait her bilgiyi sanatına yansıtmıştır. Yurttaş ve halk temaları bazı şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal bir sanat anlayışına sahip olan şairin bu düşünceleri özellikle “Meen Sözüm” (Benim Sözüm) şiirinde çok güzel bir dille ifade edilmiştir.

*“Sözlerimi söylediğimde
Ateş olsa halkımın yüreğini yakar,
Yazdıklarım
Eskidi, şair yurttaşım ol!”*

Şiirdeki mısralarda da açıkça görüldüğü üzere sözlerinin ulusunu her zaman etkilediğini ve her zaman yurttaşlar için yazacağını açıklamıştır. Halkın yolunu izlemeyi kendine bir görev edinen Kenin-Lopsan kendini her zaman çok şanslı hissetmektedir. Bu duygularını da aşağıdaki mısralarda edebî bir dille sunmaktadır:

*“Halk yoksa edebiyatçıya şöhret olmaz.
Halkın yolunu izleyenlere öykü şanslı olur.”*

2.2.7. Eğitim

Eğitim kavramı, Monguş'un şiirlerinde üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Kendisi de bir dönem öğretmenlik yapmış olan Kenin-Lopsan halkın da okuma yazma öğrenmesini istemektedir. Kendi eğitim hayatının nasıl başladığını, okuma yazmayı kendi kendine öğrendiğini Kenin-Lopsan “*Marska Baştay Ujup Çedikseer Men* ” (Marsa İlk Uçup Başaran Ben) isimli şiirinde samimi bir anlatım ile ortaya koymuştur:

*“Böyle gidişim düşüncelerim yayılır
Düşünmemiş başka düşünce sallanır bulunur
Harflerini öğretmenim gösterivermiş sonra
"Alfabe kitabı" kendim okur anlarım ben”*

Eğitimin önemini vurguladığı bu mısralarda halkı eğitim aracılığıyla bilinçlendirmenin mümkün olduğu ifade edilmektedir. Kenin-Lopsan'ın “*Başkı Har*” (Öğretmen Yaşı) isimli şiirinde “Öğretmen” (Başkı), “Edebiyat” (Çogaal), “Yazı” (Bijir), “Şülükçü” (Şair) kavramları yer almaktadır:

*“Öğretmen yaşlar dağını , sürgüne gönderdi
Manganez olarak boyayıverdi ”
“Edebiyat yazar şair gibi
Sakin, düşüncelidir.*

Her zaman halkı önemseyen Monguş, “Maşınakçı Hajıtpaa” (Daktilocu Düzenbaz) şiirinde yazılan edebî eserleri okurken Tuva halkının da keyif almasından bahsetmektedir:

*“Edebiyatçının edebiyatı
Milletim keyif alsın okusun ki
Daktilocu iş yapsın
Övsün, yetişsin ödül alsın”*

Aslında Kenin-Lopsan özellikle gençlerin kendilerini geliştirip Tuva dilini öğrenmelerini çok istemektedir ve bu duygularını şöyle ifade eder:

*“Şimdiki zamanda Tuva dili
Gençler öğrenir de
Dua da gereklidir
Dualarda güzel söz olur”*

2.2.8. Özel Adlar

Kenin-Lopsan’ın şiirlerini incelerken bazı özel adlar karşımıza çıkmaktadır. Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde görülen önemli yerlerden bir tanesi de Sug-Bajı³⁸ olmuştur:

*“Sug-Bajı!
Hayatımın nabzısın sen
İyi güneşim
Başlangıcı sen”*

Yukarıdaki mısralarda da görüldüğü gibi hayatının nabzı olarak gördüğü Sug-Bajı onun için başlangıç yeridir. Burada bahsettiği aslında 1921 yılında bütün bölgelerin önderlerinin katılımı ile Sug-Bajı köyünde millî bir toplantı gerçekleştirilmesi ve bu tarihin Tuva’nın Cumhuriyet olarak bağımsızlığını kazandığı yıl olmasıdır.

Kızıl-Hörek şehrini anlatan şair dağlık ve güzel topraklarının olduğunu belirtir. Bu şehir için yapılan bağımsızlık mücadelesinde dökülen kanların da bir anlamı olduğunu şiirsel bir dille ifade eder:

*“Dağlık yer, toprak güzel çorak Kızıl-Hörek!
Yarın sabah erken kızıl insan görünce
Doğan yurt için savaşta yaralanır
Dökülen kan anlamlıdır”*

³⁸ Sug -Bajı : Tuva -Tandı köyü (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuva_Cumhuriyeti#%C5%9Eehirler) (08.11.2022)

Monguş, Çaş-Tal şehri için yazmış olduğu aşğıdaki mısralarda “yüreğimin nabzı” benzetmesi ile doğduğu memleketini anlatmaktadır:

*“Annem beni doğurup doğuran
Merhametli memleketimsin
İnanan yolculuk nehrimsin
Yüreğimin nabzısın”*

2.3. Monguş Kenin-Lopsan’ın Hayatında Yer Edinmiş Arkadaş ve Sanatçıların Onun Şiirine Yansıması

Kenin-Lopsan, şiirlerinde hayatında yer edinen bazı arkadaş ve sanatçıları ele almaya özen göstermektedir. Eserleriyle tanıştığı için kendini çok mutlu hissettiğı ve manevi hayatının en büyük başarısı olarak değerlendirdiğı Puşkin’i şu mısralarda görmekteyiz:

*“Büyük atam Puşkin masalcı diye
Duygulu yüreğim gökyüzüne cennete gider.”*

Kenin-Lopsan, Puşkin’in eserleriyle tanışmasını hayattaki en büyük başarı olarak görmektedir: “Manevi hayatımın en büyük başarısı, Puşkin’in eserleri, mektupları ile tanışmak olduğunu düşünüyorum. Leningrad’da Puşkin’in olduğu her yeri, bütün odaları dolaştım. Her şeyi hatırlıyorum: Bir piyano var, onun okuduğı kitaplar var. Puşkin benim için değerli bir insandır.”³⁹

Kenin-Lopsan, “*Maksim Gorkiyge*” adlı şiirinde “Büyük öğretmenim” tanımlaması ile çocukluğundan beri pek çok eserini okuyup, eserlerinin bazılarını Tuva diline çevirdiğı Rus Edebiyatı’nın önemli yazarı Maksim Gorki’ye seslenmektedir:

“Büyük öğretmenim! En önce Tuva diline

³⁹ Svetlana Monguş ile röportaj, <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022).

*Usta konuşmacı, okumak güneşim olur
Sevimli çeçen dilini annem dinledi
Tekrar da gençleşiverdi.”*

“*Surikovtuñ Biyiri*” (Surikov’un Fırçası) şiirinde çok beğendiği ressam Surikov’un ünlü eserlerini müzede gördüğünü ve yaptığı kadın tablosunun annesini hatırlattığından bahsetmektedir:

*“Hakas Annem” tablolarını
Kalmış görünce, akrabam benim
Eskiden ölen yaslı annem
Yakınım oraya gelmiştir”*

Kenin-Lopsan’ın “*Şair Arkadaşım Zeki Monguş Dugarjaptı*” başlığıyla ele aldığı aşağıdaki mısralarda şair M.Dugarjaptı edebî bir dille anlatılmaktadır:

*“Kötü hava ile hayallere girer, seslenir
Arkadaşın seni toplar, hatırlıyorlar
Ve tekrar kolunu tutup duran sen
Ve tekrar odaklanıp şamanlık edersin”*

Rus ressam Vasili İvanoviç Surikov’dan bahseden Monguş, onun eserlerini beğendiğini aşağıdaki mısralarda açıkça ifade etmiştir.

*“Kapalı havada gündüz uzaklaşır
Müzenin eşiğini aştım
Yazıp, resim çektim yararlandım
İlk fırçalığı gördüm”*

2.4. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Dine ve İnanca Bakış

Tuva Cumhuriyeti’nde Budizm resmî din olarak kabul edilmekte ve resmî din olmayan Şamanizm ise Tuva halkının eskiden beri yaşadığı inanç sistemi olarak bilinmektedir. Tuvalar Budist-Şamanist’tir. 1928-1991 yılları arasında Tuva’da Budizm ve Şamanizm devlet tarafından baskı altına alınır. Monguş, Tuva Şamanizminin yeniden canlandırılması ve Batı’ya tanıtılması için pek çok çalışma yapmıştır. 1992 yılında Tuva Cumhuriyeti’nin ilk şaman merkezi olan “Düngür” (Şaman Davulu) birliğini kurar ve yine onun liderliğinde 1993 yılında “Şamanizm Çalışmaları Bilimsel Merkezi” kurulmuştur. 15 Ekim 1993 tarihinde Şamanizm, Kızıl’da bir başkanlık kararnamesiyle iyileştirici bir sağlık sistemi olarak ilan edilir, böylece Şamanizm bir meslek olarak tanınmış olur.⁴⁰ Şamanizm, Kenin-Lopsan’ın incelediğimiz şiirlerinde hep ön planda olmuştur.

2.4.1. Şamanizm

Tuva halkının büyük çoğunluğu Şamanizm’e inanır. Şaman kelimesi Türkçede “Kam”, Tuvaca “Ham” olarak karşılık bulur. Kenin-Lopsan’ın büyükannesi de bir şamandır ve onun kaderini de aslında babaannesi tayin etmiştir. Handıjap Kuular⁴¹ onun izinden geleceğini, göksel bir şaman olacağını ona çocukken söylemiştir. Kenin-Lopsan’ın pek çok şiirinde “şaman” kavramını görmekteyiz.

“Yedi şamanın en küçük çocuğuyum

Yedi şaman tefine sahibim

Şamanlık etmek ister babam

Şamanın düşü şamanlık etmek, şamanım ben

Şaman tefi çalar

⁴⁰ Fridman, Eva Jane Neumann, ‘Tuva Şamanizmi’, çev. Müfit Balabanlılar, Türkler, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s.182.

⁴¹ Büyükannesi Handıjap Kuular’ın hatıraları K.Lopsan’ın “Bir Kadın Şamanın Kaderi” (2016) eserindedir.

*Hastaları iyileştiririm
Kara bela köye girince
Kara kuyuya girerim”*

“*Uktug Hamnıñ Algıjı*” (Asil Şamanın Duası) şiirinden alınan bu mısralarda babasının şaman olduğunu ve “şaman tefi⁴² ile hastaları iyileştirdiğini ifade etmektedir. Şaman inançlarında alkışlar önemli bir yer tutar. Şamanların en güçlü silahı alkış, dua ve dileklerdir. Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlar; halkın mitolojisini, günlük yaşayışını, süreç içinde karşılaştığı iyi ve kötü olay, duygu ve düşünce ve anlayışlarla hastalık ve hastalık sebepleri ile tedavi yöntemlerini, doğa-insan ilişkilerini, gök, yer, atalar kültü gibi halk bilgisinin çeşitli yönlerinden faydalanmak suretiyle kendine has yöntemler, dua ve dilekler vasıtası ile gelecek kuşaklara aktarılan kültür öğeleridir⁴³.

*“Yiğit ateşe benzer
Derin çayı karıştırırken
Deli çayı içer bırakır
Şamanlık yapar bu tarafa”*

“*Albıs Hamınıñ Algıjı*” (Deli Şamanın Duası) şiirinde bahsedilen “çay” Şamanizm inancında yer almaktadır. Şamanlar sabah erkenden kaydattığı çayı güneşe doğru saçar, dua eder ve yalvarırlar. Tuva Şamanist dünya görüşünde doğa ile insanı bir bütün olarak görmekteyiz. Ağaçların, suların ve dağların da ruhları vardır. Kenin-Lopsan’ın yazmış olduğu “Çer, Sug Hamınıñ Algıjı” (Yer, Su Şamanının Duası) şiiri buna güzel bir örnektir:

*“Yemeği ekmeği bol sergilese
Alkollü içecek hediye etse
Kolum, ayağım inleyince
Şaman davet edene kadar, şaman benim.”*

⁴² Tuvalar (çoğu Altay grubundaki halklar gibi) tefi Moğolca bir kelime ‘tüngür/düngür’ diye adlandırırlar.

⁴³ Janyl Myrza. Bapaeva, Tuva Kamlarının Alkışları, Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Bu dörtlükte yer alan alkollü içecek “Kamlama” (Şamanın çeşitli dua ve adak sunarak ruhlarla irtibata geçmesi) faaliyetinde karşımıza çıkar. Kenin-Lopsan’ın bu şiirinde gördüğümüz gibi yazdığı alkışlarda da yer ve su kavramları her zaman kutsanmaktadır.

Tuva edebiyatında alkıŐın büyük yeri vardır. Manzum olan bu alkışlar içerisinde, şamanların tabiat olayları ve hastalarını iyileştirmek için söyledikleri en başta gelir.⁴⁴

Tuva insanı da eskiden beri yeryüzünü kutsal sayar, yeryüzünde bulunan dağlara, ırmaklara dua eder. Kenin-Lopsan “*Hamnıñ Algıı*” (Şamanın Duası) adlı şiirinde şamanlık geleneğinin Tuva’da devam etmekte olduğunu anlatmaktadır. Tuva geleneğinde őamanlıėın ırsı olduğu ve babadan oğula geçtiği söylenmektedir.

*“Şamanlık eder eskiden Tuva’da durur
Şamanların şamanı görüyordum
Şaman ağır ağır sıkıntılıydı
Şaman alevlendi şamanlık etti”*

Monguş, çok çeşitli konularda alkışlar yazmış, ayrıca yaptığı çalışmalarda Tuva kültürünü yaŐatmaktadır. Kenin-Lopsan Tuva kam alkıŐlarını konu bakımından (on yedi konu başlığı) tasniflemiŐtir.⁴⁵ Alkışlarda bazı kelimeler, farklı sembolik anlamlar taŐıyabilir. Halkın şiir dilinin en güzel ifadesi olan alkışlar Tuva kültürünün izlerini taşımaktadır.

2.5.Monguş Kenin-Lopsan’ın şiirinde Doğa ve Doğa İle Bağlantılı Kavramlar

Yaşanılan coğrafya, tarihsel süreçte belirgin inanç sistemlerinin etkisi altında insanın kendisini kuŐatan çevreye bakıŐı da őekillenmektedir. Günümüzde Tuva insanı onu çevreleyen doğa ile uyum içinde bir yaşamı seçmiŐtir. Onun yaşamı için önemli olanlar kutsallığa bürünmüŐlerdir. Bunlar arasında “gökyüzü, güneş, ay ve yıldız” kavramları yer almaktadır. Gerek ocukluğu ve gerekse daha sonraki çalışmalarında Tuva’nın bu zengin

⁴⁴ Ekrem Arıkoğlu, Tuva Türkleri Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Cilt IV, s.495.

⁴⁵ Kenin-Lopsan, Algıı TuvinskiŐ şamanov. Tıva Hamnarnıı Algıştarı, Kızıl, 1995, s. 6–7.

bakış açısından etkilenmiş olan Monguş için de bu zenginlik söz konusudur. O şiirinde insan ve doğa arasındaki bu özel ilişkiye belirgin bir yer vermektedir. Tezimizin bu bölümünde şairin şiirinde yer alan bu kavramlar üzerinde durulacaktır.

2.5.1. Gökyüzü

Tuvaca “*deer*” kelimesi ile anlatılan gökyüzü şairin gözünde hep kutsallaştırılmıştır. Göğü Kutsallaştırma⁴⁶ Tuvaların geleneksel kültüründe önem taşımaktadır. Şamanizm bakış açısının temel fikrine göre dünya üç bölümden -yeraltı, yeryüzü, gökyüzü- oluşmaktadır.

*“İşildayan Venüs gökyüzünde yükselir.
Gece telaşa düşüp üzüdür,
Gökyüzünde yıldız çok parlar.”*

Gökyüzü manzarasını gözümüzde canlandıran şair, parlak Venüs yıldızına şu mısralarda yer vermektedir:

*“Sessiz gecede itler havlar.
Kişinin kalbi heyecanlanır.
Uzak gökyüzünde yıldız parlar
Kişinin yüreğini sızlatır.”*

“*İrjım Düne*” (Sessiz Gece) şiirinin mısralarında gökyüzünün insana olan etkisi göze çarpmaktadır. Kenin-Lopsan’a göre doğa ile insan arasında ruhsal bir ilişki söz konusudur ve gökyüzünde yaşanan her durum insanı etkilemektedir. Şairin “*Deşkileşken Huragannar*” (Koşuşan Kuzular) isimli şiirinde gökyüzünün tasvir edildiğini görmekteyiz:

*“Sabahleyin erken yürüyüverdi
Orman yağışlıydı
Yükselip gelen dumandan
Şiddetli mavi gökyüzü göründü.”*

⁴⁶ Monguş Kenin-Lopsan, ‘Tuvaların Eski Gelenekleri’, (akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu), Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı 8, 1999, s. 460.

Tuva halk edebiyatı ürünleri içerisinde, gökyüzünü konu alan kam alkışları büyük yer kaplar. Tuva kam alkışları her ne kadar şahsî karakter taşısa da genel olarak toplum kültürünü yansıtırlar ve kültür aktarımında rolleri büyüktür. “*Deerler Hamınıñ Algıjı*” (Gökler Şamanın Duası) şiiri gökyüzünü konu alan güzel bir alkış örneğidir:

*“Kızıl yıldırım kamçıların
Al büyük binek yapar
Dünyayı sırtlayanlar
Gökyüzünün asıl vahşileri”*

2.5.2. Güneş

Kenin-Lopsan’a göre Tuvaların eski geleneklerinde güneş kutsallaştırılmaktadır.⁴⁷ Şairin “*Ugaannıg Kijiniñ Bodalı*” (Bilge Kişinin Düşüncesi) şiirinde güneş ışığı ile insanın düşünceleri arasındaki bağlantı, benzetmeler yapılarak anlatılmaktadır:

*“İyi kişinin düşünceleri
Günlük güneş ışığı gibi
İyi atın hızlı yürümesi
Kartalın uçuşu gibi”*

Tuvalı ihtiyarlardan derlenen malzemeler incelendiğinde, Tuva insanının eskiden beri güneşe tapındığı görülür. Güneş, Tuvaların tapındığı dokuz şeyden en başta gelenidir. "Güneş yoksa hayat yok" sözü Tuvaların kültüründen süzülüp gelen bir özdeyiş. İnsan hayatı için faydalı olan bütün şeyler güneş vasıtasıyla oluşur.⁴⁸

Şair, “*Üngen Hünkü Alganırı*” (Doğan Güneş Duası) adlı şiirinde sabah uyandığında güneşin doğması ve parlaması için dualar etmektedir:

⁴⁷ Kenin-Lopsan, “Tuvaların Eski Gelenekleri”, s. 458.

⁴⁸ Janyl Myrza. Bapaeva, Tuva Kamlarının Alkışları, Gazi Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

*“Doğan ayın başlangıcında
Doğan güneşe dualar ediyorum
Çıkış güneşim parlasın
Dağılma gerçekleşme olsun!”*

Kenin-Lopsan’ın *“Hünnü Algangen Algijim”* (Güneşi Yücelten Duam) adlı şiiri güneşin yüceltildiği, duaların edildiği bir alkış örneğidir:

*“Hayırlı güneş yüksek dağdan bakıp gelmiş
Canlı varlığı ışık aydınlatıverdi
Fincan sütü saklayarak tutar anlaşılır
Dua-alkış salar durur, küçüklüğüm, gençliğim”*

2.5.3. Ay

Türk kültüründe ay kutsal kabul edilir. Tuva insanları, o ayın durumundan yağış ve rüzgârın durumlarını veya havanın güneşli olacağını belirlemektedir. Ay ve güneş kavramları Tuva geleneklerinde birbirleriyle karşılaştırılarak verilir. Kenin-Lopsan’ın *“Deerler Hamının Algiji”*(Gökler Şamanın Duası) şiirinde buna örnek bir durumu görmekteyiz:

*“Ayın güneşin ortasında
Eskiyim, gidiyorum canlıyım
Çolpan yıldızının arkasına
Yolculuk eder gezerim”*

Bu şiirde gökyüzünden kaybolan ay ve arkasına saklandığı çolpan yıldızı anlatılır. Ay, gökyüzü güneş ve yıldızlar bu şiirde bir arada kullanılmıştır.

2.5.4.Yıldız, Yıldızlar

Gökyüzü, Tanrı’nın bulunduğu yer olduğu için kutsaldır. Tuva insanı doğduğu yıl ile yıldızlar arasında bağlantı olduğunu düşünür. Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde bahsettiği “Çedi

Han” (Yedigir) yıldızı kutsallaştırılmaktadır.⁴⁹ Akşam yıldızlar çıktığında onlara yalvararak, yedi han ile bağlantı kurulmaktadır. Kenin-Lopsan’ın yazdığı “ *Çedi Haan* ” (Yedi Han) şiirinde Yedigir takımyıldızından bahsedilmektedir:

*“Tan vakti buğdayı biçerken
Uzakta takımyıldızını gören varlık”*

Türk toplulukları tarafından Zühre, Çolpan ve Çoban yıldızı adlarıyla da tanımlanan Venüs takım yıldızı Monguş’un şiirinde şair için ikinci bir vatan gibi yer alır. Şair, akşam olduğunda gökyüzünde gördüğü bu yıldız gibi, yükseklerde, uzaklarda olmak isteyen şair, şiirinde bu yıldızın yüksekliğini olumlu bir motif gibi kullanmaktadır.

*“Akşamleyin Sayan kenarında seslenip geldim.
Işıldayan Venüs gökyüzünde yükseldi.
Onun gibi ol, yıldızlardan yüksek yıldız
Ana vatanım, aşkım-zirvem odur.”*

Biz, şairin Venüs yıldızına karşı olan bu ilgisini onun “*Ertengi Şolpan*” (Sabahki Çolpan) şiirinde de görmekteyiz. Bu şiirde yıldız, yükseklerde olması ile değil, şair için sevilen bir dost olması ile ön plandadır. Bu dostundan ayrılmak istemeyen şair, onun ayrılığının kendisinde yaratacağı olumsuzluk nedeniyle içine gireceği karamsarlığı şiirinde şu şekilde dile getirmektedir:

*“Şafakta , gökyüzüne baktım.
Yalnız çolpanı görüverdim.
Kıymetli dosttan ayrılmayalım diye
Düşüncelere daldım.”*

Kıymetli bir dost olarak görülen Çolpan yıldızı kimi zaman da eski dostları hatırlatmaktadır. Kenin-Lopsan, yalnız kalınca gökyüzünde parlayan yıldızı gördüğünde

⁴⁹ Kenin-Lopsan, Tuvaların Eski Gelenekleri, s. 466

eski arkadaşlarını hatırladığını “*Şınçı Öhnük*” (Dürüst Arkadaş) şiirinin mısralarında ele almaktadır:

*“Gece telaşa düşüp üzülür,
Gökyüzünde yıldız çok parlar.
Büsbütün yalnız kalınca,
Eski arkadaşı hatırlamamak mümkün değil.”*

Bu şiirde gecenin bir insan gibi kişiselleştirilmesi, şairin hayal gücündeki insan ve doğa arasındaki benzerliği yansıtmaktadır. Şair, bu ve benzer şiirlerinde doğa unsurlarını kişileştirmekte, sanki onlara ruh vermektedir.

2.6. Monguş Kenin Lopsan’ın Şiirinde Zaman

Kenin-Lopsan şiirlerinde en çok “gece, geceleyin” (*dün, düne*) zaman ögesine yer verir. İncelediğimiz şiirlerde “sabah, sabahleyin” (*erten, daŋgaar*) kavramları da yoğun olarak kullanılmıştır. Tezimizde yer alan zaman ögelerini “gece ve gündüz”, “sabah”, “mevsimler”, “ay ve yıllar” başlıklarında ele aldık.

2.6.1. Gece ve Gündüz

Kenin-Lopsan, “gece” kavramını şiirlerinde ele alırken gökyüzü ile güçlü bir bağ kurmaktadır. “*Irjım Düne*” (Sessiz Gece) şiirinin mısralarında sessiz bir gece tasvir edilirken, gece vakti gökyüzündeki parlayan yıldız dikkat çekmektedir:

*“Sessiz gecede itler havlar.
Kişinin gönlü heyecanlanır.
Uzak gökyüzünde yıldız parlar
Kişinin yüreğini sızlatır.”*

Şair, gecenin manzarasını “*Deşkileşken Huragannar*” (Koşuşan Kuzular) şiirinde okuyucunun gözünde canlandırmaktadır:

*“Kulübeyi açtım
Geceleyin kar fırtınası
Kara kara çalılıklar
Geceleri kuş kanatlarını çırpıverdi”*

Kenin-Lopsan’ın “*Kuş Dün*” (Kuş Gece) şiirinin mısralarında zaman ögesi olarak kullanılan “kuş gece” (kuş vakti) ifadesi sabahın erken saatlerini ifade etmektedir:

*“Kuşun gecesinde kalkan kişi
Kuş gibi cesur olur diyorlar
Hızlı ata binen kişi
Uzak yerlere ulaşır diyorlar”*

Tezimizde yer alan zaman temalı şiirlerde “gündüz” kavramı “*Dünekini Çorgançızı*” (Gecenin Yorganı) şiirinde yer almaktadır:

*“İyi, güzel gündüz ot tarlası
Atmaz yalvarır, çekingen yavru
Bulutlu gündüz rahatsızlık verdi
Gizli gidip parlayıverdi”*

2.6.2. Sabah

Sabah vakti anlamındaki “daŋgaar erten” kelime grubu Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde sıklıkla ele alınmaktadır. Bu kelime grubu “*Odungan Teler*” (Oğlaklar Uyandı) şiirinde kullanılmıştır:

*“Sabah erken bir grup oğlaklar
Taşlı yamaçta otluyorlar.
Dağın tepesine çıkarak,
Nöbetçi de gözlüyor.”*

Kenin-Lopsan, sabah vaktini çok sevmekte ve her zaman işine de erken gitmektedir.⁵⁰ Şiirlerinde de her zaman sabah erken kalkmanın önemine vurgu yapmaktadır:

*“Sabah erken kalkan kişi
Eyerli at biner diyorlar”*

2.6.3. Mevsimler

Kenin-Lopsan’ın tezimizde yer alan şiirlerinde mevsimlerin tümü ele alınmıştır. Kenin-Lopsan bir röportajında mevsimler ve iklimler ile ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Şaman inancıyla yurdumuzun iklimi arasında derin bağlar var. Soğuk kış, rüzgârlar, bahar, sıcak yaz, açık ve parlak gökyüzü şamanların dünya görüşünü doğrudan etkileyen unsurlardır.”⁵¹ İlkbaharda ısınan havanın mutluluğunu yansıtan şu mısralar şairin duygusal yönünün göstergesidir:

*“İlk ilkbaharda gönül sevinir, rüya görürsün
İlk rüzgârlar yerin üzerinden gelirse gelsin”*

Şair, şu mısralarda kış, yaz, ilkbahar mevsimleri ile zamanı ilişkilendirmiştir:

*“Rüzgârlı kış eser erkenden
Sevimli ilkbahar, yazın gelmesini bekler”*

Şair, ilkbahar mevsimini kişileştirerek, yaz mevsimine olan özlemine de ifade eder. Tuva yurdunun yaz mevsimindeki rüzgârının etkisini şu mısralarda ele almaktadır:

*“Tuva yurdunun yaz rüzgârı dağı keser
Nefes alıp boğulup gidersin sen”*

⁵⁰ <https://asiarussia.ru/persons/6811/> (24.01.2023)

⁵¹ Ekrem Arıkoğlu, Tuva’da Şamanizm’in Dünü, Bugünü, TKAE, 1995, Cilt XXXIII, Sayı 385, s.286.

Mevsimlerin insan üzerindeki etkisini gözlemleyen şair kendi duygularını da şiirlerine aktarmaktadır. Şair, sonbaharın etkisiyle keyiflenen ve şarkılar söyleyen insanları aşağıdaki dörtlükte yansıtmaktadır:

*“Sabah sonbaharın sürahisinden meyve suyu içer
Dişi karaca etini şişler ve ateşler
Kızıl alev gökyüzüne kadar artar
Kızlar, erkekler şarkı söyler neşelenir.”*

Şair, kış mevsimindeki doğa manzarasını şu mısralarda yansıtmaktadır:

*“Bembeyaz kışın son işareti
Erimiş buzlar kaçır güneşten”*

2.6.4. Aylar ve Yıllar

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde en belirgin olarak “Ekim” ayı ele alınmaktadır. Tuva yurduna ait güçlü tasvirleri “Uğbaşkılar Bolgan ırlar” (Ablalar Her Şarkıyı Söyler) şiirinde görmekteyiz:

*“Tuva yurdunun Ekim ayının rüzgârı gelince
Usta şarkı ilk olur uçuşur
Halkın hepsi koşturur akrabalarına
Dinleyicilerin besteleri benim oldu”*

Bu şiirin mısralarında “Ekim” ayında esen rüzgârın bir şarkı gibi dilden dile söylendiği belirtilmektedir. “Ekim” rüzgârı şairin şu mısralarında da ele alınmaktadır:

*“Hırçın rüzgâr Ekim’in rüzgârı gibisin
Hırçın rüzgâr savaşın körüğü gibisin”*

Zaman temalı şiirleri incelediğimizde sadece şu mısralarda “yıllar” kavramını görmekteyiz:

*“Hızlıca yüzlerce yıllar geçmiş de olsa,
Yaşlı, titreyen, gururlu deve eğilip kalır.”*

Sonuç olarak Monguş, şiirlerinde zaman kavramını kullanarak toplumun mevsimlere göre faaliyetlerini, iklimlerin insan hayatına ve karakterine olan etkisini şiirlerine yansıtmaktadır.

2.7. Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirinde Cansız Varlıklar

Kenin-Lopsan, sanatını üretirken yaşadığı çevredeki cansız varlıkları kendine göre değerlendirir ve bunu yazdıklarına yansıtır. Ona göre, canlıların ruhları olduğu gibi ağaçların, dağların, suların da ruhları ve duyguları vardır. Tuva memleketinin güzelliklerini şiirlerinde yansıtan şair cansız varlıkları şiirlerinde ele alarak doğa sevgisini ortaya koymaktadır. Cansız varlıklar teması altında “su, nehir, deniz, yağmur, kar, dağ, toprak, tepe ve ova” kavramları bu bölümde ele alınmaktadır.

2.7.1. Su, Nehir, Deniz, Yağmur ve Kar

Tuva Türkleri arasında su ile ilgili şu inançlar vardır: “Akarsuya bent vurulmaz. Büyüklü küçüklü dağları olan Tuva’da büyüklü küçüklü ırmaklar vardır. Irmağın, derenin önüne bent vurmamak fakirleşmenin bir işaretidir.”⁵² Tuva inanışlarında suyun sahibi vardır ve su gece gündüz akmaya devam eder. Tuva insanı suyu kutsal olarak görmektedir. Su başı yeryüzünün nabızı sayılmaktadır. Kenin-Lopsan “Sug Bajı” (Su Başı) şiirinde “kara su” “kaynak, memba, pınar” anlamlarında ifade edilmiştir:

*“Kayadan sızıp gelen
Pınarı yudumlayınca,
Annem bana eğilmiş gibi
Kâsedeki sütü içmiş gibiyim”*

⁵² Kenin-Lopsan, “Tuvaların Eski Gelenekleri”, s. 458.

*“Suyun üzerindeki melez ağacının dalları
Üzerinde yol alırım ben.
Coşkun suyla kızaran ayaklarım
Suda yıkanır çekiveririm”*

Şair, bu şiirinde diğer şiirlerinde olduğu gibi sade bir dil tercih eder. “Annem bana eğilmiş gibi” ifadesi ile sanatsal bir benzetme yaparak, suyun annesinden gelen süt kadar kıymetli olduğunu belirtir. Şiirdeki anlam yoğunluğunun anlaşılır bir üslupla ele alındığını söyleyebiliriz. Su temasını ele alırken yeryüzü ile bağlantı kuran şair, “Çer, Sug Hamınıñ Algıjı” (Yer, Su Şamanının Duası) şiirinde bunu açıkça ortaya koymaktadır:

*“Saf kemikli canlıyım,
Pasaklı olmayan canlıyım.
Yerin, suyun hepsinin sahibi
Ömürlük arkadaşlarım.”*

Şiirde benzetmeler üzerinden yerin ve suyun sahibini anlatan şair, akıcı bir şiir kaleme almıştır. Şamanizm’de yerküre üzerinde kutsal ırmak ve göller, orman ve dağlar yer alır ve bunların tümüne “yer-sular” denir. Yeryüzünde de akarsuların, dağların vs. onlara sahip olan ruhları vardır. Böylece bunlar kutsallaştırılmış ve bunun sonucu yurt da kutsal sayılmıştır.⁵³

Şairin atalarıyla kurduğu bağın kuvvetini “Arjaannı Algangan Algıjım” (Kaynak Suyu Yücelten Duam) şiirinde belirgin olarak görmekteyiz:

*“Atan gibi kayanın önü yerden çıkar
Kaynak suyu inanır, tepelerden alır
Atam dedem dağa gider kaynak arar
Canlıya iyilik eden kaynaksın”*

⁵³ Cemal Şener, Şamanizm, Ad Yayıncılık, 1.Baskı, Mart,1997, s.30.

Eserlerini kültürel ve tarihsel birikimiyle kaleme alan Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde yazıldığı dönemin kültürel ve sosyolojik etkisini de görmekteyiz. “*Dagır Pöş*” (Eğri Servi Ağacı) şiiri yaşadığı coğrafyaya olan sevgisini yansıtmaktadır:

*“Tuva yurdunun nehirleri, dağları
Canımla birlikte kaderim, alınyazım benim*

*Genç servi ağacı tepede durur, kokar
Korkudan siner, yüreğim sallanır.”*

Monguş'un memleketine olan hisleri bu şiirde ön plana çıkmaktadır. Tuva yurdunun neredeyse yarısı servi ağaçları ile doludur. Yüksek tepelerde yer alan bu ağaçlar şairi de derinden etkiler. Mısralarda “Kaderim” diye ifade edilen Tuva yurdu şair için canı kadar kıymetlidir. Şair, her zaman kıymet verdiği yurdu için heyecanlanmaktadır ve yurdunu anlattığı başka bir şiirinde Us Nehri'ne seslenmektedir:

*“Yüksek dağın başını yurdu kapatmış,
Köpüklerden birikir, gücü kaygın,
Denize suyunu içki sunmayı düşünür,
Çok uzaklara sıçrayan Us'um”*

Yüksek dağın başından köpükler saçarak akan Us Nehri, şair tarafından kutsal olarak ifade edilmiştir. Tezimizde yer alan şiirleri incelerken deniz kavramına sadece bu şiirinde rastladık. Tuva bölgesinde çok fazla nehir olduğu bilinmektedir. Şair genellikle nehir, göl ve akarsu kavramlarını kullanmıştır. Tuva yurdunda hayatı boyunca soğuk iklimi hisseden şair, buz tutmuş akarsu ile ilgili izlenimlerini “*Kıştın Tınıjı*” (Kışın Nefesi) şiirinde yansıtmıştır:

*“Küçük akarsu, iğne yapraklı ağaç fidanım
Ayazlı soğukta buz tutmuş.
Ilık çocukluğum yeniden gelmiş
Karhyken pus acayipmiş.”*

Sade bir yapısı olan bu şiiri akıcı bir şekilde kaleme alan şair, çocukluğuna ait hisleri tekrar yaşamaktadır. Çocukluk günlerindeki karlı, ayazlı bir soğuktan bahseden şair, buzlu kış manzarasını pek çok şiirinde kullanmıştır:

*“Buzlu kış şiddetinden beri akarsuyum,
Nemden bunalıyorsun sen.
Sovyet insanı Krasnoyarsk⁵⁴ GES’i sorumlu tutar,
Soğuk gitti ebedi yaz gelmez.”*

“Ulug-Hemniñ Donmastaanı” (Ulug Hem’nin Donması) şiirine ait olan bu mısralarda akarsulardaki kirlenmelerin suçlusu olarak görülen GES⁵⁵’ten bahsedilmektedir. Şair, akarsuyun insan zihninde canlandırdığı çağrışımı kullanarak şiire Edebî zevk kazandırmayı başarmıştır.

Tuva yurdunda yağışın hep etkili olduğu bilinir. Şairin cansız varlıkların ele alındığı şiirlerini incelerken yağmur motifine rastlamaktayız:

*“Ardıç diler inanırım kışa
Hayırlıyım iyilik yaparım
Suyu katarım buğdaylara
Su olur yağış gibi inerim”*

Şiirde yağışın etkisiyle bereketlenen buğdayların manzarası görülmektedir. Tuva kültüründe kıymetli olan ardıç ağacına değinen şair, inançlı bir kişi olarak iyilik yaptığını samimi duygularla anlatır.

Şair, yağmurun ardından gelen yıldırımın dağıtıcı etkisini de “Çaḡnık Soonda” (Yıldırımdan Sonra) şiirinin mısralarında gözümüzde canlandırmaktadır:

*“Yağış geçti, gürültü kesildi.
Baştankara kuşu yemek aradı.”*

⁵⁴ Krasnoyarsk: Rusyanın en doğusundaki şehir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Krasnoyarsk>) (01.01.2023)

⁵⁵ GES: Krasnoyarskaya GES (Krasnoyarsk Hidroelektrik Santrali), Yenisey Nehri üzerindeki ilk hidroelektrik santrali

Melez ağacını yıldırım kırdı.

Yağmur saçlarından sızdı.”

Monguş’un yağmur temasını ele aldığı şiirlerinde sağanak ve sel motifleri sıkça görülmektedir:

“Acımaya yaklaşmak bu kadar diyorlar

Yağan kar da erir

İlkbahar gökte katılaştır kalır.

Sağanaktan sel basar sığlaşır

Yağan karın erimesiyle, sağanak sel olur.”

Şiirin genelinde doğa unsurlarıyla oluşturulan bir tasvir yer alır. Gökyüzünü etkileyen kar, sağanak, yağmur ve bunların etkisiyle oluşan sel şiirde karşımıza çıkmaktadır.

Tuva’nın doğal güzelliklerini pek çok şiirinde ele alan Monguş, şiirlerinde “*Karlı sırtlı Tuva yurdum*” diye seslenerek yurdunda sürekli gördüğü karın yağışından etkilenmiş ve yazdığı şiirlerde kar manzarasının güzelliğini açıkça ifade etmiştir. Tuva ikliminde kış ve soğuk sürekli hâkim olduğundan şairin şiirlerindeki kar motifini ele almamak mümkün değildir. “*Kulübeyi açtım, geceleyin kar fırtınası*” diyen şairin günlük hayatında sürekli karşılaştığı manzarayı anlatırken kullandığı sade dil dikkat çekmektedir:

“Beyaz şapkalar yavaşça tepelerden çekilir,

Artık karlı bozkırlara kar dolar.”

Şair, yaşadığı yerlerde sürekli gördüğü ve etkilendiği manzarayı bu mısralarda samimiyetle okuyucuya aktarmaktadır. Soğuk hava ile ilgili düşüncelerini “*Halap Sorgaa*” (Bela Soğuk) başlıklı şiirinde şöyle ifade etmektedir:

“Sarp geçitte yağan karlar

Sert kışla beraber mümkün.

Şakaklarda kır renkli saçlar.

Soğuşun acısı mümkün.”

Kış mevsimi üzerinde ısrarla duran Monguş, soğğun etkisine bu şiirle dikkatleri çekmiştir. Sarp geçitteki karlar ile insanın şakaklarındaki kır renkli saçlar arasında benzetme yapan şair, soğuk kış boyunca yaşadığı günleri şiirlerinde her zaman anlatmaktan çekinmemektedir.

Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde kullandığı deyimsele ifadeler şiire akıcılık kazandırmıştır. Bu ifadelerin açıkça ele alındığı “Ünner” (Sesler) şiirini örnek verebiliriz:

*“Kar fırtınası taşımak düşlerinde derler
Yuvarlanır çığ sırtlara kadar derler
Kartalin yamaçlara bağırıldığı derler
Dişi karaca nehire böğürür derler”*

Düşlerinde bile kar fırtınasını gören şair, bu fırtınanın etkisiyle çığ oluştuğunu gözlemleyerek bu mısralarda aynı konuya değinmiştir. Yaşadığı coğrafyanın doğasını betimleyerek şiirlerine aktaran şairin anlatımı da oldukça etkileyicidir.

*“Şimdi yenilen
Ayaz durdu
Nereden geldin
Kar tanelerim?”*

“Kar tanelerim” hitabı ile kuvvetli bir ahenk yaratan şair, yine başka bir şiirinde “Kara tepem kar yığını olur” diyerek kar yığınlarından bahsetmektedir.

Monguş, Tuva halkının yaşayışını yansıtan şiirler yazarak onlara verdiği kıymeti her zaman göstermiştir. “Aŋ Kokpazı” (Hayvan Patikası) şiirinde bu duygularını samimi bir dil kullanarak göstermektedir:

*“Karda basan karaca izini görüp atıverdim
Derin düşünceler, cansız yüreğimde dalgalanır
Halk yoksa edebiyatçıya şöhret olmaz.
Halkın yolunu izleyenlere öykü şanslı olur.”*

Şair, Tuva halkının anlatılmadığı eserler ile şöhret kazanmanın mümkün olmadığına inanır. Halkın yolunu izleyenleri şanslı görür, şiirlerinde insandan bahsetmekten vazgeçmez. Kenin-Lopsan, değer verdiği Tuva halkına ait şiirler, hikâyeler yazmaya ve eserleriyle kendi kültürünün taşıyıcısı olmaya devam etmiştir.

2.7.2. Toprak, Dağ, Tepe ve Ova

Şiirlerinde farklı temaları işleyen Kenin-Lopsan hayata çok yönlü bakabildiğini ve zengin bir edebî birikiminin olduğunu söyleyebiliriz. Tuva topraklarında yaşayan şair bölgenin coğrafi özelliklerini şiirlerinde her zaman yansıtmaktadır. Şairin incelediğimiz şiirlerinde dünyayı oluşturan yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü kavramlarına ait birçok motif yer almaktadır. Cansız varlıklar teması ile bağlantılı olarak toprak, dağ, tepe ve ova motifleri de şiirler üzerinden örnekler verilerek ele alınmıştır.

Tuva insanı eskiden beri yeryüzünü kutsal sayıp onurlandırır çünkü insanın yaratılması inancına göre yeryüzü annedir. Bu yüzden yeryüzü olmasaydı, yaşam da olmazdı.⁵⁶ Yeryüzündeki toprağa verilen kıymeti “*Nayıral*” (Dostluk) şiirinin mısralarında şair bizlere anlatmaktadır:

*“Dostların dostluğunu düşünmek,
Dağlar hemen donar bulutsuz,
Çiçeksiz çıplak toprak sertleşir
Dostların dostluğunu düşünmek,
Arzularına bile düşünce karışır.”*

Şiirde dağlardaki manzarayı anlatan şair, çiçeksiz bir toprak nasıl sertleşirse insanın da dostu olmadan mutlu olamayacağını, dostlarını hep hatırlayacağını ifade etmektedir. Şairin şiirlerinde dikkati çeken husus, bahsettiği manzaraların Tuva’ya özgü birtakım

⁵⁶ Kenin-Lopsan, Magiya Tuvinskih Şamanov, s.66.

özellikler olmasıdır. Tuva toprağının onda bıraktığı izlenimleri “*Hadı Çoçagayı*” (Çam Kozalakları) şiirinde de paylaşmaktadır:

*“Çamlarımın kozalaklarını
Çuvala doldurup toplarım.*

*Nasıl toprağa ekilir söyleyin
Meraklıyım, sorarım ben.*

*Eski Tuva toprağının
İlacı olan kozalağın.
Uzak topraklar düzelir,
O zaman derince düşünürüm ben.”*

Tuva ormanlarında bulunan çam ağacı kozalaklarını toprağın ilacı olarak gören şair kozalakların nasıl ekildiğini çok merak etmektedir. Kenin-Lopsan, çiftçi bir ailenin çocuğu olarak yaşadığı köyde toprak ile uğraşmayı her zaman sevmiştir. Yaşadığı toplumla birlik olmayı başaran şair aynı zamanda şiirlerinde doğayla bütünleşmeye çok önem vermiştir. Yazmış olduğu şiirlerinde yalın bir dille duygularını ifade etmiştir.

Dağlık bir ülkede doğup büyüyen şair “dağ” temasına pek çok şiirinde yer vermiştir. Düşüncelerini ifade ederken doğa ve insan arasındaki bağlantıyı şiirsel ifadeleriyle gözler önüne sermektedir. Şair, “Yüksek dağın başını yurt yaptık” diyerek memleketi Tuva’nın etrafını saran dağları tasvir etmektedir. Tuva insanı dileklerinin gerçekleşmesi için kutsal dağa dua eder. “Gümüş Dağı Yücelten Duam” şiirinde kutsal dağ olarak görülen Gümüş Dağ⁵⁷ anlatılmaktadır:

*“Sabah erken ilk Gümüş Dağ’ı görüyorum
Dağların gümüş saçlı kağanısın*

⁵⁷ Mongun-Tayga ("Gümüş Dağı", 3,970 m) Tuva Cumhuriyetindeki en yüksek noktadır ve adını buzulundan alır. ([https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6ng%C3%BCn_Tayga_\(da%C4%9F\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6ng%C3%BCn_Tayga_(da%C4%9F)))(04.04.2023)

*Dağlı yerin oğluyum öyle böyle oluyorum
Dağım sana inanayım diye dua ettim.*

*Gümüş Dağım gümüş olur benzer artar
Gümüş Dağım yıldızlara yükselip dursun.*

*Gümüş Dağım kutsal dağ olur ünlenirsin
Gümüş Dağım benzeyenlere dualardasın”*

Türk inanç ve düşünce sisteminde kutsal dağlar özel bir yere sahiptir. Şairin dağlara duyduğu sevgiyi ve Gümüş Dağ’ı sahiplenmesini bu mısralarda güçlü şekilde gözlemlemekteyiz. Şair dağların gümüş saçlı kağanına her sabah dua etmektedir. Doğadan unsurları şiir içerisinde kullanarak bir zenginlik oluşturan şair bu yöntemle temayı canlandırmayı başarmıştır. Dağlık bir bölgede yaşayan şair duygularını açıkça ortaya koyarak cesur olduğunu aşağıdaki mısralarda ifade etmektedir:

*“Dağlık yerlerin çocuklarının yürekleri cesur
Tayga ormanına çam fıstıklarına yolculuktayız biz”*

Dağ kavramı fiziki görünüşü dolayısıyla yükseklik, büyüklük gibi kavramların yerine kullanılır. Şiirde adı geçen “Tayga” sözü dağlık ormanı ifade eder. Orada çoğunlukla iğne yapraklı, kozalaklı ağaçlar bulunur. Şair, dağlık ormanlara doğru yolculuk yapmak özlemini her zaman duymaktadır.

*“En yüksek dağın kızıyım ben,
Tepeleri tepen dağ keçisiyim ben.
Bitmez gücüm dağlıyım ben
Hayvanlara seslenen keçiyim ben.”*

“*Dagalık Kıs*” (Dağlı Kız) şiirinde dağ ile dağ keçisi arasında bir benzerlik kurarak kendini en yüksek tepelerdeki dağ keçisine benzetir. Şiirde ikisi de (dağ ve keçi) bitmeyen

güce sahiptir. Bu ifadeler şairde güçlülük hissiyatı uyandırmıştır. Şair burada dağ motifi ile kız kavramı arasında benzerlik oluşturur. Şair “dağlıyım” kelimesi ile vurguyu daha kuvvetli kılmaya çalışmıştır.

Kenin-Lopsan, şiirlerinde dağlar temasını ele alırken bulut, tepe, kar kelimelerini de kullanmaktan çekinmez. “Kara Bulut” şiirindeki mısralarda dağ ve bulut bağlantısı belirgin olarak görülmektedir:

*“Dağların başındaki kara bulut
Her yeri karartır.
Dağın üstündeki kara bulut
Her zaman duramaz.”*

Tuva yurdunda her taraf dağlarla, tepelerle, nehirlerle çevrilidir. Dağı yüceltmek isteyen şair “Arttı Üngeş, Alganırı” (Dağa Çıkış Dua) şiirinde dağların yüceliğini ve insan üzerindeki etkisini geleneklerden örnekler vererek anlatmaktadır:

*“Dağın üstüne iner gelir
Güneşe yükselir gibi derler
Dağın üstüne çıkmış kişi
Hayal ve arzu yeter derler*

*Dağın üstüne çıkmış kişi
Attan iner alışkanlığı öyle
İçki kokar yüksek dağ
Dualar saçar alışkanlığı öyle”*

Kenin-Lopsan, yaşamı boyunca karlı, buzlu Tuva’nın tepelerine bakarken yaşadığı coğrafyadaki etkileyici manzaraları şiirleri vasıtasıyla okurlarına da yansıtır. Karlı tepeleri, beyaz bir şapkaya benzeten şair artık sıcak havaların gelmesini ve tepelerin ısınmasını istemektedir. Bu isteğini de “İzirgengen Teyler” (Isınan Tepeler) şiirinde açıklamaktadır:

*“Beyaz şapkalar yavaşça tepelerden çekilir,
Artık karlı bozkırlara kar dolar.
Gece yarısı kuru çakıl taşı cınlar
Henüz çekti sarı suyu kalıyor.
Sabah sessizliğinde traktörün ovaya gelmesini
Uzak tepelerin ısınmasını bekler.”*

Karlar eriyip, tepeler ısınınca ovanın içinde başlayan günlük yaşam, kullanılan dilin sadeliği ve akıcılığı ile şiirin tamamına yansımaktadır. Şair temayı net bir şekilde ön plana çıkarmıştır.

Tuva coğrafyasındaki dağlardan, tepelerden ve ovalardan şiirlerinde her zaman bahseden Kenin-Lopsan ovalarda toprakla uğraşan insanlarla ilgili gözlemlerini de “*Sın Edip Tur*” (Geyiği İzlemek) şiirinde ele almıştır:

*“Çıplak toprak ovada biçerdöverle oğul diker
Ormanda geyik dinleyen seslenir durur.
Sessizlik köye rastladı, bekleyince kızdı.
Sapla ekini kendince hızlı keser.”*

Monguş, doğa konulu şiirler yazarken edebî zevki korumaya özen göstermiştir. Yaşadığı çevrenin toplumsal unsurlarını şiirsel bir dille ve akıcı üslubu bozmadan ifade etmektedir. Farklı temalarda yazdığı şiirlerini kendine özgü tarzıyla ifade ederek Tuva şiirine büyük katkılar sunmuştur. Şiirlerinde yakaladığı sanatsal bakış onu güçlü bir şair olarak görmemizi sağlamaktadır.

2.8. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Hayvanlar

Tuva’da dağlık bir bölgenin hâkim olması, geniş bozkırların bulunması nedeniyle sosyal hayatın vazgeçilmez unsuru olan hayvancılık hep ön planda olmuştur. Tuva kültürü

üzerinde hayvanların büyük bir etkisi olduğu bilinmektedir. Hayvanların doğadaki davranışlarını gören insan, bu canlılara sembolik anlamlar yükler.

Doğayı çok iyi gözlemleyen, doğayla iç içe olan insanlar için geçen bir hayvan, uçan bir kuş, koşan bir dört ayaklı veya sürünen bir yılan mucizeye işaret eden bir haberci olmuştur. Doğanın bir parçası olan insanlar için her doğal unsur anlamlı, kutsal ve özel bir niteliğe bürünmüştür ancak etkileşime girebildikleri hayvanlar her zaman daha ilgi çekici bir konumda yer almıştır ve bu doğrultuda tarih öncesi dönemde hayatın her alanında hayvanlar yer almıştır.⁵⁸

Çocukluğunda doğa ve hayvanlarla içi içe yaşamış olan Monguş'un şiirlerinde hayvan sevgisinin izleri görülür. Şairin hayata dair gözlemlerinin neticesinde etkileyici şiirler ortaya çıkmıştır. Şair hayvanları betimlerken insanlar ile hayvanlar arasındaki benzerlikler üzerine kıyaslamalar yapmaktadır. Tezimizdeki örneklem şiirlerde karşılaştığımız hayvanları “kuşlar” (kartal, çil kuşu, çobanaldatan kuşu), “böcekler” (tırtıl, çekirge, karınca, kurtçuk) ve “diğer hayvanlar” (balık, deve, geyik, domuz, köstebek, tavşan, oğlak, keçi, ayı, öküz, sincap, at, köpek, koyun, kurt) başlığı altında inceledik.

2.8.1. Kuşlar

Şairin hayvan temalı şiirlerinde en çok kullandığı motifin kuşlar olduğunu söyleyebiliriz. Tuva masallarında ve şiirlerinde pek çok kuş türüne rastlanır. Tuva inanışlarında kuşlar, hastanın ne zaman iyileşeceğini, insanın ne zaman doğacağını ya da öleceğini önceden bilebilir. Şamanizm’de kuşlar önemlidir ve kuşlar genellikle şamanlara yardımcı olmaktadır. Bu kuşlardan biri olan kartal da Türk kültüründe din, sanat, astroloji gibi birçok alanı temsil eden kutsal bir sembol olarak görülmektedir.⁵⁹ Kartalın diğer kuşlara

⁵⁸ İsmail Şacar, Hayvan Folkloru Bağlamında Türk Dünyası Ekolojik Destanları, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2020, s.1-11

⁵⁹ Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Anahatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s.85

göre gökyüzünün en yüksekinde uçabiliyor olması onu daha kutsal olarak görmemizi sağlamıştır. Monguş, “*Ugaannıg Kijiniñ Bodalı*” (Bilge Kişinin Düşüncesi) şiirinde kartaldan bahsetmektedir:

*“İyi kişinin düşünceleri
Günlük güneş ışığı gibi
İyi atın hızlı yürümesi
Kartalın uçuşu gibi”*

Şiirde iyi kişinin düşüncelerini güneş ışığına, atın hızlı yürümesine, kartalın uçuşuna benzeten şair, insan ile hayvan arasında bağlantılar kurmaktadır.

Türk kültüründe gücün, kudretin simgesi olarak yer alan kartal, Monguş’un “*Çaŋgıs Ezir*” (Yalnız Kartal) şiirinde haberci kuş olarak anlatılmaktadır:

*“Kartal hep yüksek uçar
Karlı yamaçların başına bakar
Kartalın huyu çokça gururlu
Kara yalnız uçup söyler.”*

Kartalın ana karakter olarak yer aldığı bu şiirde yükseklerde uçan gururlu bir kuş gözümüzde canlanır. Şair, “*A’ttı Algangan Algıjım*” (Atı Yücelten Duam) şiirinde kartalın farklı bir özelliğinden, saldırganlığından bahsetmektedir:

*“Açık yere çıkan gururlu koşan da o
Gezen uçağı uçuran da o
Atın kaderi dürüstlükse nerede o zaman
Atlı halk, kartal kuşu gibi saldırır”*

Şiirin genelinde hakim olan tema savaşçı kartaldır. Yaşadığı doğada çok farklı kuşları gözlemleme imkânı bulan şair, ötüşü uzaklardan duyulan, ağaçlık yerlerde barınan ve kara söğütler ile beslenen çil kuşundan “*Bömbükteen Taldar*” (Yuvarlak Söğütler) şiirinde bahsetmektedir:

*“Kara-söğütler yuvarlak durur.
Atmak güçleşir.
İzledim gördüm, bodurlaşır.
Çil kuşu gezer beslenir.”*

Şair, gece kuşu olarak bilinen çobanaldatanı “*Horulaaş*” (Şelale) şiirinde ele almatadır:

*“Çobanaldatan kuşu dönüverir
Yukarıya doğru böğürüp durur,
Şelalenin sesi öyle ince,
Nadir ırmaktır ki”*

Şair, ince ve nadir ifadeleriyle şiirde ahengi yakalamıştır. Monguş, hayvanlarla iç içe yaşadığı için pek çok canlıyı yakından izleyerek gözlemleyebilmiştir. Bu şiirde çobanaldatanın çevikliği ön plandadır. Havada manevra kabiliyeti çok yüksek olan bu kuşun sesi ırmakta duyulmaktadır.

Şair, hayvan temalı şiirlerinde özellikle kuşların pek çok çeşidine yer verir. Tuva için her şeyin özel bir anlamı vardır. Ağaçkakanın “tak tak”laması baharın; ibibiğin ötmesi, yazın; çekirgenin ötmesi ise ekin biçme zamanının; karganın ötmesinin, soğuşun işareti olarak görülmekte, köstebeğin görülmesi de yağmurla birlikte sel felaketinin olacağının bir göstergesi sayılmaktadır.⁶⁰

2.8.2. Diğer Hayvanlar

İnsan hayatının ayrılmaz bir parçası olan hayvanları edebî eserlerde sembolik anlamlar yüklenmiş olarak görmekteyiz. Türkler doğayla bütünleşerek doğadaki canlılara her zaman saygı duymuşlardır. Monguş, Tuva yurdunda hayvanlarla iç içe yaşadığından

⁶⁰ Mehmet Alparslan Küçük, Altay ve Güney Sibiryâ Bölgesindeki Türk Topluluklarının Dinî İnanışları, Dinî Araştırmalar, 8 (23) , 2005, s.205.

izlenimlerini şiirlerinde yansıtmıştır. Tuvalarda, eskiden beri, özel muamele gerektiren iki tür evcil hayvan vardır. Birincisi ‘soğuk nefes alan hayvanlar’ sığır ve keçi, ikincisi ‘sıcak nefes alan hayvanlar’ koyun ve attır.⁶¹ Tuva şamanları, hastalıkların çeşidine göre hayvanların sembollerini kullanırlar. Tuva atasözlerinde çeşitli hayvanlara ait tanımlamalara rastlamaktayız.

Tezimizin bu bölümünde Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde karşılaşılan “balık, deve, geyik, domuz, köstebek, tavşan, oğlak, keçi, ayı, öküz, sincap, at, köpek, koyun, kurt” adlı hayvanları inceledik.

Balık, pek çok mitolojide ve inanışlarda kutsal bilinir ve bereketin, iyiliğin sembolü kabul edilir. Monguş, şu mısralarda balığın bereketine değinmiştir:

*“Ağırbaşlı dağlar taşkınlığı anlayıp ayrılır
Balık yüzgeciyle dalarken izdiham olur”*

Monguş, çevresinde gördüğü pek çok hayvandan şiirlerinde bahsetmektedir. Orta Asya’da günlük hayatta çeşitli şekillerde faydalanılan deve; at ve geyik gibi hayvanlar kültürel hayatta yerini almıştır. Öyle ki Yenisey Vadisi’nde bulunan bazı mezar taşları üzerinde at ve geyik haricinde deveye benzeyen başka hayvan figürlerine de rastlanmıştır.⁶² Şair, “Adan-Dağ” şiirinde deve motifine yer vermiştir. Türk mitolojisinde yiğitlik sembolü olarak görülen devenin Tuvalar için böyle bir karşılığa sahip olmadığı bilinir. Monguş, “Adan-Dağ” şiirinde kullandığı benzetmeler ile deveyi sanatsal olarak tanımlamaktadır:

*“Buzul karlı lekeli tepenin omurgasında
Şiş yamacın dışı gibi hörgüç var,
Gerdanı sedir ağacı boynuzunu saklar
Melder⁶³kara masalımsı deveye bakar yatar.”*

⁶¹ Janyl Myrza Bapaeva, Tuva Kamlarının Alkışları, 2008, s.34.

⁶² Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri. Dergâh Yayınları, 2011, s. 28.

⁶³ Salih. Mehmet Arçın, Tuva Türkçesinde At Donları, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 2022, 62 (2), s. 275.

Karlı tepeleri devenin omurgası gibi gören şair, yüksek yamaçları da devenin hörgücüne benzetmektedir. Şair başka bir şiirinde de köknar ağacının sarkan dallarını yaşlı bir devenin gerdanına benzetmektedir:

*“Serin Tayga ormanının tepesine tırmandım,
Semiz köknarı az önce gördüm:
Yaşlı bir devenin gerdanı gibi
Tütsülenir ve sarkar.”*

“Geyik” Türk mitolojisinde merhametin ve güzelliğin sembolü olarak zihinlere kazınmıştır. Bu sebeple geyik avlanması yasak olan, avlanıldığı takdirde de başa bir felaket getiren hayvandır. Türk dünyası efsanelerinde tespit edilen motiflere göre geyik, anaç karakterde ve öğüt veren modeldedir.⁶⁴Şair, “Sın Edip Tur” (Geyiği İzlemek) şiirinde geyiğin anaç tarafını ele alır:

*“Ormandaki yüksek dağın başı yankılanır
Acelece geyik marallarına seslenir durur.
Yankılanır ses çıkar geyiğin sesi dinlenir
Hızlı bir bölüm sararıp durur”*

Yüksek yerlerde gezen geyik, yavrularını (maral) çağırmak için seslendiğinde sesi doğada yankılanmaktadır. Şair özellikle “Yavru Maral” şiirinde yavru geyiklerin annesiyle kaderlerinin ortak olduğunu vurgulamaktadır:

*“Yavru maral uyanmadığında,
Oklu silahınla onun yüzüne bak.
Yavru maralın kaderi
Yavru maral annesiyle birlikte diyorlar.”*

⁶⁴ N.Huri Yiğit, Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.11, 59, 2018, s. 284.

Kenin-Lopsan, dünyanın kuzey bölgelerinde yaşayan ren geyiğini akıcı bir dille anlatmıştır:

*“Ren geyiğine binmedin, uçakla ulaştın sen.
Nadiren kör rastlantı olur bizimle birlikte”*

Doğada serbest yaşayan ve hızlı koşan ren geyiklerinin insanlar tarafından evcilleştirilerek binek hayvan olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şair, hayvan temalı şiirlerinde geyik ile ilgili pek çok ayrıntılar sunmaktadır. Ural Dağlarında geyik türlerinden biri olan Sibiryâ karacası da Monguş’un “Ögnün Algalı” (Evin Övgüsü) isimli şiirine konu olmuştur:

*“Dişi karaca bile obayı söyler
Dişi karaca yurdundan çıkmaz diyorlar
Bir parça annemin evi
Oldukça fazla hatırlayıp acırım”*

Karaca üzerinden duygularını aktaran şair, yurduna olan sevgisini, obasından ayrı kalamayacağını açık bir anlatım ile ifade etmektedir:

*“Köşede domuz tok,
Ormanlıkta karaca rahat,
Anneye kız çocuğu sokulur,
Gençlikte kişi gurur duyar.”*

“Çorga aral” (Gururlu) şiirinde annesinin yanında rahatça gezen karacayı anlatan Monguş, bu şiirden yola çıkarak gençliğinde ailesinin yanında gururla dolaştığını ifade etmiştir. Bu şiirde de görüldüğü gibi şair doğada karşılaştığı pek çok hayvan ile ilgili izlenimlerini şiirlerine aktarmaya özen gösterir. Türk dünyasında pek rağbet görmeyen domuz bu şiirde karşımıza çıkmaktadır:

*“İninden köstebekler iner gelir
Sıcak yurtları kazar art arda uçar gelir”*

Bu mısralarda sıcak yerlerde yaşamayı seven köstebek ininden çıkarak, etrafı kazarak gelmektedir. Şair, karlı Tuva topraklarında karşısına çıkan tavşanları kar topları yaparak avlamaya çalışır ve bunu da samimi bir dille şu dörtlükte ifade eder:

*“Saklanıp yatar tavşan avlar
Budaklarda ocaklara
Yığılmış kar toplarını
Şaka yapıp atıverir”*

Tuva Şaman inancına göre doğa ile insan bir bütün olmuştur. Hayvanlar avcı toplumlarında yol gösterici olarak görülür ve kabul edilir. Bu durumu anlatan bir örneği şu mısralarda görmekteyiz:

*“Gece vakti dağın arkasındaki tavşan
Şamanlık etmek arzusuyla geceledi.”*

Bu mısralarda şamanlık geleneğinde hayvanlara yüklenen kutsallık dikkat çeker. Monguş, başka bir şiirinde de tavşanın ürkekliğinden bahsetmektedir:

*“Korkak kişi gördüğünde
Vahşi bir kurt olurum ben.
Cesur kişi gördüğünde
Ürkek bir tavşan olurum ben.”*

Kurt ve tavşanın bir arada ele alındığı bu şiirde zıt anlamlı kelimeler ile oluşturulan ahenk şiire estetik kazandırmıştır. Kurt vahşiliği ile tavşanın ürkekliği şair tarafından karşılaştırılır.

Monguş, “Oğlaklar Uyandı” şiirinde taşlı yamaçlarda, dağın tepesinde gördüğü oğlakların manzarasını gözler önüne serer. Dağın tepesindeki nöbetçiler de oğlaklara bakmaktadır:

*“Sabah erken bir grup oğlaklar
Taşlı yamaçta otluyorlar.*

*Dağın tepesine çıkarak,
Nöbetçi de gözlüyor.”*

Şair, karşıdan karşıya sandalla geçerken gördüğü oğlakları “Hemelep Çoraaş” (uzaklaşmak) şiirinde ele almaktadır:

*“Dizgini yok huysuz sıkılır gibi
Yüreğim rüzgâr gibi gider, tembelliği sezerim
Yüzmeyi bilmez oğlak bu yüzden korkuyorum
Kürek ile dalgalarından ürküyorsun sen”*

Küçük bir keçi yavrusu olan oğlak yüzmeyi bilmediğinden şair de bu durumdan tedirgin olur. Dalgalı bir nehirde kürek çekerken ürkmektedir. Ormanlık yerlerde gezmeyi seven şair, yamaçlarda gördüğü yaban keçilerine şu mısralarda yer vermektedir:

*“Kıyafetimi tamamlayıp kuşanırım
Sedir ormanlık yeri gezerim.
Yamaçlardaki yaban keçileri isterse
Yıldızlara uzanan gönül kaynayır”*

Şair, sedirlerle kaplı ormanlarda gördüğü keçileri şiirinde ele almıştır. Türklerde on iki hayvanlı Türk takviminde yer alan keçi, insanlar tarafından kutsal sayılmış ve saygı görmüştür. “Öşkü” adı ile anılan keçi Monguş’un şiirinde de kutsallaşır:

*“Keçi olup büyülenirim
Atalarım eşyaya yönelir
Nehir yeri yankılanır
Keçi olur etkilenirim”*

Tuva atasözlerinde en fazla kullanılan hayvan adlarından birisi de keçi (öşkü) dir. “Aalçı kiji alıksak, anaylıg öşkü edigen”⁶⁵ (Misafir insana nasıl alışırsa oğlak da keçiye alışır) atasözünde keçinin etkileyiciliği bu şiirdeki anlatıma yakın kullanılmaktadır.

Hayvan temalı şiirleri incelerken ayılar özellikle farklı bir açıdan karşımıza çıkar. Şamanların evinde görülen ve anlatılan ayı putları insanların ayılara tapındıklarının ispatıdır. Monguş’un yazdığı şu mısraları buna örnek gösterebiliriz:

*“ Ayı kolunu put yapar
Hastalara büyü yaparım ”*

Eskiden Tuvalar ayıyı putlaştırmışlar. Bu sebepten "Örşee Hayırakan" (Bağışla Tanrım) Burada kullanılan "Hayırakan" kelimesi hem Tanrı hem de ayı anlamlarına gelmektedir. Tuva insanı ayının adını onu Tanrılaştırarak söylemektedir. Tuva insanı herhangi bir beladan kurtulmak için de hayırakan sözünü söyler⁶⁶

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde adı geçen hayvanlardan biri de öküz olmuştur. “Yamaçların Tepesi” şiirinden alınan şu mısralarda şair öküzün binek hayvanı olmasına değinir:

*“Öküze binip giderim kendim,
Uçak gibi sallanır durur.”*

Öküze binmek ile uçak arasında bir bağlantı kuran şair, bulutların içinden geçip yaptığı uçak yolculuğunu anlatır. Öküzün Tuvalar tarafından taşımada kullanılan bir hayvan olması bu şiirde belirgin derecede vurgulanmıştır. Tuva’da, dağ ruhlarına genelde öküz sunarlar. Hakas ve Altaylar ise at sunarlar. Bunun sebebi, Tuvalarda öküzün, Altaylarda ise atın gündelik yaşamda taşımada kullanılan değerli bir hayvan olmasıdır.⁶⁷ Şair başka bir şiirinde benzer bir durumu anlatmaktadır:

⁶⁵ B.K. Büdüp, Tıva Üleger Domaktar Bolgaş Çeçen Söster, 2010, Kızıl, s.7/1.

⁶⁶ Kenin-Lopsan, ‘Tuvaların Eski Gelenekleri’, s. 460.

⁶⁷ O L. P. Potapov, “Oçerki Narodnogo Bıta Tuvintsev”, Nauka Yay, Moskova, 1969, s. 358-359.

*“Öküze binemedim büyürken
Uçak kullanıverdim.
Doğanın tehditi bulutlardan geçip
Olağanüstü uçuverdim.”*

Tuvalılar için atın önemli bir yeri vardır. Onlara göre at, sahibinin hem arkadaşı hem de yardımcısı konumundadır. O ayrıca sahibine tehlikeleri de haber verebilmektedir.⁶⁸ Şair, toplum tarafından ata verilen kıymeti babasına verdiği değerle benzetmektedir:

*“Atın başını kamçılamak
Baba başına vurur gibi olur.”*

Monguş tarafından şiirlere konu edinilen bir başka hayvan da şu mısralarda ele alınan sincap olmuştur:

*Nasıl yere gittin? art arda
Söğütlük başı teşekkür ederim dedi.
Nasıl kısa düştün? Der
“Sincap” gördüm dedim.”*

Monguş, atalarından gelen gelenekleri yaşatmaya her zaman önem vermiştir. “Kuş Dün” (Kuş Gece) şiirinde atalarının da at bindiğini ele almaktadır:

*“Eski atalardan
İyi gelenekler yayılır gelir
Sabah erken kalkan kişi
Eyerli at biner diyorlar”*

Şair, Tuvalılar tarafından çok değer verilen at ile ilgili atasözlerinden yola çıkarak şiirler yazmaktadır. “Ertine” (Hazine) şiirinde atın önemi atasözlerindeki gibi vurgulanmaktadır:

⁶⁸ T. Budegeçi, "Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü": Türk Kültürü, Ekim 1995, Sayı 390, ss. 636-637.

*“Baba ölür-oğlu geride kalır
At ölür direk geride kalır
Geçmişinin atasözü
Düşünceme girer acıtır.”*

“A’t ölür-baglaaı artar, ada ölür- oğlu artar”, (At ölür bağları artar, ata ölür oğlu artar.)⁶⁹ Baba öldüğünde onun soyunu devam ettirecek olan oğlu geride kalır. Atın ölmesiyle birlikte de onun bağlandığı direk kalır. Çok eskilerden beri insanlar, tarımda, ulaşımında her zaman yardımcısı olan atlara saygı göstermektedir. Atlar Türk insanı için çok kıymetlidir ve vazgeçilmezdir.

Kenin-Lopsan’ın “*A’ttı Algangan Algıjım*” (Atı Yücelten Duam) isimli alkışında atın yüceltildiğini görmekteyiz:

*“Atalarım avcı gider, malcı gider
Atalarım çoğunlukla ata özenir gider
Uzun yolculuklarda konuşur ata biner
Büyük bolluğa girer, konuşur, ata biner”*

Şair, atı yüceltir ve onu yolculuktaki bir arkadaş gibi görür. “*Kijini Eji*”(Kişinin Arkadaşı) şiirinde de atın arkadaş gibi görüldüğü benzer bir durum yer almaktadır:

*“Kişi arkadaşını unutursa
Kaderi kötü olur diyorlar.
Sevdiği atını satarsa
Yaya gider kaderi diyorlar”*

İnsanın arkadaşı ne kadar önemliyse atın arkadaşlığı da insan için öyle olmalı diyen şair, atını satmayı kadersizlik olarak görmektedir. “Merhametli arkadaşını incitme, iyi atını yıpratma” hoşgörü temalı Tuva atasözü ile bu şiirin teması benzerlik göstermektedir. Tuva

⁶⁹ B.K. Būdūp, (2010). Tıva Üleger Domaktar Bolgaş Çeçen Söster, Kızıl, s.13-57.

atasözlerinde en çok kullanılan hayvanlardan biri köpek olarak bilinir. Monguş'un şiirlerinde köpeğin olumsuz bir motif olarak kullanıldığını görmekteyiz:

*“Oğlumu köpek parçalamış hindiye benzer yavrum var
Oflar, puflar gitmem der anneciğim ama gider”*

Köpeğin saldırgan ve ısırğan özelliğini Monguş'un şu mısralarında belirgin olarak görmekteyiz:

*“Küfürü baldırından köpek ısırtıyor
Kuşlar hoşlanır maviden avlanıyor”*

Tuva Türkleri hayvanlara da kutsiyet atfeder ve koyun onlar için sıcak kanlı hayvan olarak bilinmektedir. Koyunun yaşanılan evi ve ev sahiplerini felaketlerden koruduğuna inanılır:

*“Otlatılan koyunlar yerinden çıkar çıkmaz otluyordu
Sevimli sesler yüksek taştan bozkır üzerinde toplanır”*

Kenin-Lopsan bu mısralarda koyunların tepelerden bozkırlara kadar otladığından bahseder. Koyunu genellikle olumlu bir hayvan olarak Tuva atasözlerinde de görmekteyiz. Kurt Türkler için yol gösterici konumundadır. Oğuzların kurt olarak adlandırdığı hayvana diğer Türkler böri ya da börü demektedirler⁷⁰ Kenin-Lopsan'ın “Söz Aağı” (Söz) şiirinde karşımıza çıkan kurt, korkunç bir yolculuğa çıkmak gibi düşünülür:

*“Kara gönül geceye benzer,
Korkunç yolculuk kurda benzer,
Hileli yolculuk kamçıya benzer,
Obur yolculuk çukura benzer.”*

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi. C. II. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1995, s. 117.

Şair, yolculuk ile ilgili tüm benzetmeleri kullanarak, doğada gözlemlediği ve karnını doyurmak için pusu kuran kurdu, korkunç bir yolculukla karşılaştırır. Kurt acıktığında pusu kurar ifadesine Monguş'un "Ünner" (Sesler) şiirinde de rastlamaktayız:

*“Evrenin neşeli gezisi
Sevimli sesler diyorlar
Acıkan kurt pusu kurar
Ormanda rahatsız konuşur”*

Türk kültüründe kurt, köpek ve at en çok anlam yüklenen hayvan adlarıdır. Monguş, yaşadığı coğrafyadaki hayvanları ayrıntılarıyla şiirlerinde anlatmaya çalışmıştır. Şiirlerinde en fazla kullanılan hayvanın “at” olduğunu söyleyebiliriz. Tez çalışmamız kapsamında Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde ele aldığı hayvanları “Balık, deve, geyik, domuz, köstebek, tavşan, oğlak, keçi, ayı, öküz, sincap, at, köpek, koyun, kurt, kartal, çil kuşu, çobanaldatan kuşu” olarak belirledik.

2.8.3. Böcekler

Monguş, doğayı gözlemlemeyi sevdiğinden çevresindeki gözlemlediği böcekleri de önemseyerek şiirlerinde ele almıştır. Şair, hayvan temalı şiirlerinde okurlarında hayvan sevgisini kuvvetli bir şekilde vermek için samimi bir anlatıma yer verir. Doğada önemsiz gördüğümüz bir tırtıl Monguş'un şiirinde karşımıza çıkabilmektedir:

*“Sallanır yaşlı kavak
Açıp çeker tırtıl”*

Yine başka bir şiirinde karın erimesi ve yazın gelmesiyle ortaya çıkan tırtıllardan bahsetmektedir:

*“Tırtıllar yazın olur da
Karı erimiş yerde kar durur”*

Monguş, “*Küstüñ Maadırı*” (Sonbahar Kahramanı) şiirinde yeşil bir çekirgeyi tasvir etmektedir:

*“Donduğunda, çekirge
Donar canlı yeni gibi,
Geniş yeşil titreşerek
Katlaşıp, sağ tarafa eser.”*

Hayvanların en küçüğü ve en çalışkanı sayılan karıncayı anlatan şair, onların beslenmesi için kurtçuk gerektiğini şu mısralarda açıklamıştır:

“ Karıncalar genellikle kurtçuk ile beslenir . ”

Kenin-Lopsan “*Añçı Kımiskayak*” (Avcı Karınca) şiirinde karıncaların avlandıktan sonra yuvalarına döneceğini ifade eder:

*“Ava giden karınca,
Eş aramak için döner.
Kır renkli kurt kayboldu,
Onu sürüklüyor.
Söğütün düşmanı kurttur”*

Şairin bu şiirinde ele alınan kurt, söğüt ağacının düşmanıdır ve ağacın içini kemirmektedir ama kimi zaman da karınca tarafından av olmakta sürüklenmektedir. Çocukluğundan beri doğayı seven ve onu kutsallaştıran Kenin-Lopsan için böcekler bile değer görmüş ve şiirlere konu olmuştur.

2.9. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Bitkiler

Tuvalılara göre, insan toprağa saygılı olmalı ve anlamsız yere onu kazmamalı, kullanmamalıdır. Toprağa karşı saygılı olunmalıdır ve eşelenmemelidir. Her türlü otlar, çiçekler toprağın üzerindedir. Bu canlılara zarar vermemek, bu canlıları kökünden sökmek

için Tuva insanı ucu yukarı kalkık çizmeler giyer.⁷¹ Sürekli doğayla iç içe yaşayan Tuvalılar, yaşadıkları coğrafyada bitkilere her zaman kıymet vermişlerdir. Kenin-Lopsan’a göre Tuvalılar doğadaki ağaçları, bitkileri, otları, çiçekleri kutsal sayıp onlara saygı duymaktadırlar.

Bu çalışmamızda Monguş’un şiirlerinde yer alan bitkileri “ağaçlar, otlar, çiçekler” başlıkları altında inceledik.

2.9.1. Ağaçlar

Türk topluluklarında eskiden beri ağaçlara çeşitli anlamlar yükleyerek kutsallaştırmak yaygın bir inanıştır. Ağaç Türk kültüründe canlılıktır, berekettir. Türk kültüründe ağacın önemli bir kutsiyeti vardır. Fakat her ağaç kutsal değildir. Kutsal olan ağaçlar arasında; kayın, çam, kavak, ardıç ve çınar ağaçları vardır. Altay Türklerinde ise en mühim olanları kayın ve çam ağaçlarıdır.⁷² Kenin-Lopsan’ın tezimizde yer alan şiirlerini incelediğimizde “arga-arıg” (ağaçlık, çalılık yer) “ıyaş” (ağaç) “tayga” (orman) kelimelerine rastladık. “Çoduraa” adıyla anılan kuş kirazı ağacı, beyaz çiçeklidir ve kırmızı renkli ağacı tornacılıkta, kaplamacılıkta ve müzik âletleri yapımında kullanılan bir tür yabani kiraz ağacıdır.⁷³ Şair, “Çoduraanını Salbaktarı” (Kuş Kirazının Salkımları) şiirinde kiraz ağacını ele almaktadır:

*“Bahar olduğunda kuş kirazının salkımlarını,
Ayaklarıyla ezer yaslanır güçleşir
Genç kızın yumuşak ve kara saçlarının yoğunluğu
Yüreğimi ısıtır, yakar”*

⁷¹ Ekrem Arıkoğlu, ‘Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri’, Türk Dünyası Özel Sayısı II, S.16, Temmuz-Ağustos, 1997, ss. 1564–1565.

⁷² Mehmet Emin Bars, “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, International Journal Of Social Science, 27:2014, ss. 382-383.

⁷³ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010, s.719.

Şair, kuş kirazı ağacının salkımlarını ayaklarıyla ezen genç kızı görünce yüreği yanmaktadır. Monguş'un şiirlerinde karşımıza çıkan başka bir ağaç “İzig Hündüs” (Sıcak Gündüz) şiirinde yer alan melez ağacı olmuştur:

*“Suyun üzerindeki melez ağacının dalları
Üzerinde yol alıyorum ben.
Coşkun suyla kızaran ayaklarım
Yıkanır çekmek isterim ben.”*

Melez ağacının dalları üzerinde suda serinleyen şair, melez ağacına başka bir şiirinde kam, şaman bağlantısıyla yer verir:

*“Kurtuluş kam melez ağacı, affet
Zavallı kendim yalvarırım ben
Hasta gitsin, affet!
Zavallı kendim dua ederim ben”*

Şiirde bahsedilen melez ağacı Tuvaca “dıt” kelimesi ile ifade edilen Sibirya melezi⁷⁴ ağacıdır. Kenin-Lopsan, kamı kurtuluş olarak gördüğünü bu şiirde açıkça ifade eder. Tuvalarda kamların birtakım görevleri vardır. Tuva kamlarının halk hekimliği yaparken bitkilerden ilaçlar hazırladığı ve hasta insanlara tedavi uyguladığı bilinmektedir. Tuva Türklerinde “kutsal” olarak nitelenen bu ağaç, aynı zamanda halk hekimliği (ulusçu emneeşkin) uygulamalarında karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵

Kenin-Lopsan, “Tıva Çançıl” kitabında melez ağacının sağlık için kullanıldığını belirtir. Şaman ve melez ağacı arasındaki ilişkiyi şu dörtlükte de görmekteyiz:

*“Hasta şamandan kaynaklanır
Orman iye öfkelenir*

⁷⁴ Boyu 40 metreye kadar ulaşabilen, gövdesi düz, kalın, kabuğu kahverengi, iğne yapraklı bir ağaçtır.

(S.Serenot, Tıva ulusçu emneeşkin, Kızıl: Tıvanın Yu.Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri, 2009, s. 68.)

⁷⁵ Yasemin Başpınar, Tuva Türkçesinde Lamaizm Ve Şamanizm’e Ait Söz Varlığı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, 2019, s .85.

*Kutsal şaman melez ağacı keser
Eğri kollu olur.”*

Şamanizme göre şaman olan kişi hastaları iyileştirmek için kutsal ağaçlardan yararlanır. Şaman, melez ağacını kesince ormanın iyisi öfkelenir. Kamlık (Şamanizm) ve Lamaizm⁷⁶ gibi inançların halkın gündelik yaşamında etkili olduğunu ve Monguş’un bunları şiirlerinde ele aldığını görmekteyiz. Monguş’un halk kültürüne verdiği önem her zaman belirgin olmuştur. Halkı önemseyen şair şu mısralarda bunu ortaya koymaktadır:

*“Ağır ağır düşünerek,
Halkın şarkısını söylüyorum ben
Gururla çıkmış doğru köknarın
Kozalağı olmak istiyorum ben.”*

Kenin-Lopsan “Çonnun Irtı” (Halkın Şarkısı) şiirinde doğanın insan üzerinde manevi etkisiyle köknar⁷⁷ ağacının kozalağı olmak istemektedir.

*“Dağlık yerlerin çocuklarının yürekleri cesur
Tayga ormanına çam fıstıklarına yolculuktayız biz
Semiz dağ servisi ortasına kadar çıkıverdim
Sana tutup ormanlık dağın geçidini seçerim
Yiyecek olgunlaşıyor kahverengi çam fıstığı şeklinde
Yere götür dökelim, durduralım
Kederlenen sedirin başı sallanıyor”*

⁷⁶ 18. yy. Tuva’nın resmi dini Lamaizm olmuş, bu duruma başta Şamanlar dirense de sonrasında ikisinin arasındaki ilişkiler barış içinde olur ve birbirleri içinde erimelerine sebep olmuştur. (Fridman, E. J. N. (2002). “Tuva Şamanizmi”, çev. Müfit Balabanlılar. Türkler Ansiklopedisi, C. 20, Ankara. s.182.)

⁷⁷ Çamgillerden, yüksek bölgelerde yetişen, iğne yaprakları kısa, yassı olan, reçineli ve kozalaklı bir orman ağacıdır. (Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumu, TDK, Ankara, 2005, s.1229.)

Monguş, tayga ormanında çam ağaçlarının arasında yolculuk yaparken dağ servisi ve sedir ağacını gözlemlemiştir. Sedir, çok eski zamanlara dayanan geçmişiyle birçok fayda sağlayan bir ağaçtır. Şair, bu mısralarda sedir ağacını kişileştirmektedir. Orman ve dağlarla çevrili olan Tuva’da taygaların bitki örtüsü de genellikle kozalaklı ağaç türleridir. Sibiry’a; ladin, göknar, melez ve çamlardan meydana gelen iğne yapraklı ormanlara “tayga” adı verilir.⁷⁸ Taygalar çam fıstıklarını bünyesinde barındırmaktadır. Şairin taygalarda gördüğü kozalaklar “*Hadı Çoçagayı*” (Çam Kozalakları) şiirinde ayrıntılı olarak görülmektedir:

*“Çamların kozalaklarını
Çuvala doldurup toplarım.
Nasıl toprağa ekilir söyleyin
Merakla sorarım ben.*

*Eski Tuva toprağının
İlacı bol kozalağın
Uzak yere doğru
O zaman derince düşünürüm”*

Monguş, Tuva topraklarında çok kıymetli olan çam kozalaklarının ekilişini merak etmektedir. Kozalakların ilaç niyetine de kullanıldığını bu mısralarda ele almıştır. Genellikle taygalarda karşımıza çıkan çam ağaçlarını görünce düşüncelere dalan şairin, taygalar ile ilgili izlenimlerini aşağıdaki mısralarda açıkça görmekteyiz:

*“Tayga yerde ak buğday ucuz kalır
Tayga yerde çavdar olgunlaşmaz
Tayga yerde arpa buğday ürünü olur
Tayga yerde arpa buğday kaan gibi geçer”*

⁷⁸ Sedat Veyis Örnek, Etnoloji Sözlüğü, Ankara üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s .222.

Sade bir dille yazılan bu mısralarda tayga ve buğday kelimelerinin tekrar edilmesi şiirde ahengi sağlamaktadır. Ormanlık tepelerde yetişen arpa ve buğdayın çok kıymetli olduğu bu şiirde özellikle vurgulanmaktadır. Tuva halkı ardıç ağacının insanları hastalıklardan koruduğuna inanır. Monguş'un şiirinde "artış" adıyla ele alınan ardıç ağacı yer almaktadır:

*"Ardıç diler inanırım kışa
Hayırlıyım iyilik yaparım
Suyundan katarım buğdaylara
Su olur yağış gibi inerim"*

Ardıç ağacı yüksek yerlerde yetişen kıymetli bir ağaçtır. Monguş, dağlık Tuva bölgesindeki sedir ağacını şu dörtlükte tasvir etmektedir:

*"Eğlenecek şey söylenti
Kar fırtınası sıçrar götürüverir
Parlak yeşil sedir ağacı
Sallanır doğaldır"*

Şair, kar fırtınasında sallanan yeşil sedir ağacından bahseder. Kenin-Lopsan, yamaçlarda gördüğü servi ağaçlarını anlatırken hissettiği duygularını "Eğri Servi Ağacı" şiirinde şöyle ifade etmektedir:

*"Ateş kütükleri ormana yemişler verir
Esas servi ağacı, serviye balyaya basar
Gece servi ağacı dağın yamacını görünce
Uyanır, düşünür gözyaşı döker*

*Kavgacı çocuklar balta ile kesti servi ağacını
Tekrar kozalak çıkmaz yemiş oldu
Avcı uçağı bedduası, kayık gibi
Kıyı yerde toplandığında bağırdı"*

Ormanlık bölgedeki servi ağaçları gece olduğunda sanki göz yaşı döker gibidir. Tuva geleneklerinde dağ servisini kesmek yasaktır. Şair, ikinci dörtlükte balta ile kesilen servi ağacının bir daha kozalak veremeyeceğini, verimini kaybettiğini ifade etmektedir. Tuva Türkleri, dağların, ırmakların, ağaçların ve bütün dünyanın canlı olduğuna ve insanlar gibi ruhları bulunduğuna inanmaktadır.⁷⁹ Monguş, Tuva yurdunun tepelerindeki bitki örtüsünü ve servi ağaçlarını “Sarı Yaprak” şiirinde akıcı bir dille ele almaktadır:

*“Tuva yurdunun nehirlerine, dağlarına
Canımla birlikte kader, alınyazım beni
Genç servi ağacı tepe yere çivilenir korkar
Korkudan siner, uyuyan yüreğim sallanır”*

Şair, Tuva yurdunun kaderi olduğuna inanır. Tepelerde yer alan servi ağaçlarını kişiselleştirerek yüksekten korktuğu için sallandığını söyler. Şairin dikkatini çeken ağaç türlerinden biri de kavak ağacıdır. “Şarlan” adı verilen kavak ağacı “Sarıg Bürü” (Sarı Yaprak) şiirinde betimlenmektedir:

*“Titrek kavakta sarı yaprak sallanır
Gönlüm eser, acele eder
Sevimli güzel küçük kardeşim
Genç, güçlü yeşil baharı özledim”*

Şair, bu şiirde sonbahar mevsimindeki izlenimlerini yansıtır. Kavak ağacının sonbaharda sararmasına ve yapraksız kalmasına üzülmür. İlkbaharı özlediğini samimi olarak ifade eder.

⁷⁹ Kenin-Lopsan, “Tuvaların Eski Gelenekleri”, s. 295.

Kenin-Lopsan, şiirlerinde Tuva topraklarının bitki örtüsünü anlatmayı bir görev olarak görmüştür. Memleketinin geleneklerine ve kültürüne bağlı olan Lopsan, doğaya karşı olan sevgisini şiirlerinde açıkça ortaya koymaktadır.

2.9.2. Otlar

Tuvalılar, yaşadıkları coğrafyada doğaya kutsal olarak yaklaşırlar ve saygı duyarlar. Bu bir gelenek olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Toprağın üzerinde yetişen otun bir ruhu vardır. Tuva geleneklerinde yetişen otun ya da bitkinin kuruması ruhunun yok olması anlamındadır.

Tuva Türklerinde bolluk ve bereket timsali olan ot (sigen) ile ilgili bir toy, şenlik bulunmaktadır: Ot şenliği, Taygada yaşayan Tuvalar otu keserek hemen demet hâline getirir. Demet hâline getirilen ot, melez ağacının dalına asılır. İlk görülen otlu yerde ateş yakılır. Yüz ila iki yüz demet ot toplandıktan sonra şenlik yapılır.⁸⁰ Kenin-Lopsan, Tuva halk hekimliğinde kullanılan bazı bitkilerin ilaç olarak kullanıldığını ve bu ilaçların da genellikle otlardan yapıldığını dile getirmektedir. Şair, memleketindeki soğuk iklimin etkisiyle yaşanan kar fırtınasını ve kulübesinde gördüklerini şu dörtlükte dile getirmektedir:

*“Kulübeyi açtım
Geceleyin kar fırtınası
Kara kara çalılıklar
Gecelerdir kuş kanatlarını çırpıverdi”*

Kenin-Lopsan, “Çaat” (Liken⁸¹) isimli şiirinde otların, likenlerin bulunduğu bir kır manzarası resmeder:

*“Sulu alan taranır ekili alanda,
Suya batan paslı liken-*

⁸⁰ M. B. Kenin-Lopsan, Tuvaların Gelenekleri, (akt. İlker Tosun) Bengü Yayınları, Ankara, 2019, s.171-172.

⁸¹ Liken: Tabiatıta, bazı kayaların, ağaç gövde ve dallarının üzerinde yosunlara benzeyen köksüz, gövdesiz ve yapraksız bitkiler görülür. (K. Karamanoğlu, Türkiye'nin Önemli Liken Türleri, 1971.)

Sıcak otlu kırdan telaşlanır

Ren geyiği ilaç yiyecek.

Kalın, yaşlı ren geyiği

Kırlara koşmak-göklere yükselmek.

Yukarıdan likenler aşağı düşer,

Zamanında otlar semiz olur”

Şair, taze otların içinde likenlerin bulunmayacağını söyler. Ren geyiği otları gördüğünde heyecanlanmaktadır. Sıcak günlerde nehir kenarındaki otları gören şair, hissettiklerini “Ezilgen Kokpam” (Eriyen Patika) şiirinde aktarmaktadır:

“İzini izler seni arar bağıdır patikam

Sıcak günler çarpınca eritir

Otlar nehir gölge olunca yürürsün

Yatağın için su diler, bulurum”

Şair, sade bir dille ifade ettiği mısralarda otların gölgesinde yürüdüğünden ve nehrin akmasını beklediğinden bahsetmektedir. Çevresindeki ot tarlasını betimlerken doğaya olan sevgisini yansıtmaktadır.

Tuva sözlü kültürünün gelişmiş türlerinden biri olan alkış⁸² örneğini Monguş’un “Arbaynı Algangan Algijum” (Arpayı Yücelten Duam) şiirinde görmekteyiz:

“Tayga⁸³ yerde buğday ucuz kalır

Tayga yerde çavdar olgunlaşmaz

Tayga yerde arpa buğday ürünü olur

Tayga yerde arpa buğday kaan olarak geçsin.”

⁸² İyi dilekte bulunmak ve hayır dua etmek için kullanılan şiir biçiminde sözlerdir.(D. A Monguş, “Tolkoviy Slovar”Tuvinskogo Yazıkı, C1, Novosibirsk: Nauka, 2003, s.111.)

⁸³ Ormanlı dağ (Ekrem Arıkoğlu, Klara Kuular, Tuva Türkçesi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2003.)

Şamanizmin doğaya olan inancı bu şiirde ortaya çıkar. Monguş, Tuva bölgesinde özellikle taygalarda görülen ve “arbay” (arpa), “kızıl-tas” (buğday), “ak-taraa” (buğday), “Kök-taraa” (çavdar) olarak adlandırılan ot çeşitlerini bir arada kullanarak şiirde bütünlük sağlamıştır. Şairin Tuva geleneklerine bağlı kalarak yazdığı bu alkış arpayı kutsamak amaçlıdır. Bu şiirde arpa ve buğdayın çok kıymetli olduğu vurgulanmaktadır.

Kenin-Lopsan, her zaman toprağa karşı saygılı olan Tuvalıların geleneklerini, gençlere öğretmeyi amaç edinmiştir. Yazmış olduğu şiirler Tuva halkının doğaya verdiği kıymeti yansıtmaktadır.

2.9.3 Çiçekler

Tuva geleneklerinde çiçekleri koparmak hoş karşılanmaz. İnsan ile toprak arasındaki bağın etkisiyle toprak üzerindeki bitki, ot ve çiçek hep korunmuştur. Kenin-Lopsan çevresindeki çiçekleri gözlemlemiş ve bunları şiirlerinde ele almıştır:

*“Dağlar ilk donar bulutsuz
Çıplak toprak alan sertleşir çiçeksiz”*

Dağ, bulut, toprak, çiçek kelimelerini kullanarak doğayla bağlantı kuran şair çiçeğin toprak için önemine değinmektedir. Monguş, şu mısralarda çiçek ve doğa arasında benzetmeler yapmaktadır:

*“Sarı çiçeğin yumuşak yaprakları
İlkbaharın rüzgârı okşaması olsun!
Çadaganın⁸⁴ tonlu sesli tellerine
Parmakların dokunsun!”*

⁸⁴ Tuva müzik aleti (Vildan Koçoğlu Gündoğdu, Günümüz Tuva Türkçesi, Doktora Tezi, İzmir, 2012, s.832.)

Çadaganın tonlu sesinden etkilenen şair, sarı çiçeğin yumuşak yapraklarını vurgulamaktadır. Şairin kardelen için yazdığı “*Hek-Davanın Algangan Algıjım*” (Kardeleni Alkışlayan Duam)⁸⁵ şairin bir çiçeğe ne derecede değer verdiğinin göstergesi niteliğindedir:

*“Kardelen, erken açan güzelsin
Kardelen, ansızın açıliver
Kardelen, bütün çiçeklere değer ver
Kardelen, güneş geldiğinde saklanıver”*

Şairin güzelliği ile dikkatini çeken kardelen, soğuğa dayanıklı beyaz renkli bir çiçektir. Kardelen, en zor şartlarda çiçek açtığından dolayı umudu temsil eder. Doğada bulunan her şeyin canlı olduğuna inanan şamanlar, doğadaki bitkiler için her zaman alkışlar söylemişlerdir.

2.10. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Madenler

Toplumların uygarlaşmasında önemli etkenlerden biri de sahip oldukları madenleri işleyip onlardan gündelik hayatlarında yararlanmalarıdır. Diğer pek çok toplumdan önce Türklerin demir, bakır gibi madenleri işledikleri ve bu alanda ileri bir medeniyet oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum Tuva halkı için de söz konusudur.

Tuva’nın geçim kaynaklarında maden işletmeciliği önemli yer tutar. Tuva yeraltı zenginlikleri yönünden önemli bir ülkedir. Tuva’nın kömür, demir, cıva, altın, asbest, kobalt, nikel, bakır, çinko, kurşun, taşkömürü, madeni tuz rezervi açısından oldukça zengin olduğu bilinmektedir.⁸⁶ Tuva’nın maden yataklarının gereği gibi işletilmemesi sebebiyle Tuva halkının geçimini sağlamaya yetmemektedir. 1940-1950’li yıllarda Tuva topraklarında bolca

⁸⁵ M. Kenin-Lopsan, Tuva Hamnarnıñ Algıştarı (Kızıl, 1995) adlı kitapta alkışları bir araya getirmiştir.

⁸⁶ Tuva Madenleri (<https://www.turansam.org/makale.php?id=10229>) (02.03.2023)

bulunan taş kömürü, kobalt, demir, asbest, altın yatakları verimsiz de olsa işletilmeye başlanmıştır.⁸⁷

Kenin-Lopsan'ın şiirinde az sayıda da olsa maden isimleri geçmektedir. Şairin şiirlerinde yer alan maden isimleri genel olarak kömür, petrol, bakır, gümüş şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.10.1. Kömür ve Petrol

Tuva Cumhuriyetinde Kaa-Hem şehrinde kömür çıkartılmakta ve kömür madeni işletilmektedir. Kömür sanayide de önemli bir yer tutmaktadır. Kenin-Lopsan, “Dekabristin⁸⁸ Çulazı” (Dekabrist'in Kandili) adlı şiirinde Tuva'nın yeraltı kaynaklarından olan kömürden bahsetmektedir:

*“Eskiden seni uçuruma sürmek
Tek kandil ateşi tutuşur durur
Kömür taşı balta ile kazarsın
Göğsü dolu öfke ateşi ısınır
Yurtta kalan maden ocağını fırtına sallar
Kandile nahoş koku dağılır, bulunur
Onu sergileyen oda korkunç kutsal ışık
Onu gören, adını özler selamlar”*

Kömürün balta ile kazıldığında çıkardığı ateş sanki bir öfkenin ateşi gibidir. Birinci dörtlükteki “ateş” , ikinci dörtlükte dikkati çeken “kandil” sembolü Tuvalıların sonbaharda

⁸⁷ İbrahim Sarı, Türk Alemleri, Nokta ekitap, 2018, s.247.

⁸⁸ Dekabrist İsyanı (Aralıkçılar İsyanı) Çarlık Rusyası'nda, I. Aleksandr 'ın ani ölümünün ardından 26 Aralık 1825 tarihinde St. Petersburg'daki Senato Meydanı'nda çıkan bir ayaklanmadır. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Aralıkçılar_İsyanı_\(25.12.2023\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Aralıkçılar_İsyanı_(25.12.2023))

yapılan “Ateşi Kutsama Ayinini” (Ot Dagırı)⁸⁹ hatırlatır. Tuvalılar bu ayini her yıl yapmakta, yapılmadığında hayatlarında felaketlerin olacağına inanmaktadırlar.

Monguş’un “İрім Bolgan Başkiriya” (Şarkım Olmuş Başkurdistan) şiirinde olarak adlandırılan petrolün zor şartlarda çıkarıldığı ifade edilmektedir:

*“Kara suyu- petrolü kan alır
Olağanüstü zengin Başkurdistan-eski yurt.
Cömert, kıızımlı muhteşem yurt,
Eskiden şarkımla şöhrat olmuş yurt.”*

Başkurdistan’da Rusya Federasyonu’nun en büyük petrol rafineleri mevcuttur.⁹⁰ Şair, petrolden kazanılan parayla zenginleşen ve şöhrat sahibi olan yurdu muhteşem olarak değerlendirmektedir.

2.10.2. Bakır

Eşya yapımında ve daha birçok alanda kullanılan bakır, işlenmesi kolay olan bir madendir. Monguş’un “Hat” (Rüzgâr) şiirinde bakır ve çay ilişkilendirilmiştir:

*“Karanlık muhteşem yılların yarısı geçti
Tekrar ve doğan yerin etrafını dolaştım geldim
Ocaklara bakır kazan çayı koydum
Oflayan rüzgârı taşıyan ile görüştim”*

Şairin üslubundaki doğal söyleyiş pek çok şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Ocakta kaynayan bakır kazan Tuva insanının gündelik yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Tuva geleneklerinde ocak yakılmışsa mutlaka çay pişirilir ve gelen kişiye ikram edilir.

⁸⁹ Kenin-Lopsan, Magiya Tuvinskih Şamanov, s. 40.

⁹⁰ S.Aynural; A.Kesici, Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliği, Journal of Social Policy Conferences, 2010, Sayı. 49, s.632.

2.10.3. Gümüş

Kenin-Lopsan'ın yaşadığı topraklarda gümüş en önemli maden çeşidi olmuştur. Kurgan kazılarında⁹¹ elde edilen izler, Altay Dağlarında gümüşün işlendiğinin göstergesidir. “Möñgün-Tayganı⁹² Algangan Algıjım” (Möngün-Tayganı Yücelten Duam) adlı şiirinde Möngün Taygaya seslenmektedir:

*“Sabah erken ilk Möngün-Taygamı görüyorum
Taygaların gümüş saçlı kağanısın
Dağlık yerin oğlu bu yüzden böyle oluyorum
Taygam sana inanayım diye dua ettim.*

*Möngün-Taygam gümüş olup eski bir geçitsin.
Möngün-Taygam yıldızlara yükselip dursun.
Möngün-Taygam kutsal dağ olur ünlenirsin
Möngün-Taygam benzeyenlere dualardasın”*

Tuvalar, kutsal dağa, çeşitli isteklerinin gerçekleşmesi için dua ederler.⁹³ Tuva inanç sisteminde dağlar kutsal olarak kabul edilir”. Dağlık Tuva bölgesinde yaşayan Monguş da Möngün-Tayga'ya dualar etmektedir. Şair, “gümüş saçlı kağan” benzetmesi yaparak gümüş madeni ile kaplı, yıldızlara kadar yükselen ve Tuvaların kutsal dağı olarak bilinen Möngün Taygayı sahiplenmiştir.

Bu sahiplenmenin ve kutsallığın paralelinde şair bu mısralarda özellikle gümüş madenine vurgu yapmıştır. Tuva topraklarında eski zamanlardan beri madencilik yaygındır.

⁹¹ Taş ve topraktan yapılan höyük şeklinde bir mezar yapısı

⁹² Doğu Sibirya'nın en yüksek noktası

⁹³ Kenin-Lopsan, Algışı Tuvinskih Şamanov. Tıva Hamnarnıñ Algıştarı, Kızıl, 1995, s. 6–7.

2.11. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirinde Sayılar ve Renkler

2.11.1. En Çok Kullanılan Sayılar

Bu tezin örneklemini oluşturan “Meen Çüreem” (Benim Yüreğim) adlı eserden yapılan taramalarda kullanımı en fazla olan sayının “yedi” olduğu tespit edilmiştir. Bu sayı eserde 4 kez kullanılmıştır. İkinci sırayı “iki” sayısı takip etmektedir ve bu sayı 3 kez kullanılmıştır. Bunların yanı sıra “altmış”, “bir” ve “yüz” sayıları ile 1 kez karşılaşmıştır.

Sayılar sözlü kültürde farklı anlamlar yüklendiği bilinmektedir. Türk dünyasında kültürel sembol olarak kabul edilen yedi sayısı “çedi” Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde yedi metre “çedi metr”, yedi yıl “çedi çıl”, yedi kam “çedi ham”, yedi şaman tefi “çedi düngür” kullanımlarında görülmektedir:

*“Yedi yılın hindilerini anlatacak
Yerler gezip kazancı av hayvanıdır”*

Monguş’un şiirlerinde en çok kullandığı sayılardan biri olan iki “iyi” sayısı 3 defa kullanılmıştır: “iyi tayga” iki tayga, “iyi baji” iki tepe, “iyi kiji” iki kişi . İki sayısının kullanımını şu örneklerde görmekteyiz:

*“İki kişi uzak başka yurtlarda
İki kişi karşılaşır çay içer diyorlar”*

2.11.2. En Az Kullanılan Sayılar

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde altmış sayısı “aldan” sadece “aldan har” (altmış yaş) ifadesinde karşımıza çıkmaktadır. Tuvaca yüz “çüs” sayısı yüzlerce yıllar “çüs-çüs çıldar” kullanımında görülmektedir:

“Görünüp kaybolup yüzlerce yıllar geçmiş de ol”

Şiirlerinde bazı sayıları çok az kullanan Monguş, “bir” sayısına değinmez ama onun yerine “çaᅇgıs” (bir) kelimesini “çaᅇgıs borbak” (bir yuvarlak), “çaᅇgıs çulaᅇ odun” (bir kandil ateşi) ifadelerinde kullanır. Aynı zamanda “çaᅇgıs” kelimesine sayısal ifadelerin olmadığı “bir, tek” anlamında “çaᅇgıs ogul” (tek bir oᅇul) kelime grubunda rastlamaktayız. “Tek” karşıtı olan “çift” kelimesi “ejeş” çift kuşlar “ejeş kuştar” kullanımında görölmektedir.

Yukarıdaki örneklerden de göröldüğü gibi çok fazla sayısal ifadeler kullanmayan Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde yer alan bu ifadelerin kullanım oranları aşağıdaki tabloda belirtilmektedir:

Tablo 1. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirlerinde Sayıların Kullanım Tablosu

Sayılar (Tuvaca)	Sayılar (Türkçe)	Sayıların Kullanım Sayısı	Sayılar ve Yüzdeleri
Çedi	Yedi	4	% 4
İyi	İki	3	% 3
Çaᅇgıs	Bir	2	% 2
Aldan	Altmış	1	% 1
Ejeş	Çift	1	% 1
Çüs	Yüz	1	% 1

2.11.3. En Çok Kullanılan Renkler

Kenin-Lopsan’ın incelediğimiz şiirlerinde kullanım sıklığı en fazla olan renk 24 kere kullanılmış “kara” sözcüğüdür. İkinci sırayı “kıızıᅇ” (kırmızı) sözcüğü 15 defa kullanım sıklığı ile takip eder. Beyaz, sarı, yeşil pek çok kez kullanılan renklerdir. Bunların yanı sıra

gri, kır, kahverengi, mavi karşılaşılan renk adlarıdır. Tuva Türkçesinde renklerin temel isimleri şunlardır: ak “beyaz”, kızıl “kızıl, kırmızı”, sarı “sarı”, nogaan “yeşil”, hüreñ , “kahverengi”, kök “mavi”, kara “siyah”, bora “gri, boz.”⁹⁴

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde “kara” rengi belirgin olarak ön planda yer alır. “Kara” rengi ile oluşturulan kelime grupları şunlardır: “*kara-haaktar*”(kara-söğütler), “*kara sug*” (kara su), “*kara sagış*”(kara gönül), “*kara torga*” (kara ağaçkakan), “*kara çaaşkan*” (kara uysal), “*kara huragan*”(kara kuzu), “*kara bajım*” (Kara tepem), “*kara çangıs*” (kara yalnız), “*kara çaştan*” (kara kıvılcım), “*kara çerni*” (kara yeri), “*kara halap*” (kara bela), “*kara kuyje*” (kara kuyu), “*kara düne*” (kara gece), “*kara bulut*” (kara bulut kavramı 5 tane şiirde kullanılmış)

Kara renginin kullanımına örnek olarak şu mısraları verebiliriz:

*“Kara tepem kar yığını olur
Uzun yıllar yanıp söner kötüleşir.”
“Kara gönül geceye benzer.”*

Monguş’un şiirlerinde en çok kullanılan ikinci renk olarak görülen “kızıl” renginin bulunduğu kelime grupları: “*kızıl el*” (kızıl uçurum), “*kızıl çañnik*” (kızıl yıldırım), “*kızıl herel*” (kızıl ışık), “*kızıl elge*”(kızıl ele), “*kızıl şuru*”(kızıl boncuk), “*kızıl höreeñ*” (kızıl insan), “*kızıl çalaman*”(kızıl bez), “*kızıl şerig*” (kızıl asker), “*kızıl tuktu*” (kızıl bayraklı), “*kızıl çalbuş*” (kızıl alev), “*kızıl-daş*” (kızıl-taş), “*kızıl- dustaan*” (kızıl-tuzdan)

Kızıl rengi şu mısralarda ele alınmaktadır:

*“Kutsal kızıl bezi
Kutsal yelene işaretledim.”
“Kızıl alev gökyüzüne kadar artar durur.”*

⁹⁴ Ekrem Arıkoğlu, Tuva Türkçesi, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, 2007, s.1186.

Şair, şiirlerinde “kıızıl” rengini ifade ederken ikinci bir kullanımı olan “kışkıl” kelimesini kullanmaktadır: “*kışkıl hölge*” (kıızıl binek), “*kışkıl öşkü*” (kıızıl keçi).

“Ak” (beyaz) rengine de değinen Monguş’un şiirlerinde beyazın pekiştirildiği “akkır” (bembeyaz) rengine şu örneklerde rastlamaktayız: “*akkır börgün*” (bembeyaz şapkan), “*akkır dişter*” (bembeyaz dişler).

Beyaz rengine yakın anlamda kullanılan “buurul” (ak, ağarmış, kır renk) kelimesi tezimizdeki şiirlerde karşımıza çıkmaktadır: “*buurul kırgan kışkı*” (kır renkli yaşlı kış), “*buurul kıştın*” (kır renkli kışın) “*buurul kıldır*” (kır renkli yaptırmış) “*buurul dükter*” (kır renkli saçlar) “*ajay-buurul tañdı*” (açık kır renkli yüksek dağ)

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde temel renklerden biri olan “sarığ” (sarı) rengi şu kullanımlarda yer almaktadır: “*sarığ çeçek*” (sarı çiçek), “*sarığ suglar*” (sarı sular), “*sarığ sug*” (sarı su), “*sarığ бүрү*” (sarı yaprak). Sararmak anlamında kullanılan “sargar” kavramı “*sargarıp turur*”(sararıp durur) , “*sargıy berze*” (sararınca) kelime gruplarında karşımıza çıkmaktadır.

Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde dikkat çeken renklerden biri olan “nogaan” yeşil “*nogaan бүрүлер*” (yeşil yapraklar), “*nogaan çazın*” (yeşil bahar), “*nogaan madagar*” (yeşil ağaç fidanı), “*nogaan turda*” (yeşil dursa) örneklerinde görülmektedir.

2.11.4. En Az Kullanılan Renkler

Kenin-Lopsan, şiirlerinde bazı renklere çok az yer vermektedir. “Bora” (gri,boz) rengi sadece “*bora bömbük*”(gri top) kullanımında yer almaktadır. Monguş’un şiirlerinde ele aldığı renklerden biri de “hüreñ” (kahverengi) rengidir. Sadece “*hüreñ tooruk*” (kahverengi çam fıstığı) örneğinde bu rengin kullanımı yer alır.

Kullanımı az olan “kır renk” (öle) “*öle kurt*” (Kır renkli kurt) betimlemesinde ele alınır. Monguş’un “mavi” (kök) rengini sadece “*dendii kök deer*” (şiddetli mavi gökyüzü) mısrasında görmekteyiz.

Tuva Türkçesinde renklerin koyu ya da açık olmaları için kelime başlarına “ak” getirilmektedir. “Ak-kök” açık mavi rengi ifade etmektedir.⁹⁵ Monguş’un şiirlerinde “*ak-kök baştıg şülükçü*” (açık mavi saçlı şair), “*ak-kök deer*” (açık-mavi gök) ifadelerinde buna örnek kullanım yer almaktadır.

Son olarak ise Kenin-Lopsan’ın şiirlerinde kullandığı renklerin net değerlerini belirtmek için kullanım oranları ile birlikte aşağıdaki tablo oluşturulmuştur:

Tablo 2. Monguş Kenin-Lopsan’ın Şiirlerinde Renklerin Kullanım Tablosu

Renkler (Tuvaca)	Renkler (Türkçe)	Renklerin Kullanım Sayısı	Renkler ve Yüzdeleri
Kara	Kara,siyah	20	% 34
Kızıl	Kızıl,kırmızı	13	% 22
Sarıg	Sarı	6	% 9
Buurul	Ağarmış	5	% 8
Nogaan	Yeşil	4	% 7
Akkır	Ak,kırlaşmış	2	% 3
Kıskıl	Kızıl	2	% 3
Ak-kök	Açık mavi	1	% 3
Hüreŋ	Kahverengi	1	% 2
Öle	Kır	1	% 2
Kök	Mavi	1	% 2
Bora	Gri,boz	2	% 2

⁹⁵ Ekrem Arıkoğlu; Klara Kuular, Tuva Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 2003, s.3.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

3.1. TRANSKRİBE EDİLMİŞ TUVA TÜRKÇESİ ŞİİRLER

“ DÖRT ODURUG ŞÜLÜKTER ”

“MEED BEDİİM” *

*Kejeeliktey sayan kırın ünüp keldim
Hereldengen şolban deerde bedik boldu.
Andıg-daa bol, sıldıstardan bedik sıldıs.
Ada-çurtka ınakşılım- bediim ol-dur.*

“MEED SÖZÜM” **

*Sögleen sözüm
Çonnun çüreen kıpsıp turar ottug bolza,
Çoruum çogaan,
Çöniüksüveyn, şülükçü boop çurttanım ol.*

“BÖMBÜKTEEN TALDAR” ***

*Kara-haaktar bora bömbük
Kavındılap oktaştılar.
Küdiyüpkeş, kedep kördüm,
Küşküldeyder çemnep turlar.*

* 1. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Meen Bediim”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.7.

** 2. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Meen Sözüm”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.7.

*** 3. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Bömbükteen Taldar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.8.

“HORULAAŞ” *

*Çana bergen saylıktarnı
Saktıp çoktaaş, möörep turgaş,
Horulaaş ünü çinjeleen boor,
Hovar suglug apargan boor.*

“IRAY BERDİD” **

*Çoruy bardıñ. Anaa-la hey ıglaaş çoor men.
Şoluk setkip, seni baktear höjnüm-daa çok.
Dujup kelze, holuñ, tudup çoruur deen men
Duşpazımza, ında-haaya saktır deen men*

“ÇAĞNIK SOONDA” ***

*Diñmi soksaan. Çaaşkın ertken.
Düley-hökpeş çemney berdi.
Çağnik oynaan dıttıñ tiinden
Çaştar sıstıp turar boldu.*

“HİLİS ERTKEN ÇALII NAZIN” ****

*Çalı çorda, ınakşıldıñ
Çaştançızı şonmaan çürek
Kırıp kelgeş, devidey beer.
Kıpkan otka çılıkpas boor.*

* 4. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Horulaaş”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.9.

** 5. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Iray Berdın”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.9.

*** 6. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çağnik Soonda”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.10.

**** 7. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Hilis Ertken Çalı Nazın”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.10.

“ÇODURAANIÐ SALBAKTARI” *

*Çoduraanığın salbaktarı çastıp turda,
Ezengiden teptiner şaam kelgen boor oñ.
Çoon çastığ çalı kısıñ hoyug karaa
E’dim-çüreem iziñnedir şongan boor oñ.*

“KARA BULUT” **

*Kara bulut daglar bajın
Karañgılay duglap bolur.
Kara bulut dagnıñ bodun
Kajanda-daa tura tırtpas.*

“AA” ***

*Erik çerde koja tur bis.
Ekizin aar! Delgemin aar!
Seriin marttıñ kırhañ soogu
Senden, menden oylap desti.*

“AYAK ŞAY” ****

*Çuglug kuş deg çuguruktu munuptarga,
Çuldu-çurek sergedip keer mañnıg çüve.
Ajıl kılgaş, mogap-şılap, suksaan kijee
Ayak şay-la küştü kiirer suksun çüve.*

* 8. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çoduraanığın Salbaktarı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.11.

** 9. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kara Bulut”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.11.

*** 10. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Aa”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.12.

**** 11. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ayak Şay”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.12.

“ÇEDİ HAAN” *

*Düne kada kurug ornum kergen tañnıl
Duvureve. Kombaynernu dileve-daa.
Dañnı atısı taraa kezıp turganımnı
Talığırda Çedi-Haan-daa körgen çuve.*

“ADIM SÖS” **

*Arat çonum adap bergen adım-Sös-tur.
Aştavas men. Mogavas men. Hatçıygaş boop
Çurttar ergees, dıñnaanımnı kijilerge
Çugaalaarım- kılıp şıdaar ajılım ol.*

“ERTENGİ ŞOLBAN” ***

*Erte turgaş, deerje kördüm.
Saarzık şolban körüp kagdım.
Ergim eşten çarılbaayn dep
Sagıjımga bodal kirdi.*

“İZİĞ HÜNDÜS” ****

*Sugnu kejir uşkan uşkan dıtka
Sandaylanıp oruksaar men.
Şapkın sugga kızıl budum
Çundur kaksıp alıksaar men.*

* 12. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çedi Haan”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.13.

** 13. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Adım Sös”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.13.

*** 14. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ertengi Şolban”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.14.

**** 15. şiir, M. Kenin-Lopsan, “İzig Hündüs”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.14.

“IRIM BOLGAN BAŞKİRİYA” *

*Kara Sugnu- neftini hannap alır
Kaygamçık bay Başkiriya-burungu çurt
Ekiirgek-daa, himıstıg-daa magalıg çurt,
Egiir şagda ırım bolup aldarjaan çurt.*

“ULUG- HEMNİD DONMASTAANI” **

*Buurul kijn doştalı beer Ulug-Hemim,
Buzurnuktur haynıp çıdar bolgan-dır sen.
Sovet kiji Krasnoyarsk GES-ti tutkaş,
Sooktu baskan menje çaynı sehee bergen.*

“DAARANGAN KIS” ***

*Heylen daarap oluruında,
Kergen bolgash, handıkşaan men.
“Uran Holuı ineziniı
Ujuu booyın” dep bodangan men.*

“ODUNGAN TELER” ****

*Dangaar erten bölük teler
Daştıg iyde o'ttap çorlar.
Dagnıı bediin ünüp algaş,
Taııuldaan te haygaarap tur.*

* 16. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Irim Bolgan Başkiriya”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.15.

** 17. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ulug- Hemniı Donmastaanı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.15.

*** 18. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Daarangan Kıs”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.16.

**** 19. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Odungan Teler”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.16.

“SALGIN BOLUKSAAR MEN” *

*Çazag çurtka seni körgeş,
Çanıñ orta çurttaksaan men.
Çalgın bolup huula bergeş,
Çajıñ sıybap çoruksaan men.*

“AVAM ÇÜREE” **

*Avam karaa taan köşkii
Avam holu taan hoyug.
Avam çanı taan çazık,
Avam çüree taan küştüg.*

“AVA HÜNÜ” ***

*Kaday kizhi kadıglanıp çañnay beerge,
Haya-daşka surlug çañnık düşkenzig boor.
Kaday kiji hayıralap çassıy beerge,
Hayalığ hün herel saarıp turganzig boor.*

“ÇONNUĞ IRI” ****

*Çoortu-çoortu bodap kelgeş,
Çonnuğ ırın ırlay beer men.
Çorgaar üngen hönü çoygan
Çoçagayı boluksaar men.*

* 20. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Salgın Boluksaar Men”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.17.

** 21. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Avam Çüree”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.17.

*** 22. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ava Hünü”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.18.

**** 23. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çonnuğ Irı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.18.

“SUG BAJI” *

*Haya tiinden sıstıp üngen
Kara sugnu paktaarımga,
Avam meñee kudup bergen
Ayak süttü işken deg men.*

“SÖS AAGI” **

*Kara sağış dünge dömey,
Karjı çoruk böree dömey,
Konçuur çoruk kımçaa dömey,
Hoptak çoruk tamaa dömey.*

“İNAKŞILDID İRI” ***

*Çalu çüreen sargıy berze,
Sarıñ kıska dürgen dujam.
Çalgaarançı konçuğ bolza,
Çadagannap ırlap körem.*

“ŞINÇI ÖDNÜK” ****

*Devideen dün düjüp keerge,
Deerde sıldıs çırı konçuğ.
Ege çaaskaan artıp kaarga,
Ergim eştiñ aagı konçuğ.*

* 24. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sug Baji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.19.

** 25. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sös Aagi”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.19.

*** 26. şiir, M. Kenin-Lopsan, “İnakşıldın İri”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.20.

**** 27. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Şınçı Öñnük”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.20.

“ETKİR ÇADAGAN” *

*Sarıg çeçek hoyug salbaan
Çaskı salgın sıybaar bolzun!
Çadagannıñ etkir hılın
Salaagarıñ kagar bolzun!*

“OOLDUG MIYGAK” **

*Ooldug mıygak o'ttap çorda,
Oktug boonnu arınmayn kör.
Ooldug mıygak salım-çolu
Ooldug avaa demey dijir.*

“ÇASKI SUGLAR” ***

*Çastıñ hünü iziy beerge,
Sarıg suglar üerley beer,
Çaagay küzel çazı keerge,
Çalu nazın hiiksiy beer.*

“ÇORGAARAL” ****

*Azıglıgda havan todug,
Argalıgda elik şöleen,
Avalıgda urug çassır,
Anıyanda kiji çorgaar.*

* 28. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Etkir Çadagan”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.21.

** 29. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ooldug Mıygak”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.21.

*** 30. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çaskı Suglar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.22.

**** 31. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çorgaaral”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.22.

“HALAP SORGAA” *

*Kadır artta çağgan harlar
Kadıg kıştın demdee magat.
Kastiktarda buurul dükter
Kajudaldın sorgaa magat.*

“AD KOKPAZI” **

*Harda baskan elik izin körüp kagdım,
Hanı bodal salam çüreem birlaınattı.
Çon çok bolza, çoğaalçıga aldar turbas.
Çonnuñ orun isteen çeçen kejektig boor.*

“ÇILIG ÇAS” ***

*Çastın hünü söölgü çeñin
Çaygandırıp badı bardı.
Çanıp kelgen henzig saylık
Sayda şeleen oynay berdi.*

“KIJININ EJI” ****

*Ejin kiji uttur bolza-
Salımı bak bolur dijir.
Eki a’dın sadar bolza-
Çadag çoruur salım dijir.*

* 32. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Halap Sorgaa”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.23.

** 33. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Añ Kokpazı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.23.

*** 34. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çılıg Ças”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.24.

**** 35. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kijiniñ Eji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.24.

“SÖS HORANI” *

*Ajıg söstüñ halaadançı
Arı бүдүүү şakkan deg boor
A’ttıñ bajın kımçılaarga
Ada bajın kakkan der boor*

“EJEŞ KUŞTAR” **

*Ejinden kuş çarlır bolza
Ege çaaskaan kırıp dijip
Eşten kiji çarlır bolza
Ederjir eş tıptır dijip.*

“UGAANNIG KIJINIŇ BODALI” ***

*Eki kijiniñ bodaldarı
Ertengi hün hereli deg.
Eki a’ttıñ ılgın çoruu
Ezir kuştıñ ujarı deg.*

“IRJIM DÜNE” ****

*Irjım dune ıttar eerer-
Kiji höñnün doyuldurar.
Irak deerde sıldıs kıvar-
Kiji çüreen sırtıladı.*

* 36. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sös Horanı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.25.

** 37. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ejeş Kuştar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.25.

*** 38. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ugaannıg Kijiniñ Bodalı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.26.

**** 39. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Irjım Düne”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.26.

“ALDAN AŞTIM” *

*Aldan harnıñ artın aştım.
Orden, şaǵnal albayı bardım.
Ol-daa kançaar, çüreem nomun
Arat çonum önçü kılzın.*

“ÇAĞGIS EZİR” **

*Ezir çerle bedik tever.
Harlıg sinnar bajın haraar,
Eçis çanı dıka çorgaar,
Kara çaaskaan üjüp çoruur.*

“OGLUN MANAAN İE” ***

*Kırgan ie ıǵlap olur.
Kımnı çoctaaş, muǵaraanıl ?
Çaalıg şelge ölürtüp kaan
Çangıs oglun manavışaan*

“ALDI ODURUG ŞÜLÜKTER”

“KOKPAM” ****

*Oraj kejee Neva hemniñ eriin durgaar
Oorgamga sumkam çukteeş, baziptar men.
“Orus söstün çırıtızı maǵaa baza
Oray kejee çoraan boor” dep bodap keer men.*

* 40. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Aldan Aştım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.27.

** 41. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çangıs Ezir”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.27.

*** 42. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Oglun Manaan İe”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.28.

**** 43. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kokpam”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.29.

*Ulug Puşkin oruun tışkan toolçu men dep
Uyan çüreem deerje şurap, dıvılap tur.*

“İZİRGENGEN TEYLER” *

*Akkır bergün teyler oojum ujulgaştıñ,
Am-daa harlıg hovularje harap orlar.
Çala kejee kurgag saynı şıngıradır
Çapjıp kelgen sarıg sugnu kaygap orlar.
Irjım erten traktoristıñ şölge keerin
Irak teyler ılım-çılım manap orlar.*

“NAYIRAL” **

*Öñnukterniñ nayıralın bodaarımga,
Daglar baştap köjüp turar bulut eves,
Dazır şelge kadıp kalıp çeçek eves.
Öñnukterniñ nayıralın bodaarımga,
Kuzel bile setkil katçıp töreldeşken
Küştiñ kuju, kañnıñ kañı, döstüñ dözu,*

“SES ODURUG ŞÜLÜKTER”

“YAKUT KIS” ***

*Çaraş-tır sen, yakut kıs, karaañ köşkü.
Çaaktarıñda sırtılañıñ körüp tur men.
Ertem-bilig çedip aar dees, ırak çerden
İvi mungaş, arttar ajıp kelgen-dir sen.*

* 43. şiir, M. Kenin-Lopsan, “İzirgengen Teyler”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.30.

** 44. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Nayıral”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.30.

*** 45. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Yakut Kıs”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.32.

*Eçis soruun çedip aar sen. Çanıptar sen.
İvi Munmayn, samolettig ujuptar sen.
İnda-haaya sogur duş boop duşkay bis aan,
İrlap beer sen, ayalgañ boop çoraay men aan.*

“AŇÇI KIMISKAYAK” *

*Añnap çoraan kımiskayak
Öörün dilep, çanıp olur.
Öle kurttu çitkelepkeş,
Atpañnadır söörtüp bar çor.
Taldıñ öştug dayzın kurtun
Dayalap kaan añçı boldu.
Olça çu’gun hunaavadım,
Oruk çaylap erte berdim.*

“US HEM” **

*Tandı bajın çurtu kılgaş,
Damdılar çıp, küjü kirgeş,
Dalayga suun nemeer bodaaş,
Talığırje batkan Uzum.*

*Sorulgazın çeder deende,
Soruk kirer mañı dendeer
Uzum senden uleger ap,
Uzun çoruum kılıksaar men.*

* 47. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Añçı Kımiskayak”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.33.

** 48. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Us Hem”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.33.

“US HEM” *

*Tandı bajı çurtun kaggaş,
Damdılardan küjün hemeş,
Dalayga suun söñneer bodaas,
Talığırje şuraan Uzum.
Salgan soruun çeder deende,
Şapkın çalgı durgen mañnaar.
Uzum senden üleger ap,
Uzun çoruum kılıksaar men*

“SIIN EDİP TUR” **

*Ezimnerlig tayga bajın çañgilandır
Eşkedeen sun mıygaktarnı kıygırıp tur.
Çañgilandır etken sunnıñ ünün dıñnaaş
Şaplannarlıg kezek arga sargarıp tur.*

*Dazır şölde maygın tikken kombayner ool
Taygada sun ünün dıñnaaş, duurey berdi.
Şıpşır suurga duştuu kıstı manadıp kaaş
Sıpta taraa dürgen kezer boday berdi.*

“BAŞKI HAR” ***

*Başkı harlar dagnı, şöldü.
Mañgan kıldır budup kaaptı.
Haraaçıgay kızıl elden
Haygul kılıp ujup ündü.*

* 49. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Us Hem”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.34.

** 50. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sın Edip Tur”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.35.

*** 51. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Başkı Har”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.36.

*Çoçak şivi buduun çatkaş,
Ojuk harnı dozup algaş,
Hogaal bijiir şülükçü deg,
Oojum-şöleen bodanıp tur.*

“ÇASTIN ŞAPKINÇIZI” *

*Artı dagdan koygun düne
Algangılap tura hondu.
Kara torga daŋgaar erten
Kargıraalap ede berdi.*

*Keşken bulut hölegezi
Çerniŋ kırın sıybap keldi.
Hööremikkeŋ çayındılar
Çeder çerin suray berdi.*

“ÇAYNID MOÇURGAZI” **

*Buurul kıştıŋ söölgü demdee
Buluk doştar hünden deskeş,
Helegelig hemçe kirgeş,
Höŋnü bagay ıglay berdi.*

*Saglaŋ baştıg kırğan terek
Çastıp kelgen moçurgazın
Eregeley dizip algaş,
Etken hekke körgüzüp or.*

* 52. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çastın Şapkınçızı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.37.

** 53. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çaynıŋ Moçurgazı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.37.

“KÜSTÜD MAADIRI” *

*Doñat Keerge, şarlançıktıñ
Doñuuçalı serge čaa deg,
Kalbak nogaan buruleri
Kadıp, oñgaş, hadıy beerler.
It-kadı sooktu toovas,
Ilçıñ salgın küjün dögep,
Hangır kızıl şuruların
Kaktaarga-daa, toglaar eves.*

“ADAZINID KUZELİ” **

*Heyleñ daaraan küjür avañ
Hölzetpeyn körem, oglum.
Hörtük harlar erip turda,
Höglep, oynap turgay sen aan.*

*Şolban ündü. Şuurgan čitti.
Şovaalañım, udup dıştan.
Oktargayje ujup üner
Oruk berge, dorugup al.*

“ÇALGINIM” ***

*Daadı çerger çoruur men dep
Tenek ugaap čoraan-dır men.
Daglar, bulut kırın harap,
Deerge baza çoruur boldum.*

* 54. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Küstüñ Maadırı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.38.

** 55. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Adazınıñ Kuzeli”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.39.

*** 56. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Çalgınım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.40.

*Şarı munup çoraan bodum
Samolettig hiiksiir boldum.
Çerden Hoorlur çalgınnı mee
Çeçen-mergen çonum bergen.*

“KUULAR ANAY IRLAP TUR” *

*Kıngıradır ırlaarımga
Kıştıñ soogu namdap keer-dir.
Duymam kıstıñ ünün dıynaas
Turgan şineem sergep keer-dir.*

*Iyagılıg ırlaarımga
Irak çerler çurlıp keer-dir.
Daglar ajır ujuxsaam keer
Dalay kejir eştikseem keer.*

“KARAK ÇAJI” **

*Halañ kara bulut,
Kandığ çerden ündüñ?
Kandığ ajıg körgeş,
Kara çaaskaan arttıñ?*

*Çangıs borbak damdıñ
Çaagımga düjerge
Inak avam oşkaas
Iglapkanzıg boldu.*

* 57. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kuular Anay Irlap Tur”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.41.

** 58. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Karak Çajı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.41.

“ULUG UYGUM, ORUK ÇAYLA!” *

*Aşak nazı çede bergeş,
Anıyak şaam saktıp keldim.
Çamdık hünner hilis ertken,
Çamdık hünner istig artkan.*

*Indinnaldır sargıy bergeş,
Ilavılap boday beer men:
Çaŋgıs ırdan bijip köreyn,
Şaptık katpam, ulug uygum.*

“ÇOVULAD ”

“KULUN” **

*Çaptançığ çaş kula kulun,
Saglañnadır çeliñ çaygap,
Devirjidip kiştegeleeş,
Deşkilep kaap turar-dır sen.*

*Kulaktarıñ suureñnetkeş,
Kuduruuñnu astıp algaş,
Kurgag şöldü kırılğılay
Kuştaldırıp turar-dır sen.*

*Şalbaladır çetpeen-dir sen,
Çagıg sözüm bereyn, kulun:
A’tçıgaş boop dorugup al,
Ayan-çoruk hölgezi bol.*

* 59. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Ulug Uygum,Oruk Çayla”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.42.

** 60. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kulun”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.44.

“DUŞTUUM KISTİŇ HOLDARI” *

*Daglıg çerniň tölderiniň çüree didim.
Taygadıwa tooruktap çorukpan bis.
Semder pöştüň ortu çedir üne berdim.
Señee tudar taňdım kejiin şilip aldım.
Çemi bışkan hürenj tooruk düjürüptüm.
Çerge çedir toglatpayn, dozup aldın.
Şuguldaksap, pöştüň bajı çayganırğa,
Kavırgaastıň, buduktardan tuttunuptum.
Şuurgan kelgeş, meni hoora silgipse-daa,
Kamnıg holuň meni daşka moňnatpas boor.*

“MARSKA BAŞTAY UJUP ÇEDİKSEER MEN” **

*Bodap çoraan bodaldarım bodaraarga,
Bodavaanım öske bodal çaygaar tiptir.
Ujukterni başkım aytıp bergen soonda,
“Ujugleldi” bodum nomçuur apargan men.*

*Dolday tonum kurjanıptar bolu bergeş,
Tooruk uner peştug taňdım ergiir boldum.
Sinnar kırlap teleer küzel büde beerge,
Sıldıstarga çeder sagış haynıp keldi.*

*Maadır çonum çügleen küjün hölge kılgaş,
Marsçe uglay ayan-çoruk kılıksaar men.*

*Magadançıg kızıl-tastı anaa taraanş,
Marsiannarga belek kıldır berikseer men.*

* 61. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Duştuum Kistıň Holdarı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.45.

** 62. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Marska Baştay Ujup Çedikseer Men”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.46.

“SUG-BAJI” *

Sug-Baji!
Çurttalgamnıñ
Sudalı sen,
Eki hünüm
Egezi sen.

Sug- Baji!
Adam-ögbem
Aldarı sen,
Ölbes Adım
Öndur daa sen.

Sug- Baji!
Hostalganı
Hooylujutkan
Şuulgan Bolgan
Çurtum-dur sen.

“MAŞINAKÇI HAJITPAA” **

Çapaş çınge salaañ-bige
Saygarıldır bazarınga,
Maşınanıñ ujukteri
Bardamnajıp çarjı beer-dir.

Parlalgaje kirer nomnu
Maşınakçı parlap turda,

* 63. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sug-Baji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.47.

** 64. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Maşınakçı Hajıtpaa”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.48.

*Ulug lama saazın doldur
Uran söster köstüp keer-dir*

*Çogalçınıñ çogaaldarın
Çonum taalap nomcuur bolgay.
Maşınakçı kılğan üüle
Maktal çetsii, şaǵnal Alzın.*

“SINNAR BAJI” *

*Şarı mungaş, çetpeyn çoraan bediimdive
Samolettu çolaaçılal bolu berdim.
Hartıǵanıñ semevezi bulut kırılal
Kaygamçıktıǵ ujudukçu bolu berdim.
Teler turlaa sinnar bajın harap çor men,
Deerler ergiy kijilerni söörtüp çor men.
Irak çerler uzun oruun kızırǵan men,
Inakşaannar çagaaların çüktep çor men.
Agaarda bol, çonum-bile, çerim-bile
Ajıl-hereem, küzel-soruum doǵnapkan men.*

“KİŞTİD TINIJI” **

*Ayannıǵ şet buduktarı
Buurul kıldır şaǵnalıp tur
Agıp çıdar kara sug-daa
Bustu tınıp, bırlaǵnay-dır.*

* 65. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Sinnar Baji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.49.

** 66. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Kıştıñ Tınıjı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.50.

*Erten erte diiñner çıglır
Elbek peştüg kırje şigley
Kadır iylep üniip or men,
Karaam kirbii hıraalap çor.*

*Kara sugnu, şetti, meni
Çıvarlıg sook doñürbayn-dır.
Çılıg çastıñ katap keerin
Harlıkkan bus eldeertip tur.*

“PÖŞ” *

*Çuuktap oynaar çüve suraan
Şuurgan şurap çedip keerge,
Çiñgir Nogaan Madagar Pöş
Çindiñnedir çayganıp or.*

*Buzup çıtkan koygunnarzıg
Buduktarda o'juktarnı
Ovuuzunnug şuurgandıva
Oynay-sılday oktap berdi.*

*Hatka berbes, çonga beer deen
Hayıralıg çemzig Beleen -
Çaygaar bijar çenge tooruun
Çajırıpkan ıškaş boldu.*

* 67. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Pöş”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.51.

“DEŞKİLEŞKEN HURAGANNAR” *

*Kıştag çerge düne kada
Kılıktangan şuurgan keldi.
Kodan boru küzürümnü
Hoyzu kaapkaş, şirbip turdu.*

*Erten erte kılı çastıp,
Ezimdive çastıp kirdi.
Devirjidip kelgen uundan
Dendin kök deer köstüp keldi.*

*Kazanaktı ajıdıptım,
Düne şuurgan aagın bilbeen
Kara-kara huragannar
Dündüüşteldir samnay berdi.*

“ADAN-DAG” **

*Menji harlıg Kalçan sirttiñ oorgazında
Çorjaksımaar iyi daştı mögen kılğan,
Çogdur pöştü mıyıstaldır kadap alğan
Melder-kara toolzug adan harap çıdar.*

*Kara bulut kılçañ sirtke semep kelir,
Hattar-bile tutçup turgaş, estip kalır.
Ayıldığ hat hurteñnedir hadıp kelgeş,
Adan daştı cıtkan çerden hoorup çadaar.*

* 68. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Deşkileşken Huragannar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.53.

** 69. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Adan-Dag”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.54.

*Karañnadır çus-çus çıldar ertken-daa bol,
Harlıg sirtti çorgaar adan eelep artkan.
Aştavas-daa, Mogavas-daa toolzug adan
Añçılarnıñ añnar haraar Adan-Dag ol.*

“DAGALIG KIS” *

*Bedik çagnıñ kızı-dır men,
Bizeñ tever çuñma deg men.
Taybas küçüm – dagalıg men,
Daygırgılaar öşkölüg men.*

*Çalımnarlıg meester hongan
Çaggan harnıñ kara şoruzu
Düñe şuurgan büdüü kelgeş,
Düvülendir ürüp kaaptar.
Haral çılap adan ıškaş
Kalbak haya çede beer men:
Agızıg çıt höreem dolar,
Anaylarım inçeyem dolar.*

“AYMAAN BELDER” **

*Ködeezinden süvür teyle harap turar.
Hemçik hemni kejir tutkan kövürüg bar.
Onu kırlaan çadag ulus doktaap kejer,
Onu kırlaan maşınalar ayar erter.*

* 70. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Dagalıg Kıs”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.55.

** 71. şiir, M. Kenin-Lopsan, “Aymaan Belder”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.56.

*Ertken ulus eerem sugje köre kaapkaş,
Eldepsinip magaday beer çüü dep çüvel?
Çazıldırğan daglar daajın ugaay kaapkaş,
Çakpaların dalbañnatkan belder ol-dur.*

*Aymaan belder dalğan ıškaş çıdar boldu.
Aymaan belder bodanganzığ çıdar boldu.
Hooray, mahta tuttınarın büdüü bilgeş,
Kortuçañnap horup çıdar belder boldu.*

“ÇAAT” *

*Seriin tayga bajın teptim,
Semder şivi çaadın kördüm.
Adan teve çogduru deg,
Alastaldır astingan tur.*

*Suudur-suudur dırap kaanzığ,
Sula batkan dadaazın çaat.
İzig o'ttug hovu daldaar
İvi maldıñ emzig çemi.
Kılın harnı ivi malım
Kırlap mañnaar-deerje bediir.
Örü çaattar kudulap keer,
Öylep o'ttaar-semis apaar*

* 72. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Çaat”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.57.

“DEEŞTİĞ ŞÜLÜÜM ÇOGAATSIMZA” **

*Ezer solaan stolum bürgey
Saazın salgaş, bijip or men.
Samnap oynaan sıldıstıg düin.
Erter oruum telgelep tur.*

*Barbayn bargan Hooraylarım,
Bajın ünmeen bedik taygam,
Aaldap baar deen ırak öñnüüm-
Am-daa çetpeen çerlerim ol.*

*Deeştig şülüüm bijipsimze,
Devirjeen a't munganım ol.
Ergim ejim aalındıva
Esteñnedip çetkenim ol.*

“HADI ÇOÇAGAYI” **

*Hadılarım çoçagayın
Şooday doldur çıggılaan men.
Kandıg çerje tarır deerzin
Sonuurgaksap aytırbaan men.*

*Erte-burun Tıva çerniñ
Emzig çaagay çoçagayın
Irak çerje şuuduptarga,
Inçan handır bodangan men.*

* 73. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Deeştig Şülüüm Çogaatsimza”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.58.

** 74. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hadı Çoçagayı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.59.

*Çazag oruk kıyunga-daa,
Sanatorlar çanına-daa
Halışkı çon ezimi boop
Hadılarım ezer bolzun.*

“KIZIL-HÖREK” *

*Kıştın hünü aldırıktan üngen orda,
Kızıl herel turug arnın şonup çorda,
Ertenginiñ ırajızı kızıl-hörek,
Erik çerde talga hongaş, daamay or sen.*

*Ajıg sırn aaktıg ajun çektediñ be?
Attırıp kaan ejin saktıp olup sen be?
Sarinnaldan höreen işti sargıdı be?
Çajırbas men, seni körgeş, çüreem aardı.*

*Daglıg çerim çaraş kuju, kızıl-hörek!
Daŋgaar erten kızıl höreen kiji köörge,
Töreen çurt dees balıglatkan dayınçının
Tökken hanın sagındırıp kelir-dir sen*

“ÇOVULAD” **

*Şaa keerge, mınça dijiñ:
Çaggan har-daa estip kalır,
Çaskı kök-daa kadıp kalır,
Çayık-uer sugap kalır,
Çaŋnık-diñmit soksap kalır,*

* 75. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Kızıl-Hörek”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.60.

** 76. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Çovulañ”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.61.

*Çalu nazın kırıp bolur.
Çonum mindig çugaazı bar:
Çovulañnın nazını çok,
Çovulandan kiji despes,
Çovulañnı ava şidaar.*

“KUDA YÖREELİ” *

*Kuda düşken hünüñerde
Kundagadan paktap tur men.
Kajudaldıñ buluttarı
Karaañarnı duglavazın!*

*Orlan-eres duñmalarım
Odaan odu öşpes bolzun!
Uşkajıpkın a’dıñarnı
Ulduruktar çives bolzun!*

*Katap baza kuzu düşsün
Kavayga çaş ezer bolzun!
Katap baza ça’zı düşsün
Kabaydan çaş mañnap ünzün!*

“KUŞ DÜN” **

*Erte-burun egbelerden
Eki çañçıl damçıp kelgen.
Erten erte turgan kiji
Ezerlig a’t munar dijir.*

* 77. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Kuda Yöreeli”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.62.

** 78. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Kuş Dün”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.63.

*Kuş dünden turar kiji
Kuş deg eres bolur dijir.
İlgın a'ttı mungan kiji
İrak çerger çeder dijir.*

*Huu-salım sergedirde
İndınnıg ır herek dijir.
Ku's dünden turup algaş,
İrı bijiir apargan men.*

“ÜNNER” *

*Kaptagaynıñ höglüg çoruu
Kaygamcıkıtıg ünner dijir.
Aptaan börü buzup uluur,
Arga-arıg duurep hölzeer.*

*Şuurgan daajı düşküürçügg deer,
Çuulgan köşke sirtileer deer,
Ezir singa şakırar deer,
Elik hemge ogurar deer,*

*Kandıg ünnü küştüg deeril?
Kandıg ünnü dungır deeril?
Kaptagayda sarıldıg un
Kara çangıs kijide-dir!*

* 79. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ünner”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.64.

“SARIG BÜRÜ” *

*Şarlançıkta sarıg bürü saldıraarga
Sağış- höñnüm hadımarlap hölzeer çuzul?
Çazık-çaagay duñmay seni küziin köpgeş
Çalu şaamnıñ nogaan çazın saktır çümül?*

*Kara bajım hörtükteldir agargan bol
Karaam şoozu imisteldir baksıraan bol
Çırık çerge çırttaksaarım konçug bolgaş
Çımçak çañnıg kısıt körgeş, ulçıynaştım.*

*Hadıp ertken çıldarımnu egidipter
Kaygamçıktıg şıdal meñee turgan bolza
Çaskı şagnıñ şonçalayı bolup iyik men,
Çalu kısıtın inakşılı bolup iyik men*

“SUGNUD IRIZI”

“A’DIM” **

*Azırap kaan a’dım-dır sen!
Açılıg sen, çügürük sen.
Duran bolgan karaktıg sen.
Tuñ deg akkır dişterlig sen.*

*Ezer Körgeş, bıldıñnava.
Ezñin körgeş, horadava
Idık kızıl çalamanı
Idık çeliñ demdee kıldım.*

* 80. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Sarıg Bürü”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.65.

** 81. şiir. M. Kenin-Lopsan, “A’dım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.67.

*Açıjaa-daa berbeyn çordum,
Sadarga-daa, berbeyn çordum,
Salım-çolduñ şağı keerge,
Adım senden çarlır boldum.*

*Kızıl şerig dayınçımga
Beleem kıldır seni berdim.
Faşisterniñ havaan tepkeş,
Kıra bazar helgezi bol!*

“ÖGNÜD ALGALI” *

*Elik bezin turlağlıg deer,
Elik çurtun kagbas dijir.
Kezek-kezek avamnıñ öön
Kedergeyniñ saktıp keer men.*

*Avam meni bojaan öömnü,
Avam meni oşkaan öömnü,
Avam ırın dıynaana öömnü
Akşy bergeş, algap tur men.*

*Baştay ıglaan odaam boorga,
Baştay üñgeen çerim boorga,
Baştay ösken uyam boorga
Maktaar çarlaam-avamnıñ öö*

* 82. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ögnüñ Algalı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.68

*Inakşaanda, horadaanda
Irlap çoruur ırım ugu
Avam öönge Kızıl tuktu
Askan hunden egeleen boor.*

“HEMELEP ÇORAAS” *

*Harlıg sinnıg Tıva çurtum ak-kök deerin
Karaktarıñ helderinden körüp çor men.
Eşkiiş-bile karbattınıp kaktingaştıñ,
Enjmek hemeñ mögzup çor sen, orus urug.*

*Çugeni çok emdik çavaa munganım deg,
Çüreem siilep, çalgaan hemden sestip çor men.
Eştıp bilbes oolak bolgaş, korgup çor men,
Eşkiiş-bile çalgıglarnı hoyzup çor sen*

*“Saldap çoraan çeriñerden "Avrora"
Salımınar atkan dañın otturgan” dep,
Çalgaan Neva hemevisti öpeylep çor,
Sayak a'tka uşkaşkan deg, höglep çor bis.*

*Bodap çor men, öglenişpeyn barıp boor bis,
Bodap çor men, öñnükter boop artıp kaar bis.
Irjım erten uger-boolar etken çer bo,
Inçangaştıñ çurtu çañgıs apargan bis*

* 83. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hemelep Çoraas”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.69

“ÇALIINI VALIZI” *

*Bayırlaldı köjezinde
Maskaradka duşkan-dır bis.
Höglüg, çalı çurekterni
Högjüm ırlap çalay berdi.*

*Söglettinmes ınakşıldın
Söñün büdüü bilip körem.
Küjür duştuum, çazık çañnap,
Hülümzürep köstüp kelem*

*Çalgaan öörüm arazından
Çağıs seni şilip aldım.
Eelgir holı ektinge sal,
Ezinneldir bööldençili*

*Eki çoldug çurttalğanı
Egezinde kelgen-dir bis.
Hayıralıg öñnüüm boop kör,
Kadı höglep çurttap çoruul!*

“SALÇILAR” **

*Çalgı soonda öske çalgı hürtep kelgeş,
Salçıların saymaaradır bööldep turu.
Eşkiiş ujun küder loñman tudup algaş,
Eriktive ulug saldı çıgay kaaptı.*

* 84. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Çalıını Valızı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.71

** 85. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Salçılar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.72

*Hadıların dizip koşkan kaygamçık sal
Kaytıkkaştıñ, saarigdıva soyup keldi.
Sayga çıtkan bölük ooldar tura halaaş,
Salçıp bargaş, oktaan bagdan tırtçı berdi*

*Ooldar, saldar ujuruşkan erik çerni
Oray kustıñ çaggan harı çajırgay aan-
Hadılardan kılğan stoldu körzümze-le,
Kaygamçıktıg salçıların belee deer men.*

“HAT” *

*Çalı şaamda korgunçug hat hadıp keerge,
Salbak şivi dezin orta çaştıp çordum.
Harı baynıñ çılğaların çılğılaar dep
Hayga kirgen salım-çolum kargap çordum.*

*Karañnadır surlug çıldar çarjıp ertti.
Katap baza töreen çerim ergip keldim.
Odaglangaş, hola paşka şaynı tiktım.
Ondaan hattıñ daajı-bile çugaalaştım.*

*Karjı hattıñ süreedençig daajın dıñnap,
Kara çaştan daglıg çerge dorukkan men.
Kaptagaynı uyguzundan ottur silgeeş,
Halaptıg hat çalbuş odun kıpsı kaaptı.*

*Askımçı hat, üelejir ejim-dir sen.
Askımçı hat, çaartilğanıñ küjü-dur sen.
Askımçı hat, Oktyabrınñ hadı deg sen.
Askımçı hat, demiseldiñ hörüü deg sen.*

* 86. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hat”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.73

“HARJIGAJIM”*

*Amdı aa-la
Ayas Turdu,
Kayın Keldiŋ,
Harjıgajım?*

*eriviske
eder deeŋtiŋ,
Sılistardan
Sulattıŋ be?*

*Aŋnar izin
Aytıp beer deeŋ,
Kara erni
Kaastaayn dep be?*

*Bascan is-le
Balavayn kr,
Samnay aarak
ag daan, harım!*

“MAKSİM GORKİYE”**

*Tıva kaday indirdive np keerge,
Dıka toptap, ertken oruun ergiy krdŋ:
Oorgazınga tln bolgaŋ haya deg aar
Oalaŋnı uktep oraan maadır boldu.*

* 87. ŗiir. M. Kenin-Lopsan, “Harjıgajım”, Meen reem, Kızıl, 2010, s.75

** 88. ŗiir. M. Kenin-Lopsan, “Maksim Gorkiyge”, Meen reem, Kızıl, 2010, s.76

*Avam baza "hereejok" dep koçuladıp,
Amıdıral dümbey düniün çurttap ertken.
Ertken üe koptarbas men, çalınmas men.
Eki şagnıñ, sovet üe kijizi men*

*Ulug başkım! Eñ-ne baştay tıva dılga
Uran çugaan nomçaan hünüm algap tur men.
Kaygamçıktıg çeçen çugaan avam dıñnaaş,
Katap baza çalutkaanzıg bolu bergen.*

*Sözün nomçaaş, çagay üüle kılıksaan men.
Sözün nomçaaş, ırak çerje ujuksaan men,
Sorum-süzüüm Dankoñ ıškaş didim bolgay.
Çonumun dees tuluşsumza, çüreem beer men.*

“EZİLGEN KOKPA” *

*Oray küzün aydın kejee koja turdum.
Oynay-sılday oşkaptarın semep turdum.
Enik ıškaş çeñiñ şımçaaş, şelip turdum.
Ezim çerniñ elii-daa deg, hoyar turduñ.*

*İziñ istep seni dileen kışkı kokpam
İzig hünner çaşkaar kelgeş, ezildirdi.
Ottug-heme helge kılgaş, çorupkan sen.
Oruñ ujun sugdan dileeş, tıppayn bardım.*

*Bajıñıñ küzün katap ergip keldim.
Başkı şolban ünüp keldi. Çaaskaan tur men.*

89. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ezilgen Kokpa”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.77

*Ejiñ aşkaş, ujudukçu ünüp keldi.
Ergim ejin seni çetkeş, algaş bardı.*

*Deerniñ oglun şilip algan düştük kıs sen.
Dembeereen men. Aymaaraan men. Mögüdeen men.
Eki setkip, kelir üeñ algap yöreeş,
Eştig senden karak ajıt dezipken men.*

“TAS-OOOL KUDUU” *

*Tas-ool möge suurga baştay kuduk kaskan.
Çalinnıg sook kulak bajın haarıp turda,
Şapkan a’t deg, bustu tınıp çıdar kuduk.
Dazır şelde suurjaan çonnıñ küdüü-dur sen.*

*Çerle çüü deer, kuduk kaspas üe turgan.
Çer, sug eezi kileñney beer diñir turgan.
Inçangaştıñ örbelerim çüs-çüs çılda
Irlap çıdar suglug hemner suraar çoraan.*

*Kançap seni bilbeyn çoraan kaday boor men?
Harlatpas sen. Doştatpas sen. Suglap aar men.
Çedi metr hanı düpten üngen-dir sen,
Çerniñ dirig sudalı boop çıdar-dır sen.*

*Seni kaskan irey am çok. Şının Sögleeyn
Seni körgeş, oon adın saktıp keer men.
Arıg sugnu çonga söñneer baylañ barda,
Art-sın ajır akkaş çoor sen, arıg kuduum.*

90. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Tas-Ool Kuduu”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.79

“DÜNEKİNİN ÇORGANÇIZI” *

*Kaan hundus sigen şölün
Kagbas çannıg pörük oolak
Bürgeg hündüs düürey berdi,
Büdüü çoruun kıla berdi.*

*Çaaşkın höme kuda beerge,
Saraat sahr ajıl soksaan.
Çangaş keerin brigalir
Çaŋgıs oolga çepşeedi.*

*Şavıldurın dıñzıdıpkaş,
Ça'ska keder tonun ketkeş,
Hunezinnep ekkeer bolup,
Kuzeen soruun oyzur boldu.*

*Kadır arttıñ artı suurda
Harılzaşkan duştuu barda,
Hattıg,çaştıg dün-daa düşse
Kajar oolak kayın azar.*

“ŞÜLÜKÇÜ EJİM MONGUŞ DUGARJAPTI SAGINGANIM” **

*A'dıñ bajı konçug erte hoya berdi,
Arın körjüp, holuñ tutpas bolu berdim.
Herek iştin öyüp kelir kudaraldı
Höndergeyniñ seriin hadı sıvırtap tur.*

* 91. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Dünekiniñ Çorgançı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.80.

** 92. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Şülükçü Ejim Monguş Dugarjaptı Sagınganı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.82.

*Kımçıñ tutkaş, edekterin h r kteldir
Kıybaldırıp  elzip turgan  elderinde
Magadan ıg kızıl-tastar bajın  ayıp,
Baraan harap, seni  oktap turganzıg-dır.*

*Ertken k z n hoylaaraktan suksun paktap,
Elik e'din  ı step organ odaavista
Kızıl  albu  deerge  edir oktalıp tur,
Kıstar, ooldar ırın ırlap h glejip tur.*

* lge  bezin, soruk kiirer   n n turda,
  r n n seni dirig kıldır saktıp  orlar.
Baza katap holun tudup turgan deg men.
Baza katap odaglanıp algan deg sen.*

“DAGIR P   ” *

*Adar-T   t n n argazinga kattap  ordum.
Ujurgan p     in ge p   t  baskan boldu.
Anıyak p    dagır sının k r p kaa tın,
Uyan setkip, karaam  ajı bulde nedi.*

*Karban  holdar baldı-bile Kesken p   ten
Katap tooruk unmes kıldır katkan boldu.
Hıdık ıga kargı -irgi  salgan ı ka ,
Kıyıg  erde  ulgan keergen algırı tı.*

*Tıva  urtum hemneringe, daglarına
Tınım tudu  salım-çoldug kiji-dir men.*

* 93.  iir.M. Kenin-Lopsan, “Dagır P   ”, Meen   reem, Kızıl, 2010, s.83.

*Anıyak peş bajın çerje kadaan çıdır,
Aymaaraaştıñ, uyan çüreem ırlaıñadı.*

*Çerde bajın uzup alğan hööküy pöştüñ
Çelees ıškaş dagırargan unun durgaar
Tooruktarı buduktardan ungen boldu,
Doramçıga bazındırbaan çoldug boldu.*

“UGBAŞKILAR BOLGAN IRLAR” *

*Öske çerje ırıvıstı damçıtpayn
Öske çonnun ırın biske dıñnatpayn,
Tıva çurttuñ çaskı hadı dag, hem kezees,
Tınıñ boglup, ara tenip çoraan-dır sen.*

*Kadar o ’ttug Kızıl-Daşka çede bergeş,
Kadarçı kıs sarın ırın taalap dınnaaş
Hamık çonnun çalı kızı unner alçıp
Katçıp kelgeş, ırlap tur dep bodaan-dır men.*

*Kadat hoylar çılar-çılbas o ’ttap çordu,
Kaygamçık un bedik daştan hovı kejir
Kadarçını, “Sulikonu” ırlay beerge,
Kaygap turdum, öörup turdum, sergep turdum!*

*Tıva çerje Oktyabrın hadı keerge,
Uran ırlar ugbaşkı boop ujuraştı,
Ulus şuptu halışkı boop töreldeşti,
Dıñnakcançığ ayalgalar meenii boldu.*

* 94. şıır.M. Kenin-Lopsan, “Ugbaşkılar Bolgan Irlar”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.84.

“NOVAR KIS SIRBIKKAY” *

"Kandig çerger çordun?" dize,
"Çıraa-Bajı çettim" deer men
"Kandig kiska duştun?" dize,
"Sırbıkkaynı kördüm" deer men.

"Çunu kılır tel-dur?" dize,
"Povar kıs" dep harulaar men.
"Çünü söñnep saldı?" dize
"Boova çidim, tottum" deer men.

Şini, şaynı, mançılarnı
Çemzig Kıldır Kıldır povar
Çıraa-Bajı suurda çurttaan
Sırbıkkayım ol-la bolgay.

Ol-la suurga honup çıtkaş,
Onza suttug şaynı işkeş,
Çıvar udur bazarımga,
Çıldıp çoruur ottug bolgan.

“EKİ TURAÇINIŇ İEZİ” **

Töreen çerim Höndergeyge çede bergeş,
Törelzinip kire düjer bajınım bar.
Töögü şagnıñ, suurda çonnuñ uluu bolur
Deñgur baştıg şuvagançaa duja beer men.

* 95. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Novar Kıs Sırbıkkay”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.86.

** 96. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Eki Turaçınıñ İezi”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.87.

*Eki turaçı dayınçinnıñ avazına
Ertken kuzun baza duştım. Şaylap erttim.
Ujuk sıptaas, uzun dañza sorgulap kaap,
Urug çuçaan bodamçalıg daarap ordu.*

*Sirtun üjeeş, uştup kelir çagaaların
Dagın katap körgüspedi. Hınır boldu.
Sımıranıp oglun adaaş, ıglar çanın
Dagın katap körgüspedi. şiriin boldu.*

*Oglum kelbes. Sovet çurt dees bajın salgan.
Orus çurttuñ bir-le çerde höörü cıdar.
Oglum hereen ulay salgaar tölüm barda,
Ondap-ostap çorbas men-deer avay çoraan.*

“SURIKOVTON BIYIRI” *

*Oynap çoraan çepiñ çettim:
Okkur çalgıg çülgüy şaap tur.
Oolak çoraan çurtuñ kördüm:
Ottar hıp tur-zavodtar ol!*

*Burgeg hüندیs tayıp çoraaş,
Muzeyiñniñ ejiin aştım.
Bijip çuruur edilejiñ-
Biyiriñin baştay kördüm.*

*"Hakas avay" çuraanıñı
Kaygap körgeş, törelzeen men-*

* 97. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Surikovtuñ Biyiri”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.89.

*Şagda möçeen kırgan-avam
Çanım orta kelgenzig-dir.*

*Çurttalğanı möñgeredir
Çurup çoraan biyirinden
İziñ isteen ureniñ mee
İlbilig küş utkuy keldi.*

“DEKABRİSTİD ÇULAZI” *

*Çita hooray müzeyiniñ delgelgezi
Çitken töögü öşken odun kıpsıp turu.
Doşkun haannıñ şölüpkeni dekabristiñ
Doramçıñı körüp ertken tamı bo-dur.*

*Kargıs şardaa kalçaa-derzii çañnaar turgan:
Havaan orta “kat” tañma bazar turgan.
A’ttı hovaa holun dujaap bekteeri deg,
Arıg holdu dattıg dujak hülüür turgan.*

*Şagda seni tamıdıva süre beerge,
Çangıs çulañ odun kıpsıp turgan-dır sen.
Hömür-daştı baldı-bile kaskan-dır sen,
Höreeñ iştin kileñ odu izitken-dir.*

*Çurtta kalğan şahtanıñ düvün çindeeş,
Çula kıpsır ıyaş dagıl tıpkan çordu.
Onu delgeen öreel türlüg, ıdık, çırık.
Onu körgeş,adıñ saktıp söğüreen men.*

* 98. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Dekabristiñ Çulazı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.90.

“ULARBAN” *

*Çedi çılın Ularbannı edertipkeş,
Çerler kezip, olça hayıp aınap keldim.
Amı-tınım ayıldardan kamgalajıp,
Aıızak ıdım idegeldig ejim çordu.
Dangaar erten börü doskaş, balıglaptım.
Çetken ıdım, örü şurap, çütküip turduı.
Seni saldım, şırıştıva şurap kirdiı"
Dazıradır börü-bile tutçu berdiı.*

*Kajar börü oruuı, dozup haldaan çordu.
Karjı dayzın oorgan sıy hergen boldu .
Kulugurnu baldırlapkaş, salbaan çorduı.
Ku'stap kelgeş, eştug köktü boolap kaan men.
Hayıralıg ıdım seni keergep turdum,
Hattig şuurgan çetpes çerger sööguı saldım.
Baza katap daglar kezip berüleer men.
Maadır-didim ereştiiıın badıtkaar men.*

“ÇAŞ-TAL” **

*Avam meni bojuıp çigeen
Avıraldıg oranım sen,
Çudup çoruum hemim-dir sen,
Çuldu-çüreem sudalı sen.*

*Kılın harlar baza beerge,
Kılık-çarıı undurer sen:
Buluk-bile tutçu beer sen,
Bustu tınıp albıgar sen*

* 99. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ularban”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.92.

** 100. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Çaş-Tal”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.93.

*Kannaan çayın kadıp kaar sen,
Kagaan daştar unuñ eeler.
Çayıktağ ça's erte beerge,
Çalçıp hürteer hemim-dir sen.*

*Erge-çassıg uyan çanıñ,
Eker-eres erzig sorum,
Salım-çolum ayan ırın
Çaş-Tal meñee söñneen çüve.*

“AÇAMNID ALGIŞTARI”

“ERTİNE” *

*“Ada ölür-oglu artar.
A't ölür-baglaağı artar”
Şaandagınıñ çeçen özü
Sagıjımğa kirip keer-dir.*

*Açam şagda kızıl-dustaan,
Arnın düjep körgüleer men.
Arttırıp kaan ertinezi-
Alğıstarın saktıp keer men.*

*Açam kudaa çalattırar,
Alğış ıdar kiji çoraan.
Örlengenner kelip öyün
Örü setkip algaar çoraan.*

* 101. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ertine”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.179.

Açam konçuğ çeçen çoraan,
Hamnaan hamnar öttüngülep
Karaan şimgeş, hamnaar boorga,
Açamni çon agırar boorga.

Am men baza kırıy berdim.
Ak-Kök baştıg şülükçü men.
Inçalza-daa burun ırlar
Irlagılaar çañıldığ men.

Ergi şagnıñ algıştarda
Erte-burun örbelerniñ
Kargıjı bar, kileni bar,
Katkızı bar, yöreeli bar.

Nomçuur, bijiir salgakçılar!
Açam ıškaş nazıladım.
Nomdan tıppas ertine bar,
Algış ol-dur, dıñnap körger!

“ÜNGEN HÜNNÜ ALGANIRI” *

Üngen aynıñ egezinde
Üngen hünnü algap tur men,
Üngen hünüm çıırık bolzun,
Uvulezi buder bolzun!

Kaygamçık hün herelderin
Kara bulut duğlavazın!

* 102. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Üngen Hünnü Alganırı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.181.

*Kavayda aş naın bolzun,
Hayıralap algap tur men.*

*Dune düşke kirip turgan
Turlug oruk dürgen itsin!
Atkan dağnıñ sırnından
Ayul-halap arlı berzin!*

*Sarıg eek hüne körüp,
Saglañnadır astıp turzun!
Sagıjımga taarjır kiji
Salım-olum öñnüü bolzun!*

“ARTTI ÜNGEŞ, ALGANIRI” *

*Arttıñ kırım ünüp keerge,
Hüne bedeen ıškaş diğir.
Arttıñ kırım üngen kiji
Küzeen soruun eder diğir.*

*Arttıñ kırım üngen kiji
A’ttan düjer-ağıl ındıg
Aragazın tağdızıne
Algap ajar-ağıl ındıg*

*Tayga-sınnıñ bedik artka
Taakpı tırtar-ağıl ındıg
Katap baza a’dın mungaş,
Haldıp orar-ağıl ındıg*

* 103. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Arttı Üngeş, Alganırı”, Meen üreem, Kızıl, 2010, s.182.

“HAM DITTI ALGANIRI” *

*Süzüktüg men, höreeldig men,
Çüdülgemni sagıp tur men.
Kayı şagnıñ ham dıt körgeş,
Hamnay aarak algış saldım.*

*Damıraktıg özen çerden
Dazyldarıñ bodaraan-dır.
Çorgaar sınıñ buduk çok-tır,
Çogdur bajiñ magalıg-dır.*

*Dagılgalıg ıyajımni
Dagıp çoruur kırgan-dır men.
Çayın seni ergip kelgeş,
Çalbargılap südüm çaştım.*

*Avıraldıg ham dıt, örşee!
Hööküy bodum çannıp tur men:
Aarığ-arjık çitsin, örşee!
Hööküy bodum teylep tur men.*

*Saglançıñnaan buduuñ orta
Aylan-kuşkaş honup algaş,
Anıyaktar ınakşılın
Çayın,çazın algaar bolzun!*

* 104. Şiir. M. Kenin-Lopsan, “Ham Ditti Alganırı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.183.

*Çaŋnık seŋee düŋpes bolzun!
Çayık seni tavarbazın,
Şuurgan seni sıkpas bolzun!
Çurtum kaazı bolup körem.*

*Salbaktalğan çoçak bajın
Çaştaan otka örttenmezin!
Kaygamçıktıg ham dıt seni
Hayalığ hün şonup turzun!*

*Öyü keerge, kırgan bister
Öske çerje dustay beer bis.
Özüp orar çalı çaştar,
Öl-çaş buduk sıkpas siler.*

*Hamnay aarak yöreel salıyn:
Ham dıt dözü arıg turzun!
Kelir çazın kuştar kelzin!
Hek-davanı salbaan çayzın!*

“TOS ALGIŞ”

“HÜNNÜ ALGANGAN ALGIJIM” *

*Açılıg hun bedik dagdan harap kelgeş,
Amitanga herel çırın saara berdi.
Ayak süttü humagalap tudup algaş,
Algış-yöreel salıp turgaş, çajum çaştım.*

* 105. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hünnü Algangan Alganırı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.186.

*Ajı-tölder mendi-çaagay ezer bolzun,
Ajıl-herek ala-çaygaar бүder bolzun,
Aaldıñ turlaa taybıñ-çaagay turar bolzun,
Ayul-halap kodan çurttan ıraar bolzun!*

*Karjı şuurgan hadılarnı sıkpas bolzun,
Karjı şuurgan kiji kulaan sargıtpazın,
Karañgı dñn herel ottan ırap dessin,
Hayalıg hun çerniñ kırın şonup turzun!*

“MÖNGÜN-TAYGANI ALGANGAN ALGIJIM” *

*Dangaar erten Möngün Taygam baştay köör men,
Taygalaryñıñ möngün baştıg haanı-dır sen.
Daglıg çerniñ oğlu bolgaş ındıg boor men,
Taygam sejee süzük kıldır algış saldım.*

*Halun hünner hünnep turda, meñgiñ çıtsın,
Halaptıg kış haarıp turda, meñgiñ çıtsın!
Deñger daa dep ıdık atka adatkan sen.
Tergiin arıg agaar ürer tınıştıg sen.*

*Möngün Taygam möngün bolup heveer artsın,
Möngün Taygam sıldıstarje bedip turzun,
Möngün Taygam ıdık dag boop aldarjızın,
Möngün Taygam salgaldarga algattırzın!*

* 106. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Möngün-Tayganı Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.187.

“HEK- DAVANIN ALGANGAN ALGIJIM” *

*Kedek daglar arga çarık iylerinde
Edir ışkaş hörtük harlar buzup çıdır.
Egrip batkan havak baarı ıjık çerden,
Hek-davanı, saglañnadır ünüp keldiñ.*

*Çılığ çazı sagış öörtüp düşse düşsün,
Çılığ hattar çerni kırlap kelze kelzin,
Delgem çürtüm arıg-çaagay turza turzun,
Deñgerlerim çindigir kök turza turzun!*

*Hek-davanı, erte çastıñ çarajı sen.
Hev-davanı, henergedip hadıy berbe.
Hek-davanı, hamık çeçek ünerin kör.
Hek-davanı, hünün keerge, çastına ber.*

“ARJAANNI ALGANGAN ALGIJIM” **

*Adan ışkaş haya baarı çerden üngen
Arjaan sugnu çüdüp, teylep algap tur men.
Adam-örbem dagıp çoraan arjaan-dır sen.
Amitanga buyan kılır arjaan-dır sen.*

*Kaañnay berze, sayga çedir katpas-daa sen.
Hadıy berze, üngen çeriy kagbas-daa sen.
Oran-çurtka şıdal kiirer sudal-daa sen.
Oynu kudu şurap badar mañnıg-daa sen.*

* 107. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hek- Davanın Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.188.

** 108. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Arjaanni Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.189.

Aarig kiji çedip keerge, ekiptir sen.
Aymaan kiji çedip keerge, sergedir sen.
Çerlik aŋnar çedip keerge, doktaadır sen.
Çeçen kiji çedip keerge, hööredir sen.

“A'TTI ALGANGAN ALGIJIM” *

Örbelerim aŋçı çoraan, malcın çoraan.
Örbelerim a'ttı konçug kamnaar çoraan.
Uzun çoruk kılır deende, a'ttı munar.
Ulug çaaga kirer deende, a'ttı munar.

Kalbak-delgem hovularga maŋnaar a'dım.
Kalır-kaskak taygalarga uşpas a'dım.
Kalçaa hemni hemeleştir kejer a'dım.
Kadıg-bergeer kadı çoruur ılın a'dım.

Ajk çerge çıçaan çorgaar maŋnaar-daa bol,
Agaaringa ujar-heme ujar-daa bol,
A'ttı coluur şınçı hölge kaydıl ınçaş?
A'ttıg arat, ezip ku's deg, haldıp çorzun!

“TOOLÇUNU ALGANGAN ALGIJIM” **

Kadarçının çılıg ööŋge kışkı kejee
Kadıları dülgeezinnig çıghıp kelir.
Kaygamçıktıg çeçen toolçu körüp kaaştı,
Hamık ulus ılım-çılım apargılaar.

* 109. şiir. M. Kenin-Lopsan, “A'ttı Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.190.

** 110. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Toolçunu Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.191.

*Olbuk orta kïrgan toolçu oluruptar.
Oojum-taptıg kïrgan toolçu şaylap alır.
Karakterin kïrgan toolçu şiyip alır.
Hamnay aarak uzun toolun ıdıp orar.*

*Ölgen maadır baza katap dirlip-daa keer.
Öşken odag baza katap kıva-daa beer.
Burun şagnıñ tıva toolu tönmes bolzun,
Buurul kïrgan kışkı sookka doñmas bolzun!*

“ŞAYNI ALGANGAN ALGIJIM” *

*Öske kiji, çorumaldar, törel kiji
Ögge çaygaar düne, hündüs kirip kelir.
Adalardan damçıp kelgen çañçıl sagıp,
Ava kiji ayak şaynı tudup sunar.*

*İyi tayga kojalaştır turar-daa bol,
İyi bajı kajanga-daa deespes dijir.
İyi kiji talık başka çurttaza-daa,
İyi bodu ujuraşkaş, şaylaar dijir.*

*Aalga kelgen ayak erni ızırar deer.
Argaa kirgen çaglaa saattı daynaar dijir.
Argaa kirgen solun medee töögüür dijir.
Aalga kelgen süttüg şaynı çettirer deer*

* 111. Şiir. M. Kenin-Lopsan, “Şaynı Algangan Algıjım”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.191.

“ARBAYNI ALGANGAN ALGIJIM” *

*Hattig kiji hadımarlap erte beerge,
Kaygamçık ças çaynıñ keerin eldeertipter
Kadır dağdan baştay estip taylır
Kara çerni hünnüñ karaa çassıdıptar*

*İjeeninden tarbagannar ünüp kelir.
İzig çurttan kastar şuuştur ujup kelir.
Tayga çerge kajar kırgan arbay tarur.
Tayga çerge arbay taraa çorgaar üner.*

*Tayga çerge ak-taraa çiglep kalır,
Tayga çerge kök-taraa bışpas bolur.
Tayga çerge arbay taraa düjütkür boor.
Tayga çerge arbay taraa haannap artsın!*

“KIJİNİ ALGANGAN ALGIJIM” **

*Çanar hünüm бүдүү kedep kelgen tudum,
Sarınnaldır bodal bodaar apargan men.
Çırık çerде күштүг çüve-çügle kiji.
Çırık çerде ulug ugaan-çügle kiji*

*Atomnarlıg bombalarnarnı kiji kılğan.
Ayul-halap күштүг чөпseen kiji kılğan
Amgı şagnıñ kijilerni uzutkap boor
Ayul чөпseen kiji kılğan, ol-da konçug!*

* 112. Şiir. M. Kenin-Lopsan, “Arbayni Algangan Algijim”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.192

** 113. Şiir. M. Kenin-Lopsan, “Kijini Algangan Algijim”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.193.

*Amı-tunnıg kijilerni hunnug çerger
Arttırıp kaar küştüg küçü-çügler kiji.
Kijilerniñ ugaanunga büzüreer men.
Kijilerni kijiler-le hıdıvazın!*

“ALGIŞTID ÇADGIZI”

“HAMNID ALGIJI” *

*Hamnar şagda tıvaa turgan,
Hamnaan hamnı körüp turgan
Hamnar çoortu kızagdattı.
Hamnar çaştıp hamnaar boldu.*

*Ham bool oynaar artisterni
Kaksı-kuksu körüp çor men.
Alıs dözün uktaar bolza,
Algıştarnı dıñnap östüm.*

*Hamdan kım-daa kortpas boldu.
Ergi şagnıñ ırın-şoorun
Eldepeylik algıştarnı
Kaygap, taalap dıñnaar boldu.*

*Amgı şagda tıva dıldı
Anıyaktar öörenirde,
Algış baza herek apaar,
Algıştarda çeçen sös bar.*

* 114. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Hamnıñ Algıjı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.195.

Kızıl-dustaan kurgannardan

Algış sözün dıynap bijeeş,

Kıdıraaşta şülüktedim,

Ajıp körger-döstüg sös ol.

“UKTUG HAMNID ALGIJI” *

Çedi hamnıñ heymeri men,

Çedi düngür edileen men.

Kaygamçıktıg hamnaar adam

Hamı düşken hamnaar ham men.

Konçug ham men, sürlüg ham men.

Konçuvañar, hıylanmañar.

Konçuur kiji turar bolza,

Kogun üze karganır men.

Hamnap çoraaş, aldarjaan men.

Kara düne hamnaar ham men.

Hooşkunduva çoruptarda,

Hoylap çoruur kuzuñgum bar.

Salım-çoldu telgelepter

Çayan döstüg orbam-daa bar.

Karañ körnür kiji bolgaş,

Karganıptar algıştıg men.

Kakkan duñgur ünü-bile

Hamçık aarig ekirtir men.

Kara halap aalga kaerge,

Kara kuyje kiiripter men.

* 115. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Uktug Hamnıñ Algıji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.196.

“ÇER, SUG HAMINIŊ ALGIJI” *

Arıg sööktüg amıtan men,

Azargaaçal amıtan men.

Çerniŋ, Sugnuŋ hamık eezi

Çergeleşken önnükterim.

Ajay-buurul Tandım turda,

Arjaan suglar arıg turda,

Arga-kaskaam nogaan turda,

Açı-buyan çedirer men.

Aarıg-hamçık üngen dözü-

Arıg eezi kileŋneen-dir.

Dagılğalıg ham dıt keskeş,

Dagır holdug apargan-dir.

Barbas çerje çüge bargan?

Baldı-süge çüge tutkan?

Çüdek çüve kılğan hey-dir

Cünezini çaylaan hey-dir.

A’stan-çemden delgep turza

Aragadan söŋnep turza-

Holduŋ, buttun muŋçulğanın

Hoora şaaptar küştüg ham men.

* 116. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Çer,Sug Hamınıŋ Algıjı”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.198.

“DEERLER HAMININ ALGIJI” *

*Kızıl çaḡnık kımçılango,
Kıskıl ulu hölge kılgo,
Delegeyni sirleḡnetken
Deerler uktug doḡkun ham men.*

*Aynıḡ, hünnüḡ arazınga
Argıp çoruur amitan men.
Şolban, sıldıs arazınga
Çoruk kılır çorumal men.*

*Karjı-hürtün çaḡım kirze,
Kazıradır diḡmireer men.
Haya-daştı tavılandır.
Karjı çaḡnık düjüerer men.*

*Doḡgun çaḡım kirip kelze,
Dolu bolup huula beer men,
Karjı kiji haldap kelze,
Kargış salgaş, surıptar men.*

*Artış salıp çüdüür kijee
Açılıḡ men, buyannıḡ men.
Suundan katkan taraalarje
Suggup çaaşkın badırar men.*

* 117. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Deerler Hamının Algiji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.200 .

“ALBIS HAMINID ALGIJI” *

*Anay-haaktar çastıp turda,
Alandı har erip turda,
Kurgag sayga udup çıtkaş
Kuyumnaan men, sarinnaan men.*

*Katkı-la eves katkı dıñnaaş,
Karakterim körüp kelim.
Kaygamçıktıg çaraş urug
Kadı-koja turar boldu.*

*Kaygal urur odun salgaş
Hanılaan şay hayındırışkan
Albıs şayı ije kaapkaş
Algani beer apargan men.*

*Adıg holun eeren kılgaş,
Aarig domnaar apargan men.
Çayan dözüm kiiskiy beerge
Çayganı beer apargan men.*

*Kandıg kiji çorta beerin,
Kandıg töldün köstü beerin,
Daarta kımınñ aaldap keerin
Daadı murnay bilip kaar men.*

* 118. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Albıs Hamnıñ Algiji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.201.

“AZA HAMINID ALGIJI” *

*Kılçığır dıt bajın orta
Kızıl herel honup çorda,
Kızıl elge çede bergeş,
Kıskıl öşkü körüp kaar men.*

*Öşkü bolup huulgan aza-
Ögbelerim ugu çüve.
Özen çerni çağgilandır
Öşkü bolup etkileer men.*

*Çügen sugluu dagjaan çerje
Çügürbüşaan çede beer men.
Çemiş bolur ooldu körgeş,
Çelees-bile şalbalaar men.*

*Karañgıda çadag kiji
Karaam uunga köstüp bolza,
Otçugaş boop huula bergeş,
Oruun doza kızıaŋnaar men.*

*Kortuk kiji körüp kaanda,
Kokay bolup huula beer men.
Kortpas kiji körüp kaanda,
Koygun bolup huula beer men.*

* 119. şiir. M. Kenin-Lopsan, “Aza Hamınıŋ Algiji”, Meen Çüreem, Kızıl, 2010, s.203.

3.2. Türkiye Türkçesine Aktarılmış Şiirler

“DÖRT SATIRLIK ŞİİRLER”

“BENİM ZİRVEM”

*Akşamleyin sayan kenarında seslenip geldim.
Parlak çolpan yıldızı gökyüzünde yükseldi.
Onun gibi, yıldızların en yükseği, ol,
Ana yurt sevgim, zirvemdir benim.*

“BENİM SÖZÜM”

*Sözlerimi söylediğimde
Ateş olsa halkımın yüreğini yakar,
Yazdıklarım
Eskidi, şair yurttaşım ol!*

“YUVARLAK SÖĞÜTLER”

*Kara söğütler yusuvarlaktır
Toplaması, eğip bükmesi
Güç olur bilirim,görürüm.
Orman tavukları yiyecek arar.*

“ŞELALE”

*Çobanaldatan kuşlarının yokluğunu
Düşünmek zordur, ötüp giderler.
Şelalenin sesi ince,
Suyu az olur.*

“SEN GİTTİN”

*Sen gittin ve orada ağladım
Üzölüp seni kötüleyecek bir gönlüm yok.
İsteyip gelsen, elinden tutup giderdim
Düşlesem ara sıra hatırlarım*

“YILDIRIMDAN SONRA”

*Gürültü kesildi. Yağmur dindi.
Baştankara yiyecek aradı.
Melez ağacın kıran şimşek çaktı,
Yağmurlar akar oldu.*

“BOŞA GEÇMİŞ GENÇLİK ÇAĞIN”

*Gençliğinde aşkın
Kıvılcımı yakmaz yürek.
İhtiyarlayınca telaş artar
Yanan ateş ısıtmaz olur.*

“KUŞ KİRAZININ SALKIMLARI”

*Bahar olduğunda kuş kirazının salkımları,
Üzengiden iktirdiğinde güçlenmiş olur.
Genç kızın gür hafif kara saçı,
Yanmış yüreğimi yakacak olur.*

“KARA BULUT”

*Kara bulut dağlar başında
Her yeri karartıp kapatır.
Kara bulut dağın başında
Her zaman duramaz.*

“AA”

*Kıyının tepesindeyiz.
Güzel kuzey! Geniş kuzey!
Serin martın aşırı soğuğu
Senden kaçar, benden kaçar.*

“BİR FİNCAN ÇAY”

*Kuş tüyü gibi ata binip gelince,
Yürek ayılıp tırıs at olur varlık,
Çalışıp yorulunca, susayınca
Bir fincan çay ile içecek olur varlık.*

“YEDİ HAN”

*Çorak olan yeri gören
Endişelenir. Biçerdöver arar.
Tan vakti buğdayı biçerken
Uzaktan Yedi Han'ı⁹⁶ gören odur.*

“ADIM SÖZ”

*Halkım isim verdi, adım söz'dür.
Acıkmam, yorulmam. Hafif bir rüzgâr olup
Kalırım burada, dinleyenlere
Söylediklerimi gücüm yettiğince yaparım.*

“SABAH ÇOLPANI”

*Şafak söktü, gökyüzüne baktım.
Yalnız çolpanı⁹⁷ görüverdim.
Kıymetli dosttan ayrılmayayım diye
Düşüncelere daldım.*

⁹⁶ Yedi Kral Takım Yıldızı, Yedigir Yıldızı, Büyük Ayı Yıldız Takımı

⁹⁷ Çolpan: Bir gök bilimi terimi, Çoban Yıldızı, Zühre, Venüs.

“SICAK GÜNDÜZ”

*Suyun üzerindeki melez ağacının dalına
Oturup yol alırım
Coşkun suyla kızaran ayaklarım
Acıyla yanmadan çekmek isterim*

“ŞARKIM OLMUŞ BAŞKURDISTAN”

*Kara suyu-petrolü kan alır
Sevimli zengin Başkurdistan-eski yurt.
Cömert, kırmızı muhteşem yurt,
Eski çağlarda şarkımla şöhrat olmuş yurt.*

“AKARSUYUN DONMASI”

*Kır renkli kış şiddetlendiğinden beri Ulug-Hem'im⁹⁸
Kaynayıp zor nefes alıp yatarsın sen.
Sovyet insanı Krasnoyarsk HES'ini⁹⁹ suçlar,
Soğuk ebediyen gidip yaz gelmez olur*

“DİKİŞ DİKEN KIZ”

*Gömlek dikip oturduğunda
Bir süre görüp, gönül verdim.
“Usta elin iğnesinin
Ucu olayım” diye düşündüm.*

“UYANAN OĞLAKLAR”

*Sabah erken bir grup oğlak
Taşlı yamaçta otluyor.
Dağın tepesine çıkarak,
Nöbetçi de gözlüyor.*

⁹⁸ Ulug-Hem Nehri

⁹⁹ Krasnoyarskay HES : Yenisey Nehri üzerindeki Krasnoyarsk Hidroelektrik Santrali

“RÜZGÂR OLMAK İSTERİM”

*Yaylak yurttta seni görüp,
Yakınında yaşadım.
Rüzgâr olup dönerek,
Ödüldür saçını okşayarak gitmem*

“ANNEMİN YÜREĞİ”

*Annemin gözü çok kara
Annemin kolu çok yumuşak
Annemin huyu çok sevimli
Annemim yüreği çok güçlü*

“ANNE GÜNEŞİ”

*Eşine sert davrandığında,
Kayaya-taşa yıldırım düşer.
Eşine kıymetle sokulduğunda,
Kayalık gün ışığını sızdırır.*

“HALKIN ŞARKISI”

*Ağır ağır düşünerek,
Halkın şarkısını söylüyorum.
Gururla çıkmış doğru köknarın
Kozalağı olmak istiyorum.*

“SU BAŞI”

*Kaya çatlağından sızınca
Kaynağı yudumlayınca,
Annem bana eğilmiş gibi
Kasedeki sütü içmiş gibiyim.*

“SÖZ”

*Kötü niyet geceye benzer,
Kabalık kurda benzer,
Hilekarlık kamçıya benzer,
Oburluk çukura benzer.*

“AŞKIN ŞARKISI”

*Genç yüreğin üzülse,
Kederin kısa hızlı karşılaşırım.
Usandıran çok varsa,
Çadagan¹⁰⁰ ile şarkı söyleyeyim.*

“DÜRÜST ARKADAŞ”

*Gece telaşa düşüp üzülünce,
Gökyüzünde yıldız çok parlar.
Büsbütün yalnız kalınca,
Eski arkadaş hatırlanır*

“TONLU SESLİ ÇADAGAN”

*Sarı çiçeğin yumuşak yaprakları
İlkbahar rüzgârı okşaması olsun!
Çadaganın tonlu sesli tellerine
Parmakların dokunsun!*

“YAVRULU MARAL”

*Yavrulu maral otlarken
Oklu silahınla onun yüzüne bak.
Yavrulu maralın kaderi
Yavru maral annesi gibi diyorlar.*

¹⁰⁰ Tuva Türklerine ait yaylı müzik aleti

“İLKBAHAR SULARI”

*Bahar güneşi ısıttığında,
Sarı sular sel bastığından beri.
Bir sürü arzu belirir,
Genç yaştın salladığından beri.*

“GURURLU”

*Köşede domuz tok,
Ormanlıkta karaca rahat,
Anneye kız çocuğu sokulur,
Gençlikte kişi gurur duyar.*

“BELA SOĞUK”

*Sarp geçitte yağın karlar
Sert kışla beraber mümkün.
Şakaklarda kır renkli saçlar.
Soğğun acısı mümkün.*

“HAYVAN PATİKASI”

*Karda basan karaca izini görüp atıverdim
Derin düşünceler, cansız yüreğimde dalgalanır
Halk yoksa edebiyatçıya şöhret olmaz.
Halkın yolunu izleyenlere öykü şanslı olur.*

“İLİK İLKBAHAR”

*İlkbaharın sıcaklığı son artık.
Doğal onaylamak vardı.
Yanından gelmiş küçücük çobanaltadan
Rahatça oynayıverdi.*

“KİŞİNİN ARKADAŞI”

*Kişi arkadaşını unutursa
Kaderi kötü olur diyorlar.
Sevdiği atını satarsa
Yaya gider kaderi diyorlar*

“SÖZ ZEHİRİ”

*Acı sözlerin yorucu
Arı,gizli saat gibi ol.
Atın başını kamçılarlamak
Baba başına vurur gibi olur.*

“ÇİFT KUŞLAR”

*Çift kuşlar ayrılırsa
Tek,yalnız yaşlanır diyorlar.
Kişi arkadaşından ayrılırsa
Çiftleşecek arkadaş bulur diyorlar.*

“BİLGE KİŞİNİN DÜŞÜNCESİ”

*İyi kişinin düşünceleri
Günlük güneş ışığı gibi
İyi atın hızlı yürümesi
Kartalın uçuşu gibi*

“SESSİZ GECE”

*Sessiz gecede itler havlar.
Kişinin gönlü heyecanlanır.
Uzak gökyüzünde yıldız parlar
Kişinin yüreğini sızlatır.*

“ALTMİŞ AŞTIM”

*Altmış yaşın arkasını aştım
Nişan, ödöl almadım vardım.
Neler yaparlar yüreğim okur
Halkım, kişilerim mal yapsın*

“YALNIZ KARTAL”

*Kartal hep yüksek uçar
Karlı yamaçların başına bakar
Kartallın huyu çokça gururlu
Kara yalnız uçup söyler.*

“OĞLUNU BEKLEYEN ANNE”

*Yaşlı anne ağlar.
Kimin ki yokluğunu hisseder, kederlenir?
Savaşıp meydanda ölürmüş
Tek bir oğlunu bekler.*

“ALTI SATIRLIK ŞİİRLER”

“PATİKAM”

*Akşam dolaşırım Neva Nehrinin kıyısı boyunca
Sırtıma çantamı yükler, yürürüm.*

*“Rus sözün kandili bana ve
Geceleyn gidiyormuş” demek böyle geliyormuş.
Büyük atam Puşkin masalcı diye
Duygulu yüreğim gökyüzüne sıçrar huysuzlanır*

“ISINAN TEPELER”

*Bembeyaz şapkalar yavaşça tepelerden çekilir,
Artık karlı bozkırlara kar dolar.
Çağırın gece kuru çakıl taşı çınlamasıdır
Henüz çekti sarı suyu kalıyor.
Sabah sessizliğinde traktörün ovaya gelmesini
Uzak tepelerin ısınmasını bekliyor.*

“DOSTLUK”

*Dostların dostluğunu düşünmek,
Dağlar ilk donar bulutsuz
Çıplak toprak alana sertleşir çiçeksiz
Dostların dostluğunu düşünmek,
Arzularına bile düşünce karışmış
Gücün gayreti, çeliğin kaynaması, köklerin atası.*

“SEKİZ SATIRLIK ŞİİRLER”

“YAKUT KIZ”

*Güzelsin, Yakut kız, gözün görünür
Yanaklarında gülümseme görüyorum.
Erdem bilgi çağı kuzey diye, uzak yerden
Ren geyiğine binerek, geride bırakıp açılıp gelmiş.*

*Son ilham koş götür sen. Dönsünler.
Ren geyiğine binmedin, uçakla ulaştın sen.
Nadiren kör rastlantı olur bizimle birlikte
Şarkı söylersin sen, besten olurum ben birlikte.*

“AVCI KARINCA”

*Ava giden karınca,
Eş aramak için döner.
Kır renkli kurt kayboldu,
Zar zor sürüklüyor.
Söğütün düşmanı kurttu
Dayanıp avcı oldu.
Kazancı kuş tüyünü çekip aldım,
Yayla yolundan geçtim.*

“US NEHRİ”

*Ormanlık dağın başını yurt yaptık,
Köpükler toplandı, gücü gittiğinde,
Denize suyu eklemeyi düşün,
Çok uzaklara akan Us ’um!*

*Amacımız yetişecek demiş,
İradesi ile koşması şiddetlenir
Us ’um senden örnek var,
Us ’un yolculuğu isteğim benim.*

“US NEHRİ”

*Ormanlık dağın başını yurdu kapatmış,
Köpüklerden birikir, gücü kayığın,
Denize suyunu içki sunmayı düşünür,
Çok uzaklara sıçrayan Us ’um.*

*Amacını belirtti başladı konuşmaya,
Hızlı kanadı durdu konuşmaktan.
Us ’um senden örnek var,
Us ’un yolculuğunu isterim.*

“GEYİĞİ İZLEMEK”

*Ormandaki yüksek dağın başı yankılanır
Acelece geyik marallarına seslenir durur.
Yankılanır ses çıkarır geyiğin sesi dinlenir
Hızlı bir bölüm sararıp durur*

*Çıplak toprak bir ovada diler biçerdöver ile oğul
Ormanda geyik dinleyen seslenir durur.
Sessizlik köye rast geldi, kızdı bekleyince,
Sapla ekini hızlı keser kendince*

“ÖĞRETMEN YAŞI”

*Öğretmen yaşlar dağını, sürgüne gönderdi
Manganez olarak boyayıverdi.
Kırlangıcı kızıl uçurumdan
Kaşif kılıp çabuk çıkardı.*

*Nohut, köknar budağını yaymış,
Ocak yaşı boyadığı anlaşılır,
Edebiyat yazar şair gibi,
Sakin, düşüncelidir.*

“BAHARIN HABERCİSİ”

*Gece vakti dağın arkasındaki tavşan
Şamanlık etmek arzusuyla geceledi.
Kara ağaçkakan, her sabah
Kargıra söyledi yeniden*

*Göç bulutlarının gölgesi
Yerin üstünü okşayarak.
Konuşkan parladılar
Yetiyecek yeri soruverdi.*

“YAZIN TIRTILI”

*Bembeyaz kışın son işareti
Erimiş buzlar kaçır güneşten,
Gölgeli nehir gittiğinde,
Gönül kötü bağırdı.*

*Gür yapraklı yaşlı kavak
Çözüp çekti tırtılı
Tespîh gibi dizince
Gördüğümde çıkmış guguk*

“SONBAHAR KAHRAMANI”

*Donduğunda, çekirgenin
Dondurur canlı yeni gibi,
Geniş yeşil yaprakları
Katlaşıp, sağ tarafa eser.*

*Anlatmak birlikte soğukta dinlenmek,
Ciddiyetsiz rüzgâr damarını ısıtır,
Kanlı kızıl boncukların
Silkelenmesi ufalanmak değil.*

“BABASININ ARZUSU”

*Gömleğini diken sevimli annen
Koştuğunu görüyorum, oğlum.
Kar yığınları eriyor
Eğlenip durursan ki*

*Çolpan çıktı.Fırtına kayboldu,
Cesurum uyuyup dinlendim,
Dünyaya çabuk değer ver
Yol zor büyüyor.*

“KANATIM”

*Daima yere giderim ben diye
Çılgın olduğumu anlar giderim.
Dağlar buluta ihtiyarlayarak bakmak,
Demektir ve gittiğim oldu.*

*Öküze binip giderim kendim
Uçağı sallanır durur
Yerden söktüğüm kanatlarım bana
Çeçen nişancı halkım verildi.*

“KUĞULAR OĞLAKLARA ŞARKI SÖYLER”

*Söylediğim tınlamadır,
Kışın soğuğu biter uyumaz.
Kardeşim kızın sesini dinler,
Var olmak gücümü canlı yapar.*

*Dokunaklı söylersin
Uzak yerler kısalır, uyumaz
Dağları aşarak, uçarak ulaşır.
Denizde karşıdan karşıya yüzerek geldiğimiz*

“GÖZ YAŞI”

*Hafif kara bulut,
Nasıl yerden seslendin?
Nasıl aşkını görünce,
Kara, uysal ata yükledin*

*Tek bir yuvarlak damlanın,
Bereketli düşüncesi,
Düşkün annem okşayınca,
Ağlar oldu.*

“BÜYÜK UYKUM, YOL YAYLA”

*İhtiyar yaşta koşuver,
Genç çağımı özledim,
Bazen günler acı geçer
Bazı günler istemez*

*Hüzünlü sararınca
Açıkçası belirtelim düşünelim:
Tek şarkıda yazı görünce
Engel birlikte, büyük uykum*

“KEDER”

“TAY”

*Genç adam taya biner,
Gür yelesi sallanır.
Heyecanlanıp kişnetir
Hoplayıp zıplar, havlar.*

*Kulaklarını tırmalamak
Kuyruğunu asmak
Kurutulup meydanda yok olur
Kuş gibi gider durursun sen.*

*Urgana ulaşırsın sen
Talimat söz vereyim taya
At ol doru at al
Seyahat için binek ol.*

“KIZIN KOLLARINA RASTLADIM”

*Dağlık yerlerin çocuklarının yürekleri cesur
Tayga ormanına çam fıstıklarına yolculuktayız biz
Semiz dağ servisi ortasına kadar çıkıverdim
Sana tutup ormanlık dağın geçidini seçerim
Yiyecek olgunlaşıyor kahverengi çam fıstığı şeklinde
Yere götür dökelim, durduralım
Kederlenen sedirin başı sallanıyor
Çevredeki budaklardan kaldırdım
Fırtınaymış beni şehire sallarsa
Özenli kolun beni dışarı sopalar.*

“MARSA İLK UÇUP BAŞARAN BEN”

*Böyle gidişim düşüncelerim yayılır
Düşünmemiş başka düşünce sallanır bulunur
Harflerini öğretmenim gösterivermiş sonra
“Alfabe kitabı” kendim okur anlarım.*

*Kıyafetimi tamamlayıp kuşanırım
Sedir ormanlık yeri gezmiş oldum.
Yamaçlardan geçen yaban keçileri istediğinde
Yıldızlara yetişen gönül kaynayıp geldi.*

*Kahraman milletim sadece gücünü kalabalık kılar,
Marsa yolculuğa çıkar sinirlenir.
Mükemmel buğday ona dağılır,
Marşlılar hediye olsun verdim*

“SUG-BAJI”

*Sug-Baji!
Hayatımın
Nabzısın sen
İyi güneşim
Başlangıcı sen*

*Sug-Baji!
Atalarımın
Şöhreti sen
Ölünce adım
Büyük de sen*

*Sug-Baji!
Özgürsün*

*Kanunen
Yurdumsun sen*

“DAKTİLOCU DÜZENBAZ”

*Güzel ince selen- bige
Tüccarları yok eder,
Daktilonun harfleri
Kibirlenip yarışırlar.*

*Basın girer kitabı
Daktilocu daktilo eder,
Büyük keşiş kağıt doldur
Usta sözler görünür*

*Edebiyatçının edebiyatı
Milletim keyif alsın okusun ki
Daktilocu iş yapsın
Övsün,yetişsin ödül alsın*

“YAMAÇLARIN TEPESİ”

*Öküz binmek yetersiz gittiği büyümeye
Uçak kullanıverdim.
Doğanın tehditi bulutlardan geçmek
Olağanüstü uçuverdim.
Tekeler sıkıntılı yamaçların tepesine bakarım
Denilir eski kişileri taşıyorum
Uzak yerlerin uzun yolunu sınırlarım
Sevgi mektuplarını yönlendiriyorum
Havada bol insan ile yer ile
Emeğim, arzum düğümlenirim*

“KIŞ NEFESİ”

Güzel iğne yapraklı ağaç fidanının dalları

Kır renkli yapmaktır ödündür.

Akıp yatağında küçük akarsuyun

Puslu nefes alıp sallanmaktır.

Sabah erken sincaplar toplanır

Bol bereketli sedir kıra yönelir

Dik sarp eğilerek inirim,

Gözümün kirpiği buzlanıyor.

Küçük akarsu iğne yapraklı ağaç fidanı,beni

Ayazlı soğuk buz tutmuş.

Ilık çocukluğum yeniden gelmiş

Karlıyken pus acayıptır.

“SEDİR”

Eğlenilecek şey söylenti

Kar fırtınası sıçradı götürüverdi

Parlak yeşil ağaç fidanı sedir

Sallanır doğaldır

Saklanıp yatar tavşan avlar

Budaklarda ocakları

Yığılmış kar fırtınasını

Şaka yapıp atıverdi.

Rüzgâr güç, halka buraya söyler

Kıymetli lezzetli hediye

Kendiliğinden kumaş biçer yenge dinler

Saklar gibi oldu

“KOŞUŞAN KUZULAR”

*Kış yere gece vakti yaşlı kadın
Sinirlendi kar fırtınası geldi
Tavşan pisliğinin süprüntüsü
Korkuluğu bırakıp süpürmeye durdu*

*Sabahleyin erken yürüyüverdi
Orman yağışlıydı
Hırçınlaşan dumandan
Şiddetli mavi gökyüzü göründü.
Kulübeyi açtım
Geceleyin kar fırtınası
Kara kara kuzular
Geceleri kuş kanatlarını çırpıverir.*

“ADAN -DAĞ”

*Buzul karlı lekeli tepenin omurgasında
Şiş yamacın dışı gibi hörgüç var,
Gerdan sedir ağacı boynuzunu saklar
Melder-kara masalımsı deveye bakar yatar.*

*Kara buluta bakıp tepeyi tehdit eder,
Rüzgârlar ile kapışıp durur, eser.
Tehlikeli rüzgâr toplanıp eser,
Atın dışını kokan yerden sökmemek.*

*Görünüp kaybolup yüzlerce yıllar geçmiş de ol,
Yaşlı titreyen gururlu deve eğilip kalır.
Temizlese de yorulsa da masalımsı deve
Avcılar av hayvanını gözleriyle tarar Adan-Dag ol..*

“DAĞLI KIZ”

*En yüksek dağın kızıyım,
Tepeleri tepen dağ keçisiyim.
Kaymaz gücüm dağlıyım.
Hayvanlara seslenen keçiyim.*

*Kayalık dağın güney kenarı
Yağan karın kardaki kayalık.
Geceleyin fırtına çıkıp gizlice geldi,
Fırtına üfler,bağırır.*

*Boğulup sürüklenir deve gibi
Düz kayalığa ulaşacağım:
Havadaki koku göğsüme dolar,
Oğlaklarım heybeye dolar.*

“CİNS BELDER”

*Köyünüzün sivri tepelerini gözleriyle tarar
Hemçik Nehrini geçip tutar köprü var
Onu üstünden geçen yaya millet duraklar
Onu üstünden geçen makineler yavaş geçer*

*Geçmiş ulus girdap suyu görüp ayrılır
Acayibine gider hayranlık verir ne gibi eşya
Ağırbaşlı dağlar taşkınlığı anlayıp ayrılır
Balık yüzgecine dalarken izdiham olur*

*Korkudan sinip dalar gibi yatıverdi
Korkudan sinip zeki gibi oldu.
Şehir tutturanın gizli bilgisi
Korkarak yasaklamak, yatmak izdiham oldu.*

“LİKEN”

*Serin Tayga ormanının tepesine tırmandım,
Semiz köknar çok az önce gördüm:
Yaşlı bir devenin gerdanı gibi
Tütsülenir ve sarkar.*

*Sulu alanı taranır ekili alanda,
Suya batan paslı liken-
Sıcak otlu kırdan telaşlanan
Ren geyiği ilaç yiyecek.*

*Kalın,yaşlı ren geyiği
Kırlara koşmak-göklere yükselmek.
Yukarıdan likenler aşağı düşer,
Zamanında otlar semiz olur*

“BAŞARILI ŞİİR YAZARSAM”

*Eğer sol masam kuşatılmışsa
Kağıda benzer, yazarım.
İsyân oynayan yıldızlı gece
Yolu geçer fal açar.*

*Var olur şehirlerim,
Tepedeki sesi yüksek taygam,
Köye gider uzak dostum-
Onda eksik yerlerim var.*

*Başarılı şiirler yazarım,
Atım duygulanır sıkıntı yapar.
Eski kapıdan köye
Uçar gibi giderim varırım.*

“ÇAM KOZALAKLARI”

*Çamlarımın kozalakları
Çuvala doldurup toplarım.
Nasıl toprak ekilir söyleyin
Merakla sorarım.*

*Eski Tuva toprağının
İlaç bol kozalağın
Uzak yere doğru
O zaman derince düşünürüm*

*Yazlık yolun kıyısında,
Senatorlar yorulursa da
Kardeşler halk ormanı olur
Çamlarım büyümüş olsun.*

“KIZIL-HÖREK”

*Kışın güneş alttan iner saklanır,
Kızıl ışık sarp kaldırır yakar ayrılır,
Sabahki şarkıcı kızıl-hörek,
Kenar yerde söğüt konar yavaşsın*

*Rüzgâr daha fazla sitem tehdit eder çektin mi?
Ata binen kalan çifti hatırlıyor musun?
Üzüntü dolu göğsüm üzüliyorum?
Saklıyorum tanıyorum yürek ağır.*

*Dağlık yer, toprak güzel çorak Kızıl-Hörek!
Yarın sabah erken kızıl insan görmek,
Doğmuş yurt için savaşta yaralanır
Dökülen kan anlayışlı geldin sen.*

“ÜZÜNTÜ”

Acıyana kadar, bu kadar diyorlar

Yağan kar da eriyecek

İlkbahar gökte katılaşıp kalır.

Sağanaktan sel basar sığlaşır

Yıldırım gürültüsü diner

Genç yaşında ihtiyarlar

Ulusum böyle konuşur

Üzüntünün yaşı yok

Üzüntüden kişi kaçır

Üzüntülü anne sabreder

“DÜĞÜN DUASI”

Düğün rüya güneşlerinde

Kadehten su içirim.

Acının bulutları

Karanlığı kapatır

Cesur-mert kardeşlerim

Ateşlerin ateşi öç olsun

Dört nala koşan atları

Kurt atı yemesin

Tekrar isteyin

Beşikte bebek büyüstün

Tekrar da yağmur yağsın

Beşikteki bebek koşsun

“KUŞ GECE”

*Eski atalardan
İyi gelenekler yayılır gelir
Sabah erken kalkan kişi
Eyerli at biner diyorlar*

*Kuşun gecesinde kalkan kişi
Kuş gibi cesur olur diyorlar
Hızlı ata binen kişi
Uzak yerlere ulaşır diyorlar*

*Kader kendi kendine fısıldar da
Canı sıkılır şarkı lazım diyorlar
Kuş geceden durursa
Şarkı yazar olur.*

“SESLER”

*Evrenin neşeli gezisi
Sevimli sesler diyorlar
Acıkan kurt pusu kurar
Ormanda rahatsız konuşur*

*Kar fırtınası taşımak düşlerinde derler
Yuvarlanır çığ sırtlara kadar derler
Kartalın yamaçlara bağırduğu derler
Dişi karaca nehire böğürür derler*

*Hangi ses güçlü dedi
Hangi ses deler geçer dedi
Evrende akıllı ses
Kara ve yalnız hisseder.*

“SARI YAPRAK”

*Titrek kavakta sarı yaprak sallanır
Gönlüm eser, acele eder
Sevimli güzel küçük kardeşim
Genç, güçlü yeşil baharı özledim*

*Kara tepem kar yığını olur
Uzun yıllar yanıp söner kötüleşir.
Aydınlık yere yurttaşlarım çok fazla
Yumuşak yıldırım görünce şımarırım*

*Yarın sabah esmesine sebep geri vermek
Sevimli, kuvvetli bana duruverse
ilkbaharın gücü bataklık keteninden olur mu acaba
Genç kışın aşkı olur mu acaba?*

“SUYUN ŞARKISI”

“ATIM”

*Yemlenen güzel atımsın
İyisin, hızlısın
Dürbün gibi gözlüsün sen
Sedef gibi bembeyaz dişlerin*

*Çıkarıp göstersen kaçır
Sahibin görüp öfkelenerek
Kutsal kızıl bezi
Kutsal yelene işaretledim.*

*Ödünç de vermedim
Satmak da istemedim
Kader acı merhamet
Atım senden ayrılıyorum*

*Kızıl asker savaşıya
Hediye ettim seni verdim
Faşistleri domuz gibi teper
Üstünü bozar binek ol.*

“EVİN ÖVGÜSÜ”

*Dişi karaca bile oba söyler
Dişi karaca yurdundan çıkmaz diyorlar
Bir parça annemin evi
Oldukça fazla hatırlayıp acırım*

*Annem beni boş evimi
Annem beni öperdi evimde
Annem şarkı dinler evinde
İhtiyarlar zor, duada bulunur.*

*Önce ağlar, ateşlenirim
Önce sürünürüm yerim olabilir
Önce başka yuvam olabilir.
Överler bilirim annemin evi*

*Aşık olduğunda, öflelendiğinde
Şarkı söyler gider kendini kötü hisseder
Annemin evi Kızıl Bayraklı
Aksayan güneşten başlayan olur.*

“UZAKLAŞMAK”

*Karlı sırtlı Tuva yurdum açık-mavi gök
Gözetleyen kalabalıklar görüyorum
Kürek ile kulaçlanıp dövünmek
Eğik kayıkla pehlivanın Rus çocuğu*

*Dizgini yok huysuz tay sıkılır gibi
Yüreğim rüzgâr gibi gider, tembelliği sezerim
Yüzmeyi bilmez oğlak bu yüzden korkuyorum
Kürek ile dalgalarını ürküyorsun sen*

*“Etkilenip gidiyorsun yerinden “Avrupa ’ya”
Kader ata biner tan vakti uyanır”derler
Tembel Neva Nehrinin ninnileri var
Rahvan atı yanına biner gibi, neşeliyiz biz*

*Düşünüyorum, evleneni ziyaret ederiz biz
Düşünüyorum dostlar peki kalırsız bırakırsız
Sessizlik sabahleyin ateş edilince çıkarır
Bunun için yurdu yalnız olan biz*

“GENCİN BALOSU”

*Kutlamanın gecesinde
Maskeli baloda rastladık biz
Neşeli, genç yüreklere
Orkestra şarkı söyleyerek davet ederdi*

*Söyleyemez aşık olduğunu
Hediye dir sırrını bilmek göreyim
Dost tesadüf, sevimli huyu var
Gülümsemek uzatmak gerekir
Tembellik arkadaşlarım arasından
Yalnız seni seçtim aldım
Esnek kolunu omzuma sal
Esinti döndürür
İyi alın yazısı hayatının
Başlangıcında gelendir bizim*

*Kıymetli dostum ol gör
Birlikte neşelen yurda gir*

“SALCILAR”

*Dalga sonra başka dalga gürleri gelir
Salcılar bezmiştir döndürüp durur.
Kürek için bodur kayık yaparlar
Kıyıya etkiledi sıkıştırdı bağırıverdi*

*Çamlarını dizip zayıflayan sevimli sal
Kayıverdin, sığ yere yüzüp geldin
Rahvan kokan bir bölük hayvan arzulanır
Benzetiverir, ottan bağdan çekiverir*

*Devleşir salın gagasının burunluğu
Ağıl yerde kısa kütüğü bağladılar
Çıplak ayak bir grup hayvan kütüklerini
Yontarak eliyle kaldırır ve sallanır oldu*

*Yavrular saldan uçaraktan kıyı yere
Geç sabah karın yağarken kapadığı an
Çamlardan yapılan masayı görünce de
Sevimli salcılara hediye söylerim*

“RÜZGÂR”

*Genç güçte korkunç rüzgâr esermiş
Salkım köknar benzer o sırada dağılır
Yabancı zenginin yolkıları yolkılanır diye
Gözlerim kader-alın yazısını beddua ediyordum*

*Karanlık muhteşem yılların yarısı geçti
Tekrar ve doğan yerin etrafını dolaştım geldim
Ocaklara bakır kazan çayı koydum
Oflayan rüzgârı taşıyan ile görüştüm*

*Kaba rüzgâr endişe taşır derler
Kara kıvılcımdan dağlık yere güçlenir
Evreni uykusundan uyandırır silkeler
Felaket rüzgâr tutuşur odun söndürür*

*Ürkek rüzgâr anneleşir dostumsun sen
Hırçın rüzgâr modernleşmenin gücü sen
Hırçın rüzgâr Ekim'in rüzgârı gibi sen
Hırçın rüzgâr savaşın körüğü gibisin*

“KAR TANELERİM”

*Şimdi yenilen
Ayaz durdu
Nereden geldin
Kar tanelerim?*

*Yerimize
Yetişmek için
Yıldızlardan
Sığılaştın mı?
Av hayvanlarının izini
Göstermek buraya
Kara yeri*

Süsle diye mi
Basacağın iz ile
Zararını gör
Kuş kanatlarını çırparak
Yağ hemen karım!

“MAKSİM GORKİ'YE”

Tuva kadınları kürsüye çıktığında
Pek dikkatle incelerler, etekleri eski gördüm
Omurgasına yavrunun da kaya gibi ağır
O yazısıyla gider, kahraman oldu

Annem de “şahit” bayan der alaya alır
Yaşam karanlık gecenin yurtların yarın
Yarın üye devşirmesi alevsizim ben
İyi gücün, Sovyet üye kişisi ben

Büyük öğretmenim! En önce Tuva diline
Usta konuşmacı, okumak güneşim olur
Sevimli çeçen dilini annem dinledi
Tekrar da gençleşiverdi.
Sözü okumak, bol iş öfkelenirim.
Sözü okumak, uzak yere uçarım.
Karakterim , Dankon gibi cesurdur
Milletim için savaşır yüreğimi veririm.

“ERİYEN PATİKA”

*Geç sonbaharın aydın akşamı komşu durdum
Oynamak bahane, okşamaya tehdit durdum
Encik gibi fiske attım, çekip aldım
Orman yerinin uçurumu gibi ürkerim.*

*İzini izler seni arar bağıır patikam
Sıcak günler çarpınca eritir
Otlı nehir gölgeleşince yürürsün
Yatağın için su diler, bulurum*

*Evini sonbaharın etrafını dolaştım geldim
Birinci çolpan yıldızı çıktı, yalnızım.
Eşi acıkan, pilot seslendi
Eski eşin sana teşekkür etti, övdü*

*Göklerin oğlunu seçip, nişanlı kızsın sen
Sayıklıyorum, korkuyorum, telaşlanıyorum
İyi düşün, gelir annen dualar eder
Arkadaşın sana bakar gizlice kaçarım*

“TAS-OOL KUYUSU”

*Tas-Ool pehlivan kuleye önce kuyu kazan
Yalım soğuk kulaklarını kapatır.
Hızlı at gibi buharlı nefes yatan kuyu
Boş arazi tarlada köyün milletinin kuyususun sen*

*Büsbütün ne der, kuyu kazmaz üye olur
Yer suya sahipse öfkelenir diyorlar
Bunun için arkadaşlarım yüz yılda
Şarkı söyleyip yatan nehir arayıp gider.*

*Nasıl seni bilmez giden eş galiba?
Karlanmaz, buzlanmaz suların kuzeyi.
Yedi metre derin dipten çıkarsın
Yerin canlı nabızı yatağısın*

*Seni kazan büyükbaba şimdi yok. Gerçekleri söyleyen
Seni gören o adını hatırlarım, acırım
Temiz suyu halka hediye eden küçük balık vardı.
Geçitsin bir uçtan bir uca akman gereksiz temiz kuyum*

“GECENİN YORGANI”

*Güzel hava gündüz ot tarlası
Atmaz yalvarır, çekingen yavru
Bulutlu gündüz rahatsızlık verdi
Gizli gidip parlayıverdi*

*Yağış gömer gök buraya
Harman salar işe ara verir
Cana yakındır ekip başı
Bir tek yavru razı olur*

*Çivilerin güçlenmesi
Tombak giyer elbise
Azık getirecek olur
Hayal, istek oyuldu*

*Sarp geçidin arkası köyde
Görüşmek tesadüftü burada
Rüzgârlı, yağışlı gecede rüya
Kurnaz yavru yolu kaybetmez*

“ŞAİR ARKADAŞIM ZEKİ MONGUŞ DUGARJAPTI”

*Atın başı çok fazla erken ürküverdi.
Çehresini görüp kolunu tutuverdi
Göğsünün içini oyup gelir sıkıntılıydı
Kurt seni rüzgârdan kovar durur.*

*Kamçıyı tutacak eteklerin körüklerdi
Sapmak yele duru, çekip alır.
Şahane buğdaylar tepede yayılır.
Bakarsın gözlerinle tarayıp seni yukarı çıkarsın*

*Sabah sonbaharın sürahisinden meyve suyu içerim
Dişi karaca etini şişler ve organı ateşler
Kızıl alev gökyüzüne kadar artar durur
Kızlar, erkekler şarkı söyler neşelenir.
Kötü hava ile hayallere girer, seslenir
Arkadaşın seni toplar, hatırlıyorlar
Ve tekrar kolunu tutup duran sen
Ve tekrar odaklanıp şamanlık edersin*

“EĞRİ SERVİ AĞACI”

*Ateş kütükleri ormana yemişler verir
Öz servi ağacı ince ağacı basan oldu
Gece servi ağacı dağın yamacını görünce
Uyanan, düşünen göz yaşı dökerdi*

*Kollarını savurarak balta ile kesti servi ağacını
Tekrar kozalak çıkmaz yemiş oldu
Avcı uçağı bedduası, kayık gibi
Kıyı yerde toplandığında bağırdı*

*Tuva yurdunun nehirleri, dağları
Canım, kaderim, alınyazım benim
Genç servi ağacı tepe yere çivilenir kokar
Korkudan siner, uyan yüreğim sallanır*

*Yerde başını boynuzlayan zavallı servi ağacım
Gökkuşağı gibi eğri yerden uzunlamasına
Kozalakları budaklarından çıkmış oldu
Hakaret edince, aşağılama kaderi oldu*

“ABLALAR HER ŞARKIYI SÖYLER”

*Başka yere uzaklaştı dağıldı
Başka yerin şarkısını bize dinletti
Tuva yurdunun ilkbahar rüzgârı dağı keser
Nefes alıp boğulup gidersin sen*

*Solan otlar Kızıl Taşa koşuverir
Çoban kız üzüntü şarkılarından keyif alır dizginlenir
Bütün ulusun genç kızı gövdesini açıp
Karışmış gelmiş,şarkı söylediğini düşünürüm*

*Otlatılan koyunlar yerinden çıkar çıkmaz otluyordu
Sevimli sesler yüksek taştan bozkır üzerinde toplanır
“ Sulikonu ” şarkısını söylediğinde toplanır
Şaşırdım,sevindim uyuyamadım.*

*Tuva yurdunun Ekim ayının rüzgârı gelince
Usta şarkı ilk olur uçuşur
Halkın hepsi koşturur akrabalarına
Dinleyicilerin besteleri benim oldu*

“NOVAR KIZ SIRBIKKAY”

Nasıl yere gittin? diyorsa
Söğütlük başı teşekkür ederim dedi
Nasıl kısa düştün? diyorsa
“ Sincap ” gördüm dedim

Omuriliği kılı yavrudur.der
“Pişir Kız” der cevaplarım
Yavruya hediye eder salar der
Börek, çörek kaybolur doydum der

Temiz çayı, mantılarını
Lezzetli ktır ktır pişir
Çıra-Bağı köyde yurttaş
Sincabım onla ki

Onla kulede geceleyip yatacak
Ayrıca sütlü çayı içecek
Ayaz hem yok edince
Ilık yürür yanmış olur.

“İYİ GÖNÜLLÜ ANNE”

Doğan yeri yağma edince koşuvereceğim
Nesiller gelir dizer tepeye varır.
Tarihi çağın köy ulusunun duasıdır.
Boyunsuz saçlı ihtiyar kadın düşüverdi

İyi iştahlı savaşçının annesine
Yarın güz mevsiminde tesadüf geçtim çay içtim
Ucuz sap, uzun pipo ağızlık alıverdim
Çocuk paltosunu özenle dikiyordu evde

*Sırtını, üstünü arar uçup gelir mektupların
Dağı tekrar gösterir, tutumlu oldu
Fısıldar oğluna babası ağlar huyun
Dağın tekrar gösterdi, şiddetli oldu*

*Oğlum gelmez, Sovyet yurdu için başını koydu
Rus yurdun bile yerde mezarı yatar.
Oğlumu köpek parçalamış hindiye benzer yavrum var da
Oflar, puflar gitmem der anneciğim ama gider*

“SURİKOV'UN FIRÇASI”

*Oynar gider ipler teşekkürler
Ok gibi hızlı dalga siler yaklaşır
Oğul gider yurdunu gördüm
Otlar koparır, fabrikadır o*

*Kapalı havada gündüz uzaklaşır
Müzenin eşiğini aştım
Yazıp, resim çektim yararlandım
İlk fırçalığı gördüm*

*“Hakas Annem” tablolarını
Kalmış görünce, akrabam beni
Eskiden ölen yaslı annem
Yakınım oraya gelmiştir*

*Yaşam edebidir
Tablo gidiyor fırçasından
Sıcaklaşmak isteyen oğlun beyni
Oyun ile güç karşılaştı.*

“DEKABRİST’İN¹⁰¹ KANDİLİ”

*Kaybolan şehir müzesinin vitrini
Kayıp tarih öç aldı keskin ses
Vahşi kral sürgüne gönderdi dekabristi
Hakaret görüp yarın uçurum budur*

*Zalim öksüz kuduz, küstah huyu var
Domuz o sırada “kat” der damga basar
Atın seyrek kolunu tahminen zincirler gibi
Temiz kolu paslı ayak bağı ile elle, ayaklarını bağlar.*

*Eskiden seni uçuruma sürmek
Tek kandil ateşi tutuşur durur
Kömür taşı balta ile kazarsın
Göğsü dolu öfke ateşi ısınır*

*Yurtta kalan maden ocağını fırtına sallar
Kandile nahoş koku dağılır, bulunur
Onu sergileyen oda korkunç kutsal ışık
Onu gören, adını özler selamlar*

“YABANİ HİNDİLER”

*Yedi yılın hindilerini anlatacak
Yerler gezip kazancı av hayvanıdır
Hayat-canım tehlikelerden savunarak
Avlanmak isteyen masal anlatır umut eder*

¹⁰¹ Dekabrist İsyanı (Aralıkçılar İsyanı) Çarlık Rusyası’nda, I. Aleksandr `ın ani ölümünün ardından 26 Aralık 1825 tarihinde St. Petersburg'daki Senato Meydanı'nda çıkan bir ayaklanmadır.

*Sabah erken yarın kurt, yaralıyım
Şeytan gönderirim sevinip sıçrar, heves eder
Seni saldı, fundalığa sıçrattım
Çıplak topraktır, kurt ile tutuşuverdi*

*Kurnaz kurt yatağını karşılar saldırıyordu
Kaba düşman omurganı kırar, parçalar
Baldırından köpek ısırtıyor
Kuşlar hoşlanır kökten avlanıyor*

*Kıymetli kutsalım sana acıyordum
Rüzgârlı baran eksik yere soğuk saldı
Ve tekrar dağlar gezip kutlarım
Kahraman cesurluğunu doğrularım*

“ÇAŞ-TAL”

*Annem beni doğurup doğuran
Merhametli memleketimsin
İnanan yolculuk nehirimsin
Yüreğimin nabzısın*

*Kalın karlar da ve verince
Öfke tabakasının gövdesi sen
Su yatağı ile kapışıp verirsin
Bizim canımızı bunaltırsın*

*Kaynayan çayını bıraktın sen
Koyulur taşlar gövdeye eğilir
Sağanak yağış eskidiğinde
Gürültülü kavga çıkaran nehrimsin sen*

Sevimli kuvvetsiz huyum
Cesur-mert dostum birinci hedefim
Kaderim göründü şaşkın
Çaş-Tal bana içki sunan çay

“BABAMIN DUALARI”

“HAZİNE”

Baba ölür-oğlu geride kalır
At ölür direk geride kalır
Geçmişinin atasözü
Düşünceme girer acıtır.

Babam eskiden kızıl-tuzdan
Kaldırır,düşüp gösteririm
Daha çokmuş cevheri
Duaları özleyip acırım

Babamı düğüne davet eder
Dua gönderir kişi gider
Odasına gelir sadece
Yukarıyı düşünür övünür

Babam çok düzgün gidiyor
Şamanlık edenlerin arasından
Gözünü yumar, şamanlık eder galiba
Babamın ulusu akar konuşur

Şimdi ben de ihtiyarlayıverdin
Açık mavi saçlı şairim ben
Öyle olsa da önceden şarkı söyler
Şarkı söylemek alışkanlığımdır

*Eski gücün dualarda
Eski atalarının
Bedduası var,öfkesi var
Dua var,dua var.*

*Oku,yazar mirasçılar
Babam gibi yaşlandım
Kitapta bulunmaz cevher var
Dua odur,dinleyip görür.*

“DOĞAN GÜNEŞ DUASI”

*Doğan ayın başlangıcında
Doğan güneşe dualar ediyorum
Çıkmış güneşim parlasın
Dağılma gerçekleşme olsun!*

*Sevimli güneş ışığını
Kara bulut kapatır
Beşikteki bebek güçlü olsun
Korusun dualarımdayım*

*Geceleyin düşüme girip duran
Güneş doğunca hızlı kaybolsun
Batan tanın rüzgârından
Tehlike,kaza olmasın*

*Sarı çiçek güneşi görüp
Sallanır, yazın durur
Düşünceme takılan kişi
Kader-talihimin dostu olsun*

“DAĞA ÇIKMIŞ DUA”

*Dağın üstüne iner gelir
Güneşe yükselir gibi derler
Dağın üstüne çıkmış kişi
Hayale arzu yeter derler*

*Dağın üstüne çıkmış kişi
Attan iner alışkanlığı öyle
İçki kokar yüksek dağ
Dualar saçar alışkanlığı öyle*

*Yüksek dağ yamacının yüksek geçidi
Sigara içer alışkanlığı öyle
Tekrar ve ata binerek
Saldırır, sarar, alışkanlığı öyle*

“KAM MELEZ AĞACI DUASI”

*İnanışım, duam
Dinimi gözetirim
Hangi gücün kam görür
Şamanlık eden ağır dua etkisi*

*Suyun gözü nehir yerinden
Köklere yayılıyordur
Gururlu yamacın budağı yoktur
Yoktur evin muhteşemdir*

*Dağdaki ağacımı
Eğri yürür yaşlıyımdır
Yazın senin etrafını dolaşmış
Yalvarır sütüm bebeği*

Kurtuluş şaman melez ağacı, affet!
Zavallı kendim yalvarırdım
Hasta gitsin, affet!
Zavallı kendim dua ederim

Sallanırken ayağın orada
Ormana küçük kuş konacak
Gençler aşık olur
Yazın baharda översin

Yıldırım sana düşmez olsun
Sağanak sana rastlasın
Fırtına seni sıkıştırmaz olsun
Yurdum ılık olsun göreyim

Salkım nohut başı
Dağılır ota yanmasın
Sevimli şaman melez ağacı seni
Kayalık güneş yakar dursun

Zamanı gelince yaşlı bizler
Başka yere gidiverelim biz
Büyüyüp sarar gençlik yaşları
Yaş-geç budak sıkıştırır sizi

Şamanlık eder ağır dua kader
Kam melez ağacı ata temiz dursun
Gelsin baharda kuşlar gelsin
Kardelen yaprağı sallansın

“DOKUZ DUA”

“GÜNEŞİ YÜCELTEN DUAM”

*Hayırlı güneş yüksek dağdan bakıp gelmiş
Canlı varlığı ışık aydınlatır sağıverdi
Fincan sütü saklayarak tutar anlaşılır
Dua-alkış salar durur, küçüklüğüm, gençliğim*

*Çoluk, çocuk sağlığı bol büyümüş olsun
Mesleğin kendiliğinden gerçekleşmiş olsun
Misafir olarak barış bol zenginlik verir olsun
Tehlikeli tavşan yurttan uzaklaşır olsun*

*Kaba fırtına rüzgârları sıklaşmasın
Kaba fırtına kişiyi köle yapmaz
Karanlık gece ışığının ateşi uzaklaşsın
Kayalık güneş yerinin üstünü yakıyorum*

“MÖNGÜN-TAYGAYI YÜCELTEN DUAM”

*Sabah erken ilk Möngün-Taygamı görüyorum
Taygaların gümüş saçlı kağanısın
Dağlık yerin oğlu bu yüzden böyle oluyorum
Taygam sana inanayım diye dua ettim.*

*Ateşim güneş açtığında edebî koksun
Kötü kış kapatır durur, edebî koksun
Güçlenir diye mübarek ata binen sen
Mükemmel temiz hava üfler nefesim*

*Möngün-Taygam gümüş olup eskisi gibi geçitsin.
Möngün-Taygam yıldızlara yükselip dursun.
Möngün-Taygam kutsal dağ olur ünlenirsin
Möngün-Taygam benzeyenlere dualardasın*

“KARDELENİN DİLEĞİ DUAM”

*Puslu dağlar orman ormanın yarıklarına eğilir
Serper gibi kar yığınları saklanır
Eğilip giden alnının önü rüzgâr almaz yerden
Kardelen, sallanır iner*

*Ilık ilkbaharda gönül sevinir,rüya görürsün
Ilık rüzgârlar yerin üzerinden gelirse gelsin
Geniş yurdum temiz, bol durursa dursaun
Eşitlerim üstünü arar gök durursa dursun*

*Kardeleni erken açan güzelsin
Kardeleni , ansızın açıliver
Kardeleni , bütün çiçeklere değer ver gör
Kardeleni , güneş geldiğinde saklanıver*

“KAYNAK SUYU YÜCELTEN DUAM”

*Atan gibi kayanın önü yerden çıkar
Kaplıca sularını yükler tepelerden alırım
Atam dedem dağa gider kaynaksın
Canlıya iyilik edern kaynaksın*

*Güzel havaysa çözüm kadar katmazsın
Esiverse çıkan yeri biçmezsın
Memlekete kuvvet girer nabzına da sen
Oynar aşağı doğru atlar koşarsın*

*Hasta kişi yetiştiğinde iyisin
şaşıran kişi yetiştiğinde ayıltansın
Vahşi avlamalara yetiştiğinde öğrenensin
Sanatçı kişi yetiştiğinde neşeyle konuşansın*

“ATI YÜCELTEN DUAM”

*Atalarım avcı gider,malcı gider
Atalarım çoğunlukla ata özenir gider
Uzun yolculuklarda konuşur ata biner
Büyük bolluğa girer, konuşur, ata biner*

*Geniş bol bozkırlara koşar atım
Yalçın yamaç dağlara uçmaz atım
Küstah nehri kayıkla geçer atım
Çok sert birlikte gider ılık atım*

*Açık yere çıkan gururlu koşan da o
Havadaki uçağı uçuran da o
Atın kaderi dürüstlükse nerede o zaman
Atlı halk,kartal kuşu gibi saldırıyorsun*

“MASALCIYI YÜCELTEN DUAM”

*Çobanın ılık evine kış gecesi
Birlikte ayartır, toplanır gelir
Sevimli beliğ masalcıyı görünce
Bütün ulus sakinleşir*

*Küçük orada masalcı olur
Yavaş, ciddi masalcı çay içer
Gözetleyenin masalcı gözlerini kapatır
şamanlık eden ağır, uzun masalı bırakır.*

*Kötü hava kahramanı da tekrar diriltir.
Öç alan çocuk da tekrar yazar buraya
Önceki zamanın Tuva masalı bitmez olsun
Kır renkli yaşlı kış soğukta düğün olsun*

“ÇAYI YÜCELTEN DUAM”

*Başka kişi gider, akraba kişi
Eve kendiliğinden gece gündüz girip gelir
Babalardan yayılıp gelen alışkanlık ziyaret
Anne kişi fincan çayını tutup sunar*

*İki tayga tepelerinde duran da o
İki tepe ne zaman için diyorlar
İki kişi uzak başka yurtlarda
İki kişi karşılaşır çay içer diyorlar*

*Köye gelen fincanın kenarını ısıtır derler
Ormana girmek sığınak geç olur dayanır derler
Köye gelen gazete,haber tarih derler
Köye gelen sütlü çayına teşekkür eder.*

“ARPAYI YÜCELTEN DUAM”

*Rüzgârlı kış eser erkenden
Sevimli ilkbahar yazın gelmesini bekler
Sarp dağdan önce eser tayfun
Kara yeri güneşin gözü yaklaşırlar*

*İninden köstebekler iner gelir
Sıcak yurtları kazan art arda uçar gelir
Tayga yere kadar yaşlı arpa buğday
Tayga yere arpa buğday onurlu, değerlidir*

*Tayga yerde ak buğday ucuz kalır
Tayga yerde çavdar olgunlaşmaz
Tayga yerde arpa buğday ürünü olur
Tayga yerde arpa buğday kaan olarak geçsin.*

“KİŞİYİ YÜCELTEN DUAM”

*Döner güneşim gizlice gelmiş yığın
Üzüntüden akıl düşünmüş olurum
Işıklı yerde güçlü eşya sadece kişi
Işıklı yerde Büyük akıl sadece insan*

*Atomlara bombalarını kişi yapar
Tehlikeyi güçlü topu kişi yapar
Şimdiki zamanın kişilerini yok etmek mümkün
Tehlikeli aleti kişi yapar, o da fazla*

*Hayat canı kişilerini güneşli yere
Daha çok bırakır güç-sadece kişi
Kişilerin aklına inanıyorum
Kişileri kişiler ile yok edin!*

“DUANIN TEKİ”

“ŞAMANIN DUASI”

*Şamanlık eder eskiden Tuva'da durur
Şamanların Şamanı görüyordum
Şaman ağır ağır sıkıntılıydı
Şaman alevlendi Şamanlık etti*

*Şaman bol oynar artistleri
Kısa kısa görüyorum
Asıl gözlerini anlayan olsa
Dualarını dinler damarlarım*

*Şaman herkes korkar oldu
Eski zamanın şarkısı kaldı
Tuhaf alışkanlıkların
Kalmış, keyif almış diyenler oldu*

*Şimdiki zamanda Tuva dili
Gençler öğrenir de
Dua da gereklidir
Dualarda güzel söz olur*

*Kızıl tuzdan yaşlılardan
Dua sözünü dinler yazar
Defterde şairleştim
Açıp süren köklü söz*

“ASİL ŞAMANIN DUASI”

*Yedi şamanın en küçük çocuğuyum
Yedi şaman tefine sahibim
Şamanlık etmek ister babam
Şamanın düşü şamanlık etmek, şamanım*

*Çok fazla şamanım, muhteşem şamanım
Konuşurum, homurdanırım
Çok kişi durursa
Kaybedenlere beddua ederim*

*Şamanlık eder uzaklaşır, şöhretlenirim
Kara geceye şamanlık ettim, şamanım
Hoşlanarak yürürüm de
Koynuma sokar yürürüm sonbaharda var*

*Kader talihe fal açarlar
Yeteneğimin özü şaman çomağı da var
Karanlık görünür kişiye bir süre sonra
Karanlığa alıştım*

*Şaman tefi çalar
Hastaları iyileştiririm
Kara bela köye girince
Kara kuyuya girerim*

“YER, SU ŞAMANININ DUASI”

*Saf kemikli canlıyım
Pasaklı olmayan canlıyım
Yerin, suyun hepsinin sahibi
Ömürlük dostlarım*

*Açık boz renkli yüksek dağım dursa
Kaynak suları temiz dursa
Orman yamacın yeşil dursa
Yardım iyilik ulaştırırım*

*Hasta şaman çıkmış ataya
Orman iyesi öfkelenir
Kutsallaştıran şaman melez ağacı keser
Eğri kollu olur.*

Varmaz yere neden olur?

Ballı süt neden donar?

Kirli eşya yapan havadır

Ruhunu veren havadır

Yemeği ekmeği bol sergiler dursa

Alkollü içecek hediye etse

Kolum, ayağım inleyen

Şaman davet edene kadar güçtür şaman benim.

“GÖKLER ŞAMANIN DUASI ”

Kızıl yıldırım kamçıların

Al ulu binek yapan

Dünyayı sırtlayanlar

Gökyüzünün asıl vahşileri

Ayın güneşin ortasında

Eskiyim, gidiyorum canlıyım

Çolpan yıldızının arkasına

Seyahat eder gezerim

Kaba gürültü huyu girse

Boğa gibi gürlerim

Kaya dışında takılan

Kaba yıldızları düşlerim

Kaba huyum girip gelse

Dolu yağar olur döndüğünden beri

Şefkatsiz kişi hastalanıp gelse

Beddua benzer yutarım

*Ardıç diler inanırım kışa
Hayırlıyım iyilik yaparım
Suyundan katarım buğdaylara
Su olur yağış gibi inerim*

“ALBIS ŞAMANIN DUASI”

*Tırtıllar yazın olur da
Karı erimiş yerde kar durur
Kuru çakıla uyumak yok
Endişelenirim,üzülürüm*

*Gülme ile gülüş dinler
Gözetler görüp gelirim
Sevimli, güzel kız çocuğu
Birlikte komşularla durur*

*Yiğit kız ateşi yakıp
Demli çay kaynatmış
Albıs çayı içince
Şaman haline geliyorum*

*Yiğit döker ateşin benzer
Derin çayı karıştırırken
Deli çayı içer bırakır
Şamanlık zamanındaymış*

*Ayı kolunu put yapar
Hastalara büyü yaparım
Yetenek atam sallanır
Kendiliğinden buraya geldim*

*Hangi kişi ölüverir
Hangi yavrusu görünüverir
Yarın kim mutlu oluverir
Yarını önce bilir bırakır*

“ŞEYTAN ŞAMANIN DUASI”

*Kikirik melez ağacının başı orada
Kızıl ışık gecelerdeyken
Kızıl ellere koşuver
Al at donunu keçi görüp bırakır*

*Keçi olup büyülenir
Atalarım yönü eşyaya
Çukur yeri yankılanır
Keçi olur etkilenirim*

*Dizginin gürültü eder yine
Koşarken koşuveririm
Yemek olur, hayvan yavrusunu görür
Gökkuşadı ile kement oldum*

*Karanlıkta yaya kişi
Göz ucunda yürüyorsa
Alevlenir döner koşar
Yatağını bekleyen yıldırım çarpar*

*Korkak kişi gördüğünde
Vahşi bir kurt olurum.
Cesur kişi gördüğünde
Ürkek bir tavşan olurum.*

SONUÇ

Tuva geleneksel kültürünü yeni kuşaklara öğretmeye kendini adayan, Tuva'nın meşhur şamanı Monguş, çok yönlü kişiliği ile pek çok çalışmaya imza atmıştır. Monguş, eserleriyle Tuva halkının gelenek ve göreneklerini gelecek kuşaklara aktarmayı amaç edinmiştir. Sanatsal ve bilimsel çalışmalarıyla günümüz Tuva halkının hafızasında büyük bir yer edinen Monguş, Tuva zengin kültürünü, halk inanışlarını ve Tuva halk kültürüne ait mitolojik öğeleri çalışmalarında ele almıştır.

Monguş, doksanlı yılların başlarında tamamen bilimsel faaliyetlere kendini adar ve özellikle Tuva kültürünü tanıtmak için uluslararası etkinliklerde aktif olarak yer alır. Geçmişte SSCB eğitim politikaları ile ana dilde görülen baskıyı yaşayan Monguş, yazdığı eserleri ile Tuva gelenekleri yaşatacağına adeta söz vermiştir. Monguş'un beslendiği en önemli kaynak her zaman şaman inancı olmuştur. Tuva Şaman Cemiyeti'nin başkanlığını üstlenen Monguş'un önderliğinde Kızıl'da Uluslararası Şamanlar semineri düzenlenir. O Şamanizmi teşvik etmek üzere gönüllü çalışmalar yapmaktadır. Onun Şamanizm üzerine yaptığı kıymetli çalışmalar tüm dünyada tanınmasını ve “Şamanizmin Yaşayan Hazinesi” unvanını kazanmasını sağlar.

Türkiye’de Tuva edebiyatı üzerine 1996 yılından günümüze kadar yayımlanmış çalışmaların (kitapların, makalelerin, tezlerin) kapsamlı olarak yaptığımız incelemesinden yola çıkarak son yıllarda Tuva edebiyatının yoğun bir çalışma alanının olduğunu söyleyebiliriz.

Monguş'un sanatını daha iyi anlayabilmek için Kenin-Lopsan'ın çocukluğu, eğitimi, bilimsel ve sanatsal çalışmalarını ayrıntılı olarak açıklayarak oluşturduğumuz biyografi onun Tuva edebiyat sahasındaki tüm çalışmalarını içermektedir.

Tuva şiir sanatının yakın zamandaki en önemli temsilcisi sayılan Kenin-Lopsan'ın dil ve üslubunu genel hatlarıyla izah ederek şiirlerindeki belirleyici motifleri belirledik. Onun şiirlerinde belli bir kültürün ve gelenekselleşmiş kalıpsal düşüncelerin genellikle toplumsal motiflerde yer aldığını gözlemledik. Zengin Tuva kültürüne ait özellikler onun pek çok şiirinde ortaya çıkmaktadır.

Edebî bir şahsiyet olarak şairlik hayatı boyunca ele aldığı konular Monguş'un Tuva şiir sanatında kalıcı olmasını sağlamıştır. Onun şiirlerinde ön planda tuttuğu Tuva geleneğine dair kavramlar onu çağdaşı olan diğer şairlerden ayırmış ve çağdaş Tuva edebiyatında ayrı bir yere taşımıştır. Onun çalışmalarının Çağdaş Tuva edebiyatının gelişmesine önemli katkılarda bulunduğu herkes tarafından da iyice anlaşılmıştır.

Kenin-Lopsan'ın *Meen Çüreem* “Benim Yüreğim” adlı şiir kitabında şairin 1960-1990 yılları arasında yayımlanmış şiirleri bir araya getirilmiştir. Kitapta şiirlerle ilgili herhangi bir incelemenin bulunmadığı görülmüştür. Tez çalışmamızda bu şiir kitabından seçilen Tuva Türkçesi ile yazılmış (104 şiir ve 15 alkıştan oluşan toplam 119 şiir metni) şiirler transkribe edilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Tezimizde temel kaynak olarak bu çalışma kullanılmıştır.

Monguş'un şiirlerinde şairi etkileyen her unsurun yer aldığı görülmektedir. Onun şiirinde toplum, kadın, erkek, çocuk ve aileden oluşan bir yapı sergilenir. Bu yapının temelinde de devlet ve devletin vatandaşlarına öngördüğü eğitim vardır. Şair için gelecek kuşakların yetiştirilmesinde eğitim önemli ve hatta ilk sırada yer alır.

Tez çalışmamızın temelini oluşturan bu tematik incelemede işlenen konularda Tuva geleneklerinin izleri belirgindir. Kenin-Lopsan'ın şiirlerinde üzerinde durduğu en yoğun konular genellikle insan ve doğa arasındaki özel ilişkinin ele alındığı şiirlerdir. Monguş, yaşadığı topraklardaki doğa güzelliğini betimleyerek kutsal bir bakış açısı ile yaklaşır ve memleketine olan duygularını özellikle “doğa” temalı şiirlerinde ifade eder. Onun şiirlerinde yoğunlukla görülen temalar aslında şairin dünya görüşü ile de paralellik göstermektedir. Halkın içinden biri olarak, Tuva halkına yönelik samimi duygularını eserlerinde yansıtmaktadır. Monguş'un güçlü üslubu ve kullandığı folklorik unsurlar zengin ve nitelikli şiirlerin oluşmasını sağlamıştır.

Tuva halkının şiir dilinin en güzel ifadesi ve Tuva sözlü kültürünün en gelişmiş türü olan alkışlar, Monguş'un “Benim Yüreğim” adlı şiir kitabında ele alınmaktadır. Onun çeşitli konularda yazdığı alkışlar Şamanizm bakış açısının etkisindedir. Tuva halk edebiyatının ürünü olan bu alkışlar Tuva toplumunun geleneklerini yansıtmaktadır. Tez çalışmamızda “Güneş”, “Möngün-Tayga”, “Kardelen”, “Kaynak Suyu”, “At”, “Masalcı”, “Çay”, “Arpa”, “Kişi”, “Şaman”, “Asil Şaman”, “Yer ve Su”, “Gökler”, “Albıs”, “Şeytan” konulu on beş “alkış” tematik bir değerlendirmeye alınmıştır. Monguş'un çeşitli

konularda yazdığı bu alkışlarda özellikle Şamanizm inancına ait kavramlar yoğun olarak görülmektedir.

Monguş'un şiirlerinde kullandığı Tuva edebiyatının halk ürünleri örneği olarak bilinen mitler ve mitolojik öğeler onun okuyucuya sunduğu zenginliklerdir. Tarihsel bir belleğe sahip Monguş'un gün yüzüne çıkardığı bu gelenekler Tuva edebiyat ürünlerine her zaman yön vermektedir.

Çalışmamızın asıl hedefinde yakın zamanda aramızdan ayrılan (Şairin Ölüm Tarihi:10.02.2022) Kenin-Lopsan'ın şiir sanatı yer almaktadır. Onun şiir sanatı üzerine yaptığımız bu incelemede Monguş'un şiirlerini Türkiye Türkçesine kazandırmanın yanı sıra, Tuva dil ve edebiyat araştırmalarına kaynaklık edecek örnek metinler ortaya çıkarılmıştır.

Bugüne kadar onun şiir sanatı ile ilgili kapsamlı bir tez çalışmasının yapılmamış olması tezin sınırlılığıdır ve bu alanlarda yapılacak bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kenin-Lopsan, şiirlerinde zengin bir kelime kadrosundan ve anadilin genç kuşaklar tarafından benimsenmesi için Tuva dilinin zengin dil hazinesinden yararlanmaktadır.

Sonuç olarak, "Monguş Kenin-Lopsan'ın Hayatı ve Şiir Sanatı" başlıklı tez çalışmamız Türkiye'den binlerce kilometre uzakta yaşayan Tuva Türklerinin şiir sanatının yakın zamandaki önemli temsilcilerinden biri olan Kenin-Lopsan'ın tanınmasına olanak sağlayacaktır. Ülkemizde her geçen gün Sibiry Türk topluluklarının gelenekleri, sözlü kültür ürünleri ve çağdaş edebiyatına yönelik çalışmalar artmaktadır. Bu tür çalışmaların zenginleşmesi, Türk topluluklarının birbirini tanımaya olanak sağlayacaktır. Çalışmamızın da bu alana katkı sağlayacağını ummaktayız.

KAYNAKLAR

- Aça, Mehmet. “Tuva Türklerinin Destancılık Geleneği Hakkında Birkaç Söz”, **Türk Kültürü**, S:434, 1999, ss.53-57.
- Aça, Mehmet. “Tıva Türklerinin Alkışları (Algış-Yöreel) Üzerine Notlar”, **Millî Folklor**, C:7, S: 56, 2002, ss. 166-178.
- Aça, Mehmet . **Tıva Halk Masalları**, Kömen Yayınları, Konya, 2007.
- Aça, Mehmet. “Tıva Atasözleri”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, S:12, 2011, ss.29-50
- Aça, Mehmet. “Tıva Bilmeceleri”, **Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoglu Armağanı**, TKAE Yayınları, Ankara, 2013, ss. 121-139.
- Aça, Mehmet. “Tıva Halk Masallarında Ham ve Başkı-Lamalar”, **Aydın Türklük Bilgisi**, C:1,S:1, 2015, ss.1-14 .
- Akalın, Şükrü Haluk. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.
- Altundaş, Uğur. “Tuvacanın Biçimsel Ses Bilimi Üzerine”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S:25, 2021, ss. 223-335.
- Altundaş, Uğur. “Tuva Gırtlak Müziği: Höömey”, **Millî Folklor**, S:17, 2022, ss. 79-91.
- Altundaş, Uğur. **Tuvacada Söz Öbekleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2022.
- Aras Toktaş, Hayat. **Tuvaca Alday-Buuçu Destanının Dil Yönünden İncelenmesi: Metin-Çeviri-Açıklamalı Sözlük**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 2006.
- Aras Toktaş, Hayat. **Tuvaca‘Alday-Buuçu’Destanı**, (Metin-Çeviri-Adlar-Sözvarlığı), IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- Arçın, Salih Mehmet. **Tuvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 2009.
- Arçın, Salih Mehmet. “Tuva Türkçesinde At Donları”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2022, C:2, S:62, ss.275.

- Arçın, Salih. Mehmet. “Dr. Moñguş Bora-Höö Oglu Kenin-Lopsań Vefat Etti”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C:2, S:1,2022, ss.163-170.
- Arçın,Salih.Mehmet. “Tuva Türkçesindeki Arapça Alıntılar Üzerine Notlar”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 15 (38),2022,ss. 591-603.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva’da Şamanizm’in Dünü, Bugünü”, **Türk Dünyası El Kitabı**, TKAE , Cilt:XXXIII, Sayı:385, 1995, ss 289.
- Arıkoğlu, Ekrem, **Tuva ve Hakas Türkçelerinde Fiil**, (Yayımlanmamış DoktoraTezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Türk Dili ve Edebiyatı, Edirne, 1996.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi** , S:4 ,1997.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuvaca, Dilbilgisi, Metinler, Sözlük”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S: 3, 1997, ss. 227-236.
- Arıkoğlu, Ekrem.“Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı** (TKAE),S:16, 1997, ss. 1561-1569.
- Arıkoğlu, Ekrem.“‘Tuva Türkleri Edebiyatı’”,**Türk Dünyası El Kitabı**, (TKAE)Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Cilt: IV,1998, ss.491-500.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva Türkçesinde Gırtlaksız Ünlüler”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S: 10, 2002,ss. 543-547.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**, C: 20,Yeni Türkiye Araştırmaları, Ankara. 2002.
- Arıkoğlu, Ekrem; Kuular, Klara. **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Arıkoğlu, Ekrem ; Buyan Borbaanay.**Tuva Destanları**,TDK Yayınları, Ankara,2007.
- Arıkoğlu, Ekrem. **Tuva Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yayınları, Ankara.2007.
- Arıkoğlu,Ekrem. “Eski Türkçeden Tuvacaya. Eski Türkçenin İzinde”, **Türkiye’de Eski Türkçe Çalışmaları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, ss.113-118.
- Arıkoğlu, Ekrem. “Tuva Türkçesinde Moğolcadan Alınan Unsurların Ses Bilgisi Açısından Durumu”, **Dil Araştırmaları**, 11 (11) , 2012. ss. 17-36 .

- Aydın, Sevil. **Tuva Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler (Türkiye Türkçesi ağızları bağlamında)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Manisa, 2018.
- Aynural, Salih.; Kesici, Abdülkayyum. Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliği, **Journal of Social Policy Conferences**, Sayı:49, 2010, ss. 632.
- Ayverdi, İlhan. **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bapaeva, Janyl Myrza. **Tuva Kamlarının Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2008.
- Bapaeva, Janyl Myrza. **Tuva Şamanizmi**, Kömen Yayınları, İstanbul, 2013.
- Baran, Buket. **Tuva Türkçesinde Fiil Söz Yapımı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim, Ankara, 2015.
- Bars, Mehmet Emin. “Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları”, **International Journal Of Social Science**, S.27, 2014, ss. 382-383.
- Başpınar, Yasemin. **Tuva Türkçesinde Lamaizm ve Şamanizm'e Ait Söz Varlığı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim, Kırklareli, 2019.
- Bayat, Fuzuli. “Türk Kültüründe Geleneksel Şamandan Neo-Şamana”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, 2021, C:9, S:24, ss. 33.
- Biçeldey, Kaadır-ool. A; Koçoğlu, Vildan. “Tuva Yazısını Ve İmlasını Geliştirme Teklifleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 8(1), 2008, ss.197-201.
- Budegeçi, T. “Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü”, **Türk Kültürü**, Ekim S.390, 1995, ss. 636-637.
- Büdüp, B.K. **Tıva Üleger Domaktar Bolgaş Çeçen Söster**, Kızıl, 2010.
- Chuldum-Ool, A. **Tuva Türkçesinde Tabu ve Örtmece Sözler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2016.
- Çetintaş, Mesut. “Tuva Destanları”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S: 25, 2008, ss.109-113.

- Çoruhlu,Yaşar. **Türk Mitolojisinin Anahatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, ss.85
- Demir, Nurettin.“Bir Tuva Masalının Türkiye Türkçesine Aktarılması”, **Sibirya Araştırmaları**, 1997, ss. 379-389.
- Demirbaş, Dicle. **Tuva Destanlarında Maddi Kültür**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırşehir, 2017.
- Dilek, İbrahim. “Kült Kavramı ve Söz Kültü”, **Bilig–Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S:95, 2020, ss. 52.
- Duranlı, Muvaffak. “Folklor Obryad Tuvintsev Kitaya v Naçale XXI Veka: Yapı. Anlambilim.Edimbilim”, **Tehlikedeki Diller Dergisi**, C:9, S:14, 2019,ss.145-149.
- Duranlı, Muvaffak. “Tuva Çalışmaları Alanında Bir Kadın Araştırmacı: Ekaterina Dmitriyevna Prokofyeva”, **Folklor Akademi Dergisi**, C:3 ,S:3 ,2020,ss. 479-498.
- Erdem Özbek, Emin. **Tuva Destanlarının Söz Varlığı**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ,2016.
- Ergun,Metin;Aça,Mehmet.**Tıva Kahramanlık Destanları**,I, Akçağ Yayını, Ankara, 2004.
- Ergun,Metin;Aça,Mehmet.**Tıva Kahramanlık Destanları**,II, Akçağ Yayını,Ankara,2005.
- Fındık, Ayşe Şeyma.**Tuvaca Kiji-Bürüs Adlı Hikâyenin Yazı Çevirimi, Türkçe Çevirisi ve Sözlüğü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Türk Dili ve Edebiyatı,İstanbul,2016.
- Fridman, Eva Jane Neumann. “Tuva Şamanizmi”, (çev.Müfit Balabanlılar), Türkler, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s.182.
- Huyugüzel, Ö.Faruk. **Eleştiri Terimleri Sözlüğü**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- İğit, Çağla. **Tuva Türkçesindeki Ses Yansımaları Sözcükler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Dilbilim,Kırklareli, 2023.
- İpek, Birol. “Tuva Türkçesinde Pekiştirme Edatları”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 5 (4), 2016.
- İpek, İbrahim. “Türkiye’de Tuvaca Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezler”. **Tehlikedeki Diller Dergisi** , C:9, S:14, 2019, ss.151-165.
- İshakov, Fazil. Garifoviç ; Aleksandr Adolfoviç Palmbah. **Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi**, (Ekrem Arıkoğlu,çev.)Bengü Yayınları, Ankara, 2019.

- Kaba, Ali. **Altay, Tuva, Hakas ve Şor Destanlarında At Motifi Üzerine Bir İnceleme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırşehir, 2011.
- Kaplan, Mehmet. **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri**. Dergâh Yayınları, 2011.
- Karadağ, Fatoş. **Tuvacada Tasvir Fiilleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim, Adana, 2015.
- Karadağ Toprak, Fatoş. “Tuvacada Çokluk Anlamı Veren Sözcükler İle Bu Sözcüklerin Kullanım Özellikleri”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S:23, 2021, ss.187-198.
- Karadağ Toprak, Fatoş. “Tuvacanın “Kadın” İle İlgili Söz Varlığı”, **Littera Turca Journal Of Turkish Language and Literature**, Prof.Dr. İ.Çetin Derdiyok Armağan sayısı, 2021, ss. 1329-1339.
- Karadağ Toprak, Fatoş. “Tuva Atasözlerinde Geçen Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme”. **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, 6(1) , 2021, ss. 125-145.
- Karamanoğlu, Kamil. “Türkiye'nin Önemli Liken Türleri”, **Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayınları**, C:1, S:5, Ankara, 1971, ss.53-75.
- Karataş, Turan. **Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Yedi Gece Kitapları, İstanbul, 2001.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Çogaaldar Çıındızı**, Kızıl, 1975.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Magiya Tuvinskih Şamanov**, Kızıl, 1993.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Algışi Tuvinskih Şamanov. Tıva Hamnarnıñ Algıştarı**, Kızıl, 1995.
- Kenin-Lopsan, Monguş. “Tuvaların Eski Gelenekleri”, (akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu) **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı:8, 1999, ss. 460.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Tuvaların Gelenekleri**, (İlker Tosun,Akt.), Bengü Yayınları, Ankara,2019.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Meen Çüreem** (Benim Yüreğim), Kızıl, 2010.
- Kenin-Lopsan, Monguş. **Tuvinskaya Literatura Slovar**, Novosibirsk: “Nauka”, 2012.

- Khabtagaeva, B. “Tuvacadaki Türkçe Kökenli Moğolca Alıntılar”. (İ. İpek,Çev.), **Türkoloji** , S:97, 2019, ss.144-151.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler ve Bazı İmla Özellikleri”, **Journal of Turkish Studies**, 3(7), 2008, ss. 442- 446.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuva Türkçesindeki Ünlü Uzunluklarına Dair”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:10, S:1, 2010, ss.73-80.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuva Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekli Kelime Gruplarında İyelik Eki”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi** , (34), 2012, ss. 23-29.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuva Türkçesinin Diyalektleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C:14, S:2, 2014, ss. 17-28.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. **Tuva Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuvacada Sıfat ve Zarfların Pekiştirilmesinde Yeni Bir Tasnif ve Renk Adlarının Pekiştirmede Kullanılması”, **Türkbilig**, S:37, 2019, ss. 99-112.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tuva Edebiyatının Önemli Şahsiyeti Oleg Karlamoviç Sagan-Ool ve Ujurajıışkın ‘Karşılaşma’ Adlı Hikâyesi Üzerine”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi** , S:52, 2021, ss. 311-334.
- Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Monguş Kenin-Lopsan’ın Çitken Urug Adlı Romanında Tuvalara Dair Bilgiler (Dilleri ve Kültürlerini Koruma Bağlamında)”, **Sohreniye İ Razvitiye Yazıkov İ Kul’tur Korennıx Naradov Sibiri**, 2022, ss. 242-247.
- Kombu,S.S. **Tuvinskaya Literatura**. Slovar, Pod Red. D. A. Monguş, M.L.Trifonovoy. Novosibirsk, 2012.
- Kombu, S.S. “Çügürük Sarala-M. Kenin-Lopsan: ön ve arka birliği teması”, **Tuva'nın Yeni Çalışmaları**, 2015, ss.2.
- Kulmanova, A. “Üstü-Hüre Festivali: Tuvaların Dinî İnanişları ve Halk Müziği”, **Asya Studies**, C:3, S:3, 2018, ss. 8-19.
- Kulmanova, Aidana. **SSCB Sonrası Dönemde Tuva Halk Müziğinin Modernleşmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik, Sakarya, 2019.

- Kuzhuget, A.K. “M.B. Kenin-Lopsan Bilimsel Çalışmalarının Kültürel Yönü”, “The Cultural Aspect of M.B. Kenin-Lopsan Scientific Work”, **Polylinguality and Transcultural Practices**, 17 (4), 2020, ss. 454-461.
- Küçük, Mehmet Alparslan. “Altay ve Güney Sibirya Bölgesindeki Türk Topluluklarının Dinî İnanışları”, **Dinî Araştırmalar**, C:8, S: 23, 2005, ss. 205
- Malkoç, Hakan. **Tuva Destanlarının Tipolojisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2016.
- Malkoç, Tülün. ; Çelik, Sibel. “Tuva Türkleri’nde Höömey Söyleme Biçimi”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C:8, S: 23, 2020, ss. 58-74 .
- Metin, Göksal. **Tuva-Türk Destanlarında Şekil Değiştirmeler**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırşehir, 2018.
- Monguş, D.A. “**Tolkoviy Slovar’ Tuvinskogo Yazıka**”, C:1, Novosibirsk: Nauka, 2003.
- Monguş, D.A. **Tuvaca-Türkçe Sözlük**, Tuvanın Sosyal Araştırmalar Enstitüsü, Kızıl, 2005.
- Oral, Melek. **Tuva Türklerinin Destanlarında Kadın Kahramanlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2018.
- Ödemiş, Zeynel. “Tuva Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde isimlerde sayı (teklik–çokluk) kategorisine bir bakış”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, C:6, S: 3, 2017, ss.1443-1457.
- Ölmez, Mehmet. **Tuvaca Dilbilgisi**, Metinler, Sözlük, Simurg Yayınları, Ankara, 1995.
- Ögel, Bahaeddin. “Türk Mitolojisi”, C:II, Ankara, **Türk Tarih Kurumu Yay**, 1995.
- Ölmez, Mehmet. “Tuvalar ve Tuvaca”, **Çağdaş Türk Dili**, Sayı:95, 1996, ss.10-17.
- Ölmez, Mehmet. “Tuvacanın Eskiliği Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmalar**, 2000 S:10, ss.133-138.
- Ölmez, Mehmet. “Tuva Atasözlerinden Seçmeler”, **Sibirya İncelemeleri**, C:4, S: 1, 2009, ss.51-128.
- Örnek, Sedat Veyis. **Etnoloji Sözlüğü**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

- Örücü, Kezban. **Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Ölüp Dirilme Motifi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırşehir, 2022.
- Özbek, Emin Erdem. “Tuva Destanlarında Kullanılıp Tuvaca Sözlüklerde Bulunmayan Sözcükler”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, C:11, S: 23, 2018, ss. 227-242.
- Özbek, Emin Erdem. “Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler”, **Türkbilgi**, S:38, 2019, ss. 11-30.
- Potapov, L.P. **Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev**, Nauka Yay., Moskova, 1969, ss. 358-359.
- Sarı, İbrahim. **Türk Alemi**, Nokta ekitap, 2018, ss. 247.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. “Bir Tuva Masalının Vladimir Y. Propp’un Yapısal Anlatı Çözümleme Yöntemine Göre İncelenmesi: Ak-Sağış Kara-Sağış İyi Alışkı”, **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S:25, 2021, ss. 378-393.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. **Tuva Türkçesinde Çatı** (Karşılaştırmalı Bir İnceleme), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı , Ankara, 2021.
- Sarıkaya Aksoy, Tuğba. “Tuva Türkçesinde İşlevsel Dilbilgisine Göre İşteşliğin Anlambilimsel Yönü”, **Dil Araştırmaları**, C:15, S:29, 2021, ss.197-210.
- Serenot, S. “Tıva Ulusçu Emneşkin”, Tıvanıñ Yu.Ş. Kyunzegeş Attıg, **Nom Ündürer Çeri**, Kızıl, 2009, s.68.
- Serin, Selda. **Kızıl, Tuva Müzesi Yenisey Yazıtları: Metin-Dizin**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 2012.
- Sılamu, Shanatı. **Çin'de Kazakça-Tuvaca Dil İlişkisi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2018.
- Sibirya Çalışmaları –I (Siberian Studies –I)**, (Editörler :Vildan Koçoğlu Gündoğdu, Muvaffak Duranlı, Ferah Türker İlter, Şima Doğan Balcı), Ankara Nobel Akademik Yayınevi, Ankara, 2023.

- Simçit, Kızıl Maadır. **Tuva Türkçesinin Şekilbilgisi** (Türkçenin Tarihsel Dönemleri İle Karşılaştırmalı Olarak), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Ankara, 2002.
- Somuncuoğlu, Anar. “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, C:20, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 160-172.
- Şacar, İsmail. **Hayvan Folkloru Bağlamında Türk Dünyası Ekolojik Destanları** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.
- Şahin, H. İbrahim, “Tıva Kahramanlık Destanları I-II”, **Millî Folklor**, C:9, S:68, 2005, ss. 235-236.
- Şener, Cemal. **Şamanizm**, Ad Yayıncılık, 1.Baskı, Mart, 1997, ss. 30.
- Teke, Sümeyye. **Sibirya Türk Lehçelerinde Bitki Adları (Saha-Tuva)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dilbilim, Ankara, 2015.
- Teziç, Mustafa Can. “Sovyet Döneminde Tuva ‘Yüksek Kültürü’nün İnşası”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, S:29, 2018, ss. 141-168.
- Thompson, S. “Motif Index of Folk Literature”, **Indiana University Press**, United States of America, C:1, 1955.
- Tosun, İlker. **Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi**, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Edirne, 2011.
- Tosun, İlker. “Etnopedagoji Açısından Monguş Kenin-Lopsan’ın Tıva Çançıl Adlı Eseri”, **Turkish Studies**, C:10, S: 8, 2015, ss. 2017-2038.
- Tosun, İlker. “Tuva Türkçesinde Hayvanlara Yaşlarına Göre Verilen İsimler”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, C:13, S:32, 2020, ss.1570-1592.
- Tosun, İlker. **Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı**, Paradigma Akademi, 2021.
- Tosun, İlker. “Tuva Şamanizmi’nde Düngür’e Dair Notlar”, **Sibirya Çalışmaları**, Nobel Akademik Yayıncılık, 2023, s. 305.
- Tosun, İlker. “Tuva Türklerinin Tamam Bilicisi Bilge Şaman Monguş Kenin-Lopsan”, **Kardeş Kalemler Dergisi**, S:32, 2022, s. 1570.
- Türker, Ferah. ; Koçoğlu Gündoğdu, Vildan. “Tıva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün, Ölüm”, **Türkbilig**, S:32, 2016, ss. 141-154.

- Usta ,Ayşe Şeyma. “Tuvaca "İyi Ösküs Ool"(İki Öksüz Çocuk) Hikâyesi” (Tuvan Story "İyi Ösküs Ool"Two Orphan Childeren), **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S:38, 2014.
- Yıldırım, Gamze. “Tuva Türkçesinde Bulunan Gırtlaksı (Faringal) Ünlülerin Fonemik Özelliği Hakkında”,**Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, 8 (3), 2019, ss.1467-1478.
- Yıldız, Havva. **Altay, Tuva ve Hakas Destanlarında Tabiat Kültürleri**, (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Kırşehir, 2022.
- Yiğit,N. Huri. “Türk Dünyası Efsanelerinde Hayvanlarla İlgili Motifler Üzerine”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı:59, 2018, s. 284.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html>, (04.01.2022)
- <https://tuvappravda.ru/novosti/mongushu-kenin-lopsanu-96-poklon-tiurkologov-mira/>(10.02.2022)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuva_Cumhuriyeti#%C5%9Eehirler(08.11.2022)
- <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)
- <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (02.07.2022)
- <https://www.shamanism.org/fssinfo/livingtreasureKenin-Lopsan.html> (01.11.2023)
- <https://www.tuva.asia/news/tuva/7732-konkurs-kenin-lopsan.html> (05.05.2023)
- <https://www.tuva.asia/news/tuva/9004-roman.html> (11.05.2023)
- <https://www.tuva.asia/news/tuva/7840-k-90-let-kenin-lopsana.html> (11.5.2023)
- https://vk.com/wall-46045753_229 (11.5.2023)
- <http://www.centerasia.ru/issue/2015/4/5166-marina-kenin-lopsan.-pokoy-nam-tolko.html>(11.3.2023)

<https://en.tuvaonline.ru/2011/04/10/kenin-lopsan.html> (12.01.2022)

https://www.wikiwand.com/uk/Кенін-Лопсан_Монгуш#/overview ,(12.01.2022)

<https://www.tuvaonline.ru/2014/01/31/pervym-kavalerom-ordena-buyan-badyrgy-stal-uchenyy-pisatel-shamanoved-mongush-kenin-lopsan.html> (08.06.2022)

https://www.tuvaonline.ru/2009/04/10/5900_shaman.html (10 .03.2022)

<https://asiarussia.ru/persons/6811/> (01.02.2022)

<https://tuvacheleesh.ru/633> (05.04.2022)

<https://tr.wiktionary.org/wiki/zincifre> (18.09.2022)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Krasnoyarsk> (01.01.2023)

<https://asiarussia.ru/persons/6811/> (24.01.2023)

<https://www.turansam.org/makale.php?id=10229> (2.03.2023)

<https://www.livelib.ru/author/358851-mongush-keninlopsan> (03.06.2023)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Aralıkçılar_İsyanı (25.12.2023)

EKLER

EK A: Monguş Kenin-Lopsan'ın Şiirlerindeki Söz Varlığı

-A-

aa ay, ilk süt	ajıdıp açmak,açtırmak
a's yemek	ajıg geçit, acı
a't at	ajur açmak
aagi hatırlamak	ajıl iş, çalışma, meslek
aak sitem	ajıl-herek iş meslek
aal oba köy	ajır bir uçtan bir uca,üstünden
aaldaar misasfir olmak	ajıt gizli
aar ağır, pahalı, kuzey	aji-töl çoluk çocuk
aarig hastalık	akkaş ak
aça baba	akkır bembeyaz, ak
açı iyilik, yardım, sebep	ak-kök açık mavi
açılaar ödünç	akşır ihtiyarlamak
açılıg hayırlı, iyi	ak-taraa buğday
ada baba, ata	ala-çaygaar kendiliğinden
adaan öç, düşman, taşkın	alandı karı eriyen yer
ada-çurtka ana yurt, vatan	alastaldır vücudun etrafında tütsüleme
adam-örbem atam-dede	albayn almamak
ada-ögbe dedeler, atalar, ecdat	albıgar bunalmak, nefesi kesilmek
adan iğdiş edilmiş deve	albıs deli, şeytan
adap isim	aldan altmış
adar ateş etmek	aldar şöhret
adatkan ata binmek	aldarjaan ünlenmiş, şöhret kazanmış
adıg ayı, atış, atma	aldı alt, altı
adım atış	algaar hayır dua etmek, övmek, ululamak
agaar hava, atmosfer	algangan alkışlama
agargan olmak	algangılap şamanlık etmek
ajay açık	algar ululamak,hayır duada bulunmak

algaş anlaşılmaq
algij alkış
algıjı bağırtdkan,çırtdkan
algırış bağırmaq
algış iyi niyet, dua
algış-yöreel dua, alkış
alıksaar almak istemek
alış esas,kök
am şimdi, hemen
am-daa daha da
amı: can, ruh, hayat
amıdıral yaşam, hayat
amıtan canlı, varlık
anaa-la orada
anay keçi yavrusu, oğlak
anay-haak tırtılsı
añçı avcı
andığ-daa onun gibi
anıyak genç
añnaar avlamak
añ av hayvanı
añçı avcı
añzak avlanmaq isteyen
ap ata binmek,vurmaq, çarpmak, mevcut
apaar edinmek, olmak
appar götürmek
araga alkollü içki
aragazır içki kokmaq
arat halk
arazın arkası
arbay arpa

arga imkan, yol, araç, tarz, çözüm
arga-arıg orman
argır örmek, işlemek, eksimek
arig temiz, saf, çalılık, orman
arın çehre, yüz
arjaan yerden çıkan şifalı kaynak suyu
arnır kaldırmak
art dağ geçidi
artar artmaq, yüklemek, fazladan kalmak
artı ardı arkası
artıp kalmak
artış ardıç
artist sanatçı, artist
artkan artakalmış
arttaar dağ ve geçit açmaq
arttır daha çok
askaar aksamak
askımçı ürkek
astına asılmak
aş acıkmış
aşak ihtiyar
aştaar acıkmak, temizlemek
aştançı aç,yoksul
aştavas-daa temizlemek
aştım aşmaq, geçmek
a'stan-çemden yemeği, ekmeği bol
at o zamiri
atkarar ata binmek,yollamak
ava anne
avıral kurtuluş,merhamet
ayak fincan, kase
ayalga beste, şive

ayan görüntü , moda
ayan-çoruk gezi, seyahat
ayar yavaş
ayas ayaz
aydıñ aydın, ay aydınlığı
ayul tehlike
ayul-halap kaza - bela, tehlike
aylan orman
aymaar korkudan sinmek
aymaar şaşırmaq
aytıp gösteri
aytır sormak
aça şeytan, kötü ruh
azar yolunu kaybı, aşmak, kiler, gök
azargaar titiz, tiksinen, temiz
azıglı köşe
azırıp yedirmek, yemlemek

-B-

ba'k kötü
baar gitmek, varmak
baarı ön taraf
baaza esas, temel
badar inmek
badı onaylamak
badıtkaar doğrulamak
bag bağ, kemer
bagay kötü
baglaajı atın bağlandığı direk
baj baş, vakit, zirve, tepe
bajıñ ev, bina, hapse atmak
baksıraan kötüleşmek, eskimek

baktaar kötülemek, yermek
bal balo
bala sebep, zarar, silmek
baldı balta
baldırılar baldırdan köpek ısırmak
balıglatkan yaralı
bar var
baraan görünüş, mal
barbayn davul
bardam kibirli
bargan olmak
barıp ziyaret
baskan gitti, basan
başkı birinci, ilk, öğretmen
baştay önce, ilk olarak
baştıg saçlı
batkan giden, akan
bay zengin
bayırlal kutlama, bayram
baylaañ küçük balık
baza de, dahi, ve
bazar basmak, işaretlemek, vurmak
bazarıñga yok etmek, yenmek
bazındırbaan hor görme, aşağılama
başıptar yürürken
bedii tepe
bediir yükselmek, büyümek
bedik yüksek, uzun
beer beri, vermek, buraya
bekteer zincirlemek
bel bel
beldir izdiham, kavşak
beleem hediye

belek armağan
berbes güç
bereyn eyim
berge güç, zor
bezin hatta, bile, dahi
bıjar kumaş biçmek
bılkaar kaçmak
bırlaŋ hafif dalgalar
bıŋkan olgunlaşmak, büyümek
bijjir yazmak
bilbeyn bilmez
bile ile
bilip bilmek, anlamak
bis biz, ucu sivri araç
biyir fırça
bizen tepe
bodaar düşünmek
bodal düşünce
bodamça ihtiyat, özen
bodap böyle
bodaraan yayılmak
bodavaan düşünmemiş
boday kendince
bodu kendi
bo-dur budur
bogu süprüntü
bojaa liken hastalığı
bojuur doğurmak
bol ol
bolar bunlar
boldurar oluşturmak
bolgan olmuş her, uzaklaşan
bolgaş ve, bir süre sonra, bu yüzden

bolgay ki
boluksaar olmak istemek
bolza olsa
boo tüfek,silah
boolar ateş etmek, avlamak
boop peki, olur, ol
boor boğmak, olmak, mümkün
boorga galiba, olabilir
boova börek,çörek
bora kalkmak, durmak, yorulmak
borbak yuvarlak
bölük grup
bömbük top, küre, yuvarlak
böölder döndürmek
bört şapka
börü kurt
brigalir ekip başı
budu boyamak
buduk boya, mürekkep, dal budak
buduur boyamak
burun önceki, ön
burungu eski, önceki zaman
burunduk burunluk
bustu buharlı, puslu
but ayak
buurul kır renkli, ağarmış, boz.
buyan ihsan, iyilik, hayır
buzaar pusmak
buzup saklanmak, gizlenmek.
buzurar inkar etmek, kandırmak
buzurnugar nefesi kesilmek, bunalmak
büder gerçekleşmek, yerine gelmek
büdürer üretmek

büdüü giz,sır
bülden yaşamak
büleer su yatağı
bürge kuşatmak,çevrelemek
bürgeg kapalı,bulutlu
bürü yaprak
büzüreer inanmak,emin olmak

-C-

cıtkar kokmak

-Ç-

ça'zı yağmur
caa yeni, çok, öyle, az önce
çaagay bol, zengin, bereketli
çaak yanak, kapı, buzlu nehir
çaalajır savaşmak
çaartıl modernleştirme
çaaskaan yalnız, tek
çaaşkın yağış
çaat liken bitkisi
çadaar yapamamak, olamamak
çadag çalı, yaya
çadagan tuva müzik aleti
çagaa mektup
çaggan yağın
çagıg ısmarlama, sipariş
çaglak sığınak, yağmurluk, ev bark
çaj yaş
çajar saçmak, ekmek
çaju küçüklük

çajıg mükafatını görmek, ödül
çajırar saklamak, gizlemek
çakpa balık yüzgeci
çalaar çağırmak, davet etmek
çalama ağaca bağlanan bez
çalbarır yalvarmak, dua etmek,tapınmak
çalbuş tutuşmak, alev
çalgaaraar tembellik etmek, üşenmek
çalgaarançı usandırıcı, bıktırıcı
çalgıg dalga
çalı genç
çalutkaan gençleşmek
çalım düz, sarp, dik
çalın yalın, alev, yalvarmak
çalınnanır yalınlanmak, alevlenmek
çamdık bazen
çañ huy , alışkanlık
çan yan, yakın
çanar dönmek, geri gelmek, göçmen kuş
çañçıl alışkanlık, gelenek, töre
çangaş çıplak, yan, yakın
çangıs tek, bir, eş, eşsiz
çanır keskinleştirmek
çanıp dönmek
çañnık yıldırım
çannır yalvarmak
çañgılan yankılanmak
çañnay karakter sergilemek, davranmak.
çap yeni, henüz
çaptançıg köpekçik
çar tabaka, yele, toprak set
çaraş güzel, yakışıklı
çarıl ayrılmak

çarjı yarış	çel yele, tırıs gitmek
çarlaar bildirmek	celees gök kuşağı
çarluşkın boşanma, ayrılma	çemiş çekirdek, yemek
çarlır ayrılmak	çemneer yemek almak
ças yağış, ilkbahar	çemzig lezzetli
çatkaş yaymak, sermek.	çeñ yen
çaskı ilkbahar, yarasa	çep ip, urgan
çassıdıg güleryüz, şefkat	çepsek top, alet, silah
çassır sokulmak, yaklaşmak	çer yer, toprak
çastın açmak	çergeleşkek paralel
çastınar saklanmak	çergeleşken ömürlük, can, yakın
çaş saç, bebek, fidan, gözyaşı, küçüklük	çerle büsbütün, hep, kesin
çaşkaar çarpmak	çerlik vahşi, yabani
çaştaar yağmak, dağılmak, alev, yaşamak	çet götürmek, sürmek, yetişmek
çavaa tay	çetken şeytan
çay yaz , vakit	çetpes eksik
çayaar yapmak, yaratmak	çıdar yatmak
çayan yetenek	çıgaar sıkıştırmak
çayıp yayıp	çulga toplama derme
çayla yayla, uzaklaşmak, ayrılmak	çup biriktirmek
çaylaan çekilmek, vermek, kaçmak	çurhıp kısalmak, azalmak
çayzın sallanmak	çıl yıl
çazıldırğan hata	çılar yerinden oynamak, sürünmek
çazın baharda	çıldagaan sebep
çeçek çiçek	çılıg ılık
çeçen-mergen çeçen-nişancı	çılur ılık, ısınmak
çede koşu	çımçak yumuşak
çeder ulaşmak, yetişmek	çıraa söğütlük, çalılık, rahvan
çedi yedi	çırır aydınlanmak
çedi-haan yedi han yıldızı	çırık ağız kenarı, ılık, aydınlık
çedikseer başarı	çırıtkılıg parlak, aydınlık, ışıklı.
çedip çağırmak, koşmak, sürmek	çırıtkızı kandil
çedir kadar, değin	çıt koku

çitkan yatmak, olmak, durmak, koklamak
çitkaş koku
çivar ayaz
çi ye
çider kaybolmak
çiğeen ucuz, hafif, doğurmak
çiglip yığılmak, toplanmak,
çindiir üstünü aramak
çindiñeyin sallanmak.
çiñ kompres, balya, denk
çiñge ince, ak
çiñgir parlak
çit kaybolmak, yitmek
çitkele yitmek, kaybolmak
çoçagay kozalak
çoçak nohut
çoduraa kuş kirazı
çogaadıg yaratma
çogaal edebiyat, yapıt
çogaatsımza yazar
çogalçı edebiyatçı
çogdur gerdan
çok yok, hayır
çoktaar yukarı çıkmak, yokluk hissetmek
çol alın yazısı
çolaaçılaar kullanmak
çoldak kısa
çolu kader
çon ulus, millet
çonum bağlı, kişi
çoon kalın, yoğun
çoor gereksiz, gitmek
çoortu ağır ağır, azar azar

çoraan gitmek, uzaklaşmak
çorda iken
çorgaar mağrur, gururlu
çorgan gururlu, yorgan
çorjak şiş
çortar ağır ağır gitmek, ölmek
çoru gitmek
çoruk yolculuk, davranış, yardımcı söz
çoruksaan gitmek
çorumal gezi, atın yarışması
çoruu yürümek, gitmek, kalkmak
çoruum yolculuk, sefer
çoruur yürümek, gitmek, kalkmak
çovulañ keder, üzüntü, acı
çoygan laden ağacı
çönük çok yaşlı
çönüür ihtiyarlamak, kocamak
çöpşeeere razı olmak
çuçak çocuk paltosu
çuduk kırı, tomruk, kütük
çugaa söz, konuşma, hikâye etme
çugaalaş görüşme, konuşma
çuk reçine, yük
çula kandil
çun yıkanmak
çuñma dağ keçisi, elik
çuree yürek
çurt yurt, oba
çurtaar yaşamak, ikamet etmek
çurttaan yurttaş, sakin , misafir
çurttak yurttaş
çurttalga hayat, yaşam
çurttaza yurttaş, sakin , misafir

çuruk resim, tablo
çuruur resim yapmak, çekmek
çuulda yıkama
çuulgan yuvarlanmak
çü'gün kuş tüyü
çüdek kirli, çirkin, çok iyi
çüdülge din, mezhep, iman
çüdüp yüklemek
çüdüür inanmak
çüg tüy
çüge niçin, neden
çügen dizgin
çüggle sadece
çügürer koşmak
çügürük iyi koşan hızlı at
çükte yön
çükteeş yüklemek
çül ne
çülgüür silmek
çülür tıraş
çümül el değmemiş, nadir
çün omurilik
çürek yürek
çüs-çüs yüzlerce
çütkül heves, arzu
çüü ne
çüve şey, nesne, eşya, ruh

-D-

daadı daima
daaji taşımak

daamal yavaş, ağır
daan hemen, birazdan, haydi
daaraar dikiş, dikiş dikmek
daarta yarın
dadarar paslı
dag dağ
dagur kutsamak
dağıl fincan, kase
dagılga kutsallaştırma
dagır eğri, dolambaçlı
dagjaar gürültü etmek
dajaar atmak, taşımak
dajig taşkın
dalar dalmak, telaşlanmak
dalay deniz
damçır dağılmak, yayılmak
damdı damla, köpük
damırak suyun gözü, damarı
dañ tan
dañgaar sabah erken
dañ tan vakti
dañgaar daima, sabah erken
dañza pipo
daş taş
daşka dışarı
daştı dışı
daştıg-höll yerleşim yeri
dat pas
day at, tay
daya dayanmak
daygıraar hayvanlara seslenmek
dayınçı savaşçı
dayzın düşman

dazıldarıñ kök, köklenmek
dazır çıplak toprak, boş arazi
deen konuşma
deende demiş
deer gökyüzü, demek, gibi, vurmak
deerler denilir
deerzin söylemek
dees için, diye
deestig isabetli
deg gibi
delegey dünya
delgeer sergilemek
delgelge vitrin, pano, sergi
delgem geniş, bol
dembeereen sayıklamak
demdee kaydedilme, günlük, işaret
demey bu gibi, benzer
demisel savaş
dendeer kuvvetlenmek
dendii kuvvetli, şiddetli
denge eşit, denk
deñgiir güçlenmek, şişmanlamak
dep diye, demek
der gibi
derzii zalim gaddar
des ağıl, pıhtı, kan
deskeş kaçmak
deski düz
deşkileer hoplayıp zıplamak
deşkileşken koşuşmak, koşturmak.
devidee telaşa kapılmak, heyecanlanmak
devirjidip zıplamak, hırçınlaşmak
devirjiir atın huysuzlanması

dezer kaçmak
dıjır hassas kulaklı
dıun kesmek; delmek, deşmek
dıka çok ,pek
dınnaar dizginlemek
dıñnaar dinlemek,duymak
dıñnaaçal söz dinleyen
dıñnakçı dinleyici
dıñzıdıp güçlenmek,yükselmek
dıraar taramak
dıştan dinlenmek
dıt melez ağacı
dıvılap atın çiftte atması
didim cesur
diji ilik,halka,dişi
dijir diyorlar ki
dileer dilemek,aramak
dileve-daa istemek,aramak
diñmireer gürlmek
diñmi gürltü
diriğ diri,canlı,toplamak
dirlip-daa dirilmek
dişteer dişlemek
dize art arda , için, diyorsa
doktaadır ezberlemek,öğrenmek
doktaar durmak,duraklamak
dolday tamamlamak
domnaar büyü,geleneksel hasta tedavi etmek
doñgun kaba ,nezaketsiz
doñmas düğüm
doñat don
doñna düğümlemek

doramçı hakaret, incinme
doñurar dondurmak, üşütmek
dorug doru at
dorugar büyümek
doruk gelişmek, büyümek
dorukkan büyümek
doskaar fıçı, şişko
doş buz
doşkun sert, katı, vahşi
doştalı şiddetli
doştar buzlu
doyuldurar heyecanlanmak
dozar karşılamak, beklemek, durdurmak
dozulaar boyamak
dögep ısıtmak
dömey benzer, aynı
döñgür boyunsuz, saçsız
dös dip, kök, öz, çekirdek
dözeer benzemek
dözü ata
dujaar tahmin, emretme, iade etmek
dujak ayak bağı
dujar karşılaşma
dumçuk burun,gaga
duñma küçük kardeş
duran dürbün
durgaar boyunca, uzunlamasına
dus tuz, as, birli
duş karşılaşmak, rast gelmek
duşpazımza rastlamak
duştuk nişanlı, sevgili
düj düş

düjer düşmek, inmek
düjürüptüm şekilde
düjüt mahsül, ürün
düley sağır
dülgeez ayartma
dümbey karanlık
dün gece
dündüüştedir geceleyin
düngür şaman tefi
düp dip
dürgen hızlı
düşke düş, rüya
düşkenzig düşünce
düşküür düş
düşpes düşmez
düüredir bela, rahatsız
düüşkek uygunluk
düvü fırtına
düvülendir fırtına, tipi
düvüreve endişelenmek

-E-

e iye, sahip
e't et
eçis son, başlıca
ede yeniden
edek etek
ederjir çiftleşmek
ederti peşinden götürmek, izlettirmek
edertig açıklama, anlatma, özetleme
edileer faydalanmak,sahip olmak
edir serp

eeleer eğilmek, bükülmek.
eelgir esnek
een sahip, tekin, boş
eerem girdap, eğrim
eeren put
eerer havlamak
eezi sahip, iye
ege baş, ilk, büsbütün
egeleer başlamak
egezi baş, başlangıç
egiir eski
egilir eğilmek, bükülmek
ejî eş, dost, arkadaş
ejîin çift, eş, hakim
ejik kapı
ejin yüzmek
ekiirgek cömert, eli açık
ekirir hasta, iyileşmek
ekiziner beğenmek
ekkeer getirmek
el uçurum
eldeertip dolaylı adlar, çağırma
eldepsiner tuhaf, şüpheli
elgeer elemek
elik dişi karaca
em ilaç, çare
emdik huysuz, yabani
enik encik
eñ en
eñmek eğik, bükük
erege tespih
eres cesur, yürekli
erge-çassıg sevimli, şımarık

ergeten ayrıcalıklar
ergi eski, etrafını dolaşmak
ergim eski, kıymetli
eriin kıyısında
erik kıyı, kenar, sahil
erin dudak, kenar
erip eriyip
ert geçmek
erte erken, eski, şafak
erte-burun eski
ertem-bilig erdem- bilgi
erten sabahleyin, yarın
erter geçmek, aşmak
ertine cevher, mücevher
ertken geçmiş, yarın sabah
esteer uçar gibi gitmek
estip ezilmek
eş arkadaş, ortak, dost.
eşkedeer acele
eşkiış kürek
eştikseer yüzmek, suya girmek
et hayvanın ses çıkarması
etken çıkarmış
etkir tonlu ses
eves değil
ezengi üzengi
ezer eyer, çıkarmak
ezil ezilmek, erimek, aşınmak
ezim orman
ezimmerlig orman, tayga.
ezinnel hava akımı, esinti
ezir kartal

-H-

haaktar söğüt

haan kaan, kral, han

haarıp kapamak, kızartmak

hadı çam

hadır esmek

hajıdıkçı sahtekâr

hajıt değiştirmek

halaadançı yorucu

halaar değiştirmek

halañ hafif

halap bela, felaket, afet, kaza

haldaar saldırmak, bulaşmak, sıtma

halın kişide ateş

halış koşmak, koşuşmak

halışkı kardeşler

ham kam, şaman

hamık bütün, tüm, hep

hamınıñ şaman

hamnaar şamanlık etmek

handır derince

hanı derin

hannaar kan almak

har kar,yaş

haraacığay kırlangıç

haraar bakmak, aramak, araştırmak

harar boğulup

harı yabancı

hartıgan doğan

hat rüzgâr, esmek

hatçıgaş rüzgârcık

hattıg rüzgârlı

havaan alın

havak siperlik, tepe, yokuş

havan domuz

haya kaya

haya-daşka kaya-taşa

hayalig kayalık

hayga gözlemek

haygaaral gözleme, izleme

haygıl kaşif

hayı bela ,felaket

hayındır kaynatmak

hayıralaar korumak,esirgemek

hayıralıg kıymetli, değerli, sevgili.

haynıp kaynayıp

haynır kaynamak

hek guguk kuşu

hek-davan kardelen

hem ırmak, nehir

heme kayık, sandal, gemi

henergedir ansızın gelmek

henzig küçücük, minicik

hereeçi şahit

hereejen bayan

herek gerek, lazım

herel ılık, ışın

hereldengen ısıldamak

herer genişlemek, köpek parçalamak

heveer her zamanki gibi, o şekilde

heymer en küçük çocuk

hıdıkçı avcı uçağı

hıl kıl, tüy, tel

hımıs kırmızı

hımıstıg kırmızı olan, kırmızılı

hıylanır homurdanmak

hidiir yok etmek

hiiksiir sallanmak

hol kol

hola bakır

holdaar eliyle kaldırmak, müdahale

hon geceleme, konaklamak

hondur bütün gece

honuk bir gün

hoor açık doru, çok, kalabalık,

hoorar oymak, sökmek

hooray şehir

hoorup oymak, kavurmak

hooylujutkan yasa, kanunlaşmak

hoptak aç göz, obur

hovu bozkır, tarla, kır, ova

hoy koyun

hoyar ürkmek

hoylaar koynuna sokmak

hoylaarak küçük sürahi

hoyug yumuşak, saf, ince

hög neşeli

höglep neşelenmek

hökpeş iskete, baştankara kuşu

höl göl, kalabalık, destek

hölege gölge

hölge binek, gölük, binit

hölzeer acele etmek

hölzeezin koşuşturma

hömer deri, zahire, gömmek

hömür kömür

höndeer kurt, yemek, yağma

hönü doğru

höñnü gönül, istek, arzu

hööküy zavallı, biçare

höör kabarmak, şişmek, mezar

hööredir kaynamak, neşeyle konuşmak

hööreer gevezelenmek

hööremikey konuşkan

hörek göğüs

hörtük kar yığını

höruk körük

höyleñ gömlek

humagalap saklamak, korumak

hunaa zorla almak, çekip almak.

huragan kuzu

huraganday çalılık

hurt toplanmak

hurtun av tüfeği

huular dönmek, değişmek, güç

huulgazın büyü, sihir

huu-salım kader, yazgı

hülümzürür gülmek, gülümsemek

hülüür el ve ayaklarını bağlamak

hün gün, güneş

hündüs gündüz

hünezin azık

hünner güneş açmak, kıskanmak, günler

hür gür, sağlam

hüreñ kahverengi
hürteer kavga çıkaran
hürtü gürültü

-I-

ıdar göndermek, masal, bilmece
ıdegel ümit, umut, inanç
ıdık mübarek, kutsal
ıglaar ağlamak
ıglap ağlar
ıglay bağır
ıjık şiş, rüzgâr almaz
ılavılap açık olarak belirlemek
ılçın ciddiyetsiz, oynak, şımarık
ılgın hızlı, çevik, ılık
ılım-çılım sakin, durgun, yavaş
ınak düşkün
ınakşur aşık olmak
ınakşıl aşk, sevgi
ınçalza-daa öyle olsa da
ınçan o zaman
ınçangaş bunun için, bundan dolayı
ınçaş o zaman
ında-haaya ara sıra, nadiren
ındıg öyle böyle
ındınnalı canı sıkılmak, hasret
ır şarkı
ıraajı şarkıcı
ıraar uzaklaşmak
ırak uzak
ırı şarkı, türkü
ırım kendini kötü hissetme

ırjım sessizlik

-İ-

ie anne
ijeen in
ijenir çalışmak, yola hazırlanmak
ijer içmek
ilbi oyun, hile, okkabaz
imisteldir yanıp, sönmek, ısıldamak
ince heybe
indir kürsü
ine iğne
irey büyük baba, dede, ihtiyar
irgiş acaba
is iz
isteer izlemek
işkeer içine , içeriye
işken içmek
işti dolu
ivi ren geyiği
iy yamaç
iyi iki
izi ısınmak, sıcaklaşmak, iz
izig sıcak
iziñ sıcaklaş
izitken ısınmak

-K-

kara su kaynak, pınar
karjı kaba, şefkatsiz
kıska kısa

kıskıl at donu
kıstıñ kış, kız
kışkı çığlık
kıva-daa yanmak
kıvar yanmak, alev almak
kıybaar sapmak, çekilmek, ayrılmak
kıygır seslenmek, bağırmak
kıyığ kıyı
kızagdaar sıkmak, sıkıntı
kızañnaar yıldırım çakmak
kızıl kırmızı, kızıl
kızıl-davan çıplak ayak
kızıl-tas buğday
kızıraa uç sınır
kiirip girmek
kiiskiir irgelenmek, sallanmak
kiji kişi
kijiir kaşınmak
kileñ öfke, gazap
kir girmek
kirgeş gittiğinde
kirip girmek
koçu alay
kodan tavşan
kogarar kaybetmek
koja koşu
kojagar zirve
kokay kurt, kurtçuk
kokpa patika, iz
kombaynernu biçerdöver
konçug çok, fazla, oldukça
konçuun güç, zor, iyi, güzel

konçuur tartıda hile, çok
koptar devşirmek, aktarmak
korgunçug korkunç
korgup korkmak
kortuk korku
koşkaar zayıflamak
koygun tavşan
ködee köy
köjüp donmak, buz kesilmek
kök mavi, gök, kır renk, ot yeşili
köörge görmek, kendini beğenmek
kör bakmak, görmek
körgeş hırıldamak, tanımak
körgüleer göstermek
köskü görünür
köške göçük, çığ
köşken göç
köşkü keskin göz
kövürüg köprü
kuda düğün, dünür
kudaral sıkıntı, keder
kuday gök
kudu aşağı doğru
kuduruuñnu kuyruğunu
kujur çorak
kula tay
kulaan kul, köle
kulaktar kulaklar
kulugur küfür
kulun tay
kundaga kadeh
kurgag kuru
kurjanır kuşanmak

kurug boş, çorak, çöl
ku's kuş
kuşkaş küçük kuş
kuştaar kuş avlamak
kuular kuğu kuşları
kuyum endişeli
kuzel istek, hayal
küçü güç, kudret
küder bodur
küdüy eğmek, bükmek
küj güç
küje gayret
küjü damar
küs sonbahar
küş güç, kuş
küşkül çil kuşu
küştüğ güçlü, kuvvetli
küz güz mevsimi
küzeen hayal
küzel istek, arzu
küzürüm moloz, süprüntü

-L-

lama keşiş

-M-

maadı kahramanı
madar ağaç fidanı
magadançıg şahane, güzel
magadar hayranlık

magalıg muhteşem, şahane
maktaar övmek
mal hayvan
manaan beklemek
mançı mantı
mañ koşu, hız
mañaa bana
maktaar övmek
mal hayvan
manaan beklemek
mançı mantı
mañ koşu, hız
mañaa bana
mañgan manganez
mañı koşu, hız
maskarad maskeli balo
maşina otomobil, makine
may mayıs ayı
medee haber, bildiri
meñee bana
meenji benim, benimki
mees dağın güneyi
melder-kara yer adı
men ben
mendi sağlık, esenlik
meñgi bengi, edebî, buzlu
metr metre
mındag böyle
miygak maral
mıyıstaldır boynuz
moçurga tırtıl
mogaar yorulmak

moŋ kalın değnek, sopa
möçüür ölmek
möge yiğit
mögen hörgüç
mögüdeen telaşlanmak
mögzüp pehlivan
möŋ büyük
möŋge bengi, ebedi
möŋgün gümüş
möör şahlanmak, böğürmek
mun binmek, sürmek.
muñçular üzölmek, inlemek
muŋgaraar aptallık, özlemek
murnay ilk olarak, birinci

-O-

oça yazı,tercüme
od ateş
odaar ateşlemek, yakıt
odag ocak, merkez
odunar uyanmak
oglun çocuğu, yavrusu
ogurar geyik böğürmesi
ojuk ocak, kazan
oktaar ok atmak, fırlatmak
oktargayje dünya
oktyabr ekim ayı
ol o
olbuk küçük halı, paspas
olça ganimet, kazanç
ol-da neler
olurar oturmak

ondaar oflamak, puflamak
onza ayrı, başka
oŋ sağ taraf, bilinç
oo zehir, kötü koku
oojum sakin, yavaş
oojum-şöleen sakin dinlenmek
ool oğul, hayvan yavrusu
oorga omurga, sırt
oraajır dolaşmak
oraar sarmak, çevirmek
oran memleket, yeryüzü
oran-çurtka yurt
oray geç
orba şaman çomağı
orden nişan
ordu saray
organ organ, kuruluş
orlan-eres cesur, mert
orlar yor
orta orada, normal, o sırada
ortu yarı
oruk yol
orun yatak, yer
orus rus
oşkaar okşamak, öpücük
o't ot
ot ateş, ocak
otçuur alevlenmek, tutuşmak
o'ttaar otlar
ottug yanmak
ottur uyanmak, uykudan kalkmak
ovalaar yığmak
oylap kaçır

oynaar oynamak,müzik aleti

oynay-sılday oynamak,şaka

oyzur anlatmak, benzetmek

-Ö-

ög ev, çadır, aile

ögbe ata, dede

öglendir evlenmek

öl yaş

ölbes ölmek

öle kır, kır renkli

ölgen kötü hava

önçü mal

öndür ulu, büyük

öñnük dost, arkadaş

öñ renk

öö kovan, ev

öör arkadaş , grup, bölük

öörenir öğrenmek

öörtüp sevinmek

öörün eş

öörür sevinmek, mutlu olmak

öpey ninni

örbe ata

öreel oda

örşee affet, şükür

ört yangın

örteer örlemek, bağlamak

örü yukarı

öske başka, özge

öş öç, kin

öşkü keçi

öştüg öç, kin, düşman

öttenir yanmak

öttür arasından, içinden

öy sadece, uygun, zaman

öylep zaman, ölçülemek

özen nehir, çukurluk

özer büyümek, yetiştirmek

-P-

paktaar ağzına su almak

parlaar daktilo etmek

parlalga basın

paş kazan, tencere

povar pişirmek

pörük çekingen

pöş dağ servisi, sedir

-S-

saam sağım

saar sağmak

saarig sığ yer

saarzık yalnız, tek

saat gecikme, çam sakızı

saazın kağıt

sad bahçe

sadar satmak, satın almak

sagur ziyaret, gözetmek

sagıjı düşünce

sagingan anlayışlı, zeki

sagıp ziyaret, gözetmek

sagış düşünce

saglañ sallanır
saktıp özlemek
sal sakal, bıyık, sal
salaa parmak
salam cansız , ağır
salbaan yaprak
salbak lif, salkım, yırtık
salçar benzetmek, karıştırmak
salçılar salcılar
saldap etki, tesir
saldıraarga sallanmak
saldırık bağ
salgaar benzemek
salgakçı misarçı, halef
salgan kayık
salgın hafif rüzgâr, meltem
salı-çolu kader-talih
salım kader,yetenek
salır salmak, dikmek
samdar yırtık
samun isyan
samna kanat çırpma, zıplamak
samolet uçak
sanatorlar senatorlar
sanday sandalye
saraat harman
sargartır sararmak
sargır üzülmek
sargıtpazın sakırğa
sarığ sarı
sarıl akıl
sarın üzüntü,keder

say çakıl, say taşı, ceviz içi
sayak rahvan
sayan sayan dağları
saygar tüccar
saygarar çöz, savurma,yer
saylık çobanaldataan kuşu
saymaarar bezmek,üzüntü
semder yünlü
seme tehdit etmek, yersiz çıkışma
semis taze
señee sana
sergedir ayıltmak
sergek canlı , hayat dolu,uyanık
seriin serin
sestir sezmek
setkil düşünce
setkip düşünmek, sempati
sıgar sığlaşmak
sık sıklaşmak
sın geyik
sırar sıyırmak, yutmak
sıksır sıkıştırmak
sıldıs yıldız
sımıranır fısıldamak
sın yamaç
sınnıg sırtlı
sıp sap
sıptaaş sap
sırbık sincap
sırın meltem,hafif rüzgâr
sırtılaajıñ gülümseme
sırtılaar sızlamak

sıstır sızmak, kanamak
sıvırtap kovmak, sıvamak
sıy kırmak
sıyba sıvamak, sıvazlamak.
sıybap okşayarak
sigen ot
siileer rüzgâr gibi uğuldamak
siler siz
silgeer silmek, sallamak
sirleñ sırt
sirt sırt
sirtti titreme, sallanma
soğur kör
soksaar ara vermek, dinmek
solaan sol
solun gazete, enteresan
sonuurgaksap meraklı
sook soğuk
soon sonra
soruk ilham, arzu, irade
sorulga amaç, hedef
soruum-süzüüm hedefim
soruun arzu, istek, irade
sovet kuru, sovyetler birliği
soyar soymak, yüzmek
sögleer söylemek
sögüreen selamlama, yalvarma
söñneer hediye etmek, içki sunma
sööguñ soğuk
söök kemik, milliyet, soy
söölgü son
söörtüp sürüklemek, taşımak.

sös söz, laf, konuşma
söt süt

-Ş-

şaa yaklaşık, aşağı yukarı
şaanda geçmişte, eskiden
şag güç ,çağ, zaman
şagar acı
şagda zamanda, çağda
şagnıñ güç, zaman
şahta maden ocağı
şak saat
şakırar bağırmak
şalba kement
şağnal ödül
şapkın hızlı, coşkun
şapkınçı haberci
şaptık engel
şara sümük
şarı öküz , boğa
şarlan çekirge, kavak
şavıldırın çivi
şay çay
şaylap çay içmek
şeler çekip almak
şerig asker
şıdaar gücü yetmek, sabretmek
şidal kuvvet, kudret
şımçur fiske atmak
şınçı dürüst, doğru
şınında gerçekte

şıngıra çınlama
şıpşıp sessizlik
şırış fundalık, çalılık
şiliir seçmek
şimeer göz yummak
şinek güç
şinik temiz
şirbi süpürmek
şıştep şişlemek
şivi akçam, köknar
şiyer gözleri kapatmak
şolban venüs, çoban yıldızı
şoluk üzüntü, sıkıntı
şonar yakmak
şonçalay bataklık keteni
şonup yakmak
şooday çuval
şoorun kaval
şor kayalık
şovaalaşım cesur
şöl alan, ova, saha, tarla
şöldü tarla, arazi
şöleen sakin, rahat, huzurlu
şölüür sürgüne göndermek
şuguldan kederlenmek, üzülme
şuptu bütün, hep
şuraar sıçramak, atlamak
şuru boncuk
şuudar düzelmek
şuulgan forum
şuuştur art arda, birbiri ardına
şuvagançı ihtiyar kadın
şülükçü şair

şülüüm şiir

-T-

taakpı tütün , sigara
taalap keyif almak, neşe
taan çok, pek
tal söğüt
talıgır uzak
tamı uçurum
tañdı ormanlık yer, dağlık
tañma damga mühür
tañnıl nöbetçi
taptıg lezzet, güzel, ciddi
taraa hububat, ekmek
tarbagan köstebek
tarır ekilmek
tas-ool tuva şehri
tavarbajır rastlantı
tayar kaymak, patinaj yapmak
tayar uzaklaşmak
taybıñ barış
tayga yüksek dağ ,orman
taygadıva tayga ormanı
tayılbr anlatım, açıklama
te teke, oğlak
ten diken, iğne
tenek çılgın, coşkun
teniir şımartmak
tepkiiş basamak
teptiner dayan, yaslanma, tekme
terek kavak

tergiin mükemmel
teve deve
tever tepmek, tekme atmak,
tey tepe
teyleer dua etmek
tın can, ruh yaşam
tınıştıg nefesli
tıpkın bulunmak
tıpsır hak vermek
tırtar çekmek, sigara içmek
tiin çatlak, boşluk
tikken dikmek, yerleştirmek.
todug tok
toglaar uflanmak
toglat dökmek
ton elbise
tool destan, efsane
toolçu masalcı
toolzug masalımsı
toor dinlemek
tooruk çam fıstığı ,fındık, ceviz
toovas dinlemek
toptaaar dikkatle incelemek
tot doy
töl döl, yavru,çocuk
tölgeleer fal açmak
töner bitmek
töögü tarih
töreen doğmuş, doğan
törel akraba, nesil
törelde akrabaya misafir olma
traktorist traktör
tudar kurmak, yapmak

tudum yığın,tutam,avuç
tuduş bitişik,birlikte
tuktu bayraklı
tukuuş tutacak
tulçuuş dövüş, savaş
tuŋ sedef, kavkı
tur kalkmak, durmak
tura arzu, istek, kibir
turlaa sıkıntı
turlag oba, kamp
turug sarp, kayalı yer
tut donma
tutçup tutuşma, kapışma
tuttunuptum kalkmak
türlüg korkunç

-U-

udup uyuyan
udur hemen,karşı,aleyh
ug yön, istikamet
ugaan akıl, zeka, anlayış
ugaar anlamak
ugba abla, hala
uj uç
ujar uçurum, şelale, çökme
ujar-heme uçak
ujudukçu pilot
ujuk uçuş
ujulgaş çıkarmak
ujun için
ujup çabuk
ujuptar ulaşmak

ujur esas, lüzum, kader
ujural vaka, olay
ujuraş karşılaşma, rasrlama
ujuu yazı
uktaar anlamak,öğrenme
uktug asıl, nesil, ırk
ular yabani hindi
ulduruk kurt, börü
ulug ulu,büyük
un gövde, namlu
undur nehir yatağı
uran usta
urar dökmek, kar yağmak
urug çocuk, kız çocuğu
us usta, Rusya'da nehir adı.
uş uç, son
uşkajır terkileşmek
uşkaşkan yanına binmek
utkuy karşılamak
uttur unutmak
uu kaldırmak, yüksek
uya yuva
uyan kuvvetsiz, duygulu
uygu uyku
uzutkaar yok etmek

-Ü-

üe anne
üer sel
üerley sel basmak
üjeer üstünü aramak
üjügleldi alfabe kitabı

üjük harf
üjüp uçup
üleger örnek
ün ses, dil, gitmek
ündürer çıkarmak
üngen kaynak,basılmak
üñ inmek
üñgeer sürünmek
üren oğul, döl
ürer üflemek, uğuldamak
üüle iş
üvüleer dağolmak
üze yağlamak
üzer boynuzlamak, yırtmak

-Y-

yöreel dua, alkış
yöreer dua etmek

- Z -

zavod fabrika

Ek B: Monguş Kenin-Lopsan'ın Fotoğrafları

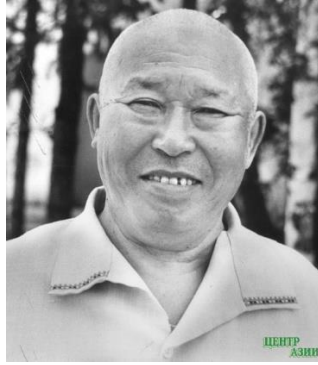
M.K.Lopsan(1948)¹⁰²

M.K.Lopsan'ın Ailesi (1960)¹⁰³

¹⁰² Monguş Kenin-Lopsan, Leningrad Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi'nin ikinci sınıf öğrencisi
<http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

¹⁰³ M.K.Lopsan'ın Ailesi (1960)¹⁰³ (Soldan sağa: (üst sıra) Kenin-Lopsan, anne, baba, kız kardeş Sendae, (alt sıra) Medikey, Vasily ve Ochur-ool kardeşler) <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

Tarih Bilimleri Doktoru M.K.Lopsan. (1996)¹⁰⁴

M.K.Lopsan, (1960)¹⁰⁵

(1998)¹⁰⁶

¹⁰⁴ Tarih Bilimleri Doktoru Monguş Kenin-Lopsan. 30 Temmuz 1996.

<http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

¹⁰⁵ M. K.Lopsan, öğretmen Orlanmay kitabının özetini okuyor. (1960)

<http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

¹⁰⁶ Kenin-Lopsan, eski Türk runik yazılarının anıtını geziyor. Kızıl. Müze. 1998

<http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

Aldan-Maadır Müzesi'nde. Kızıl. (1966)¹⁰⁷

Mongush Kenin-Lopsan'ın gerçekleştirdiği kartal dansı.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Aldan-Maadır Müzesi'nde. Kızıl. (1966)¹⁰⁷ <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

¹⁰⁸ Monguş Kenin-Lopsan'ın gerçekleştirdiği kartal dansı.¹⁰⁸ <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (03.04.2022)

M.K.Lopsan Amerikan Şamanik Araştırma Vakfı başkanı Bay Michael Harner ile birlikte.ABD. (1998)¹⁰⁹

Prof.Kenin-Lopsan. ¹¹⁰

M.K.Lopsan (2015) ¹¹¹

¹⁰⁹ M.K.Lopsan'a "Şamanizm Yaşayan Efsanesi" unvanı verilmesi. Amerikan Şamanik Araştırma Vakfı başkanı Bay Michael Harner ile birlikte.ABD. (1998)¹⁰⁹
<http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html>
(03.04.2022)

¹¹⁰ Fotoğraf: Aldynai Seden-Chuurak <https://www.shamanism.org/fssinfo/livingtreasureKenin-Lopsan.html> (04.2.2023)

¹¹¹ <https://www.tuva.asia/news/tuva/7732-konkurs-kenin-lopsan.html> (05.05.2023)

M.K.Lopsan (2017)¹¹²

M.K.Lopsan (2015)¹¹³

¹¹² <https://www.tuva.asia/news/tuva/9004-roman.html>(11.5.2023)

¹¹³ <https://www.tuva.asia/news/tuva/7840-k-90-let-kenin-lopsana.html>(11.5.2023)

M.K.Lopsan ¹¹⁴

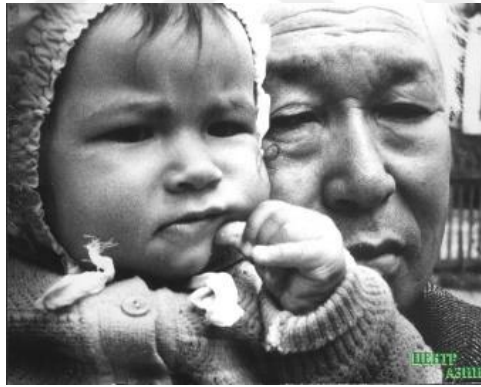
Eşi Larisa , M.K.Lopsan ve Kızları 1962.¹¹⁵

¹¹⁴https://vk.com/wall-46045753_229 (11.5.2023)

¹¹⁵ Larisa ve Monguş Kenin-Lopsan, kızlarıyla birlikte: en büyük Marina ve en küçük Anna. Tuva ASSR, Kızıl. Temmuz, 1962.-<http://www.centerasia.ru/issue/2015/4/5166-marina-kenin-lopsan.-pokoy-nam-tolko.html> (11.3.2023)

M.K.Lopsan ve Kızları (1982)¹¹⁶

M.K.Lopsan ve Torun Nyusenka(1990)¹¹⁷

¹¹⁶ Baba ve kızları,Monguş, Marina ve Anna Kenin-Lopsan. Tuva ASSR, Kızıl. 1 Mayıs 1982 <http://www.centerasia.ru/issue/2015/4/5166-marina-kenin-lopsan.-pokoy-nam-tolko.html>(11.3.2023)

¹¹⁷ Torun Nyusenka, büyükbabanın sevinci.(1990) <http://www.centerasia.ru/issue/2001/27/4972-mongush-kenin-lopsan-ya-deystvitelno.html> (11.3.2023)

TEŞEKKÜR

Bilgi ve tecrübesini her zaman benimle paylaşan ve desteğini benden esirgemeyen, tez danışmanım değerli hocam Prof.Dr. Muvaffak DURANLI'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Bu çalışmam için beni destekleyen eşim Barış ve oğullarım Ziya Rüzgar, Poyraz ve Kuzeye, manevî desteklerini esirgemeyen aileme, ablam Zümrüt ve Zübeyde'ye, çalışmaya katkısı olan tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZGEÇMİŞ

İlk, orta ve lise öğrenimimi Balıkesir'in Burhaniye ilçesinde tamamladım. 1999 yılında Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldum. 1999 yılı itibariyle Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda görev yaptım. Halen İzmir'de Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni olarak çalışmaktayım. 2020 yılında başladığım Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programında eğitimime devam etmekteyim.